

DOCUMENTATIEBLAD VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN DE NEDERLANDSE ZENDING EN OVERZEESE KERKEN

*JOURNAL FOR THE HISTORY OF DUTCH MISSIONS
AND OVERSEAS CHURCHES*

Redactie/*Editors*: dr Th. van den End (wnd voorzitter/*acting chair*, secretaris/*secretary*), dr A.Th. Boone, dr A.G. Hoekema, Prof. dr P.N. Holtrop, dr Chr.G.F. de Jong, dr H. Reenders.

Adviseurs van de redactie/*Advisors*: dr J.D. Bratt (Chr. Reformed Church), Prof. dr I.J.M. Haire (Brisbane, Australia), Prof. dr J.W. Hofmeyr (Pretoria, S.A.), Prof. dr J.A.B. Jongeneel (Utrecht, Neth.), Prof. dr K. Koschorke (München, Ger.), dr S.H. Rae (Dunedin, N.Z.), Prof. dr G.J. Schutte (Amsterdam, Neth.), Prof. R. Smith Kipp (Jambier, U.S.A.).

Het *Documentatieblad* verschijnt jaarlijks omstreeks april en oktober. Het wordt uitgegeven door de "Stichting Werkgroep voor de Geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken". Het adres van de administratie en de redactie is: Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Koornmarkt 1, Postbus 5021, 8260 GA Kampen, Nederland, telefoon: 038 33 71 600, telefax 038 33 71 613.

De abonnementsprijs voor 2000 bedraagt € 22,50 voor Nederland, voor studenten € 15,-, voor instellingen € 25,-; losse nummers € 12,50, na ontvangst van een acceptgirokaart te voldoen op postgiro 234641, t.n.v. Theol. Univ. Kampen, onder vermelding van Documentatieblad. Abonnementen worden geacht met een jaar te zijn verlengd als ze niet vóór 1 januari zijn opgezegd.

The Journal (Documentatieblad) appears in April and October of each year. It is published by "The Society for the History of Dutch Missions and Overseas Churches". The address of both administration and editors is: Theologische Universiteit van de GKN, Koornmarkt 1, Postbus 5021, 8260 GA Kampen, The Netherlands, telephone: 038 33 71 600, telefax 038 33 71 613.

Subscription price is \$ 25,- a year (including surface-mail). Please make all remittances (check) payable to the "Theologische Universiteit Kampen". Subscription applications, changes of address, claims for missing numbers and orders for single copies of current or back issues should be sent to the administration of the Journal, address above. Claims for missing numbers will be honoured without charge if made within two months following the regular month of publication.

Missionary relations between the Dutch East Indies and China: 1807-1942

Karel Steenbrink

The missionary enterprise of the 19th and 20th centuries operated through various modes of connections between the Dutch East Indies and China. In this contribution three of these will be described. 1) Between late 18th century and 1842 the presence of Christian missionaries in China was prohibited. Therefore the activities of the London Missionary Society (LMS) were partly transferred to several areas of Southeast Asia. Malacca, Singapore and Batavia were used as safe havens for language research, translation and education. 2) Between 1850 and 1900 the relation worked the other way round: some Chinese converts from Penang, but probably also from China itself migrated to the Dutch East Indies and established several Catholic congregations, initiated by lay people. These communities were served only incidentally by the few Dutch priests in the colony, although some were for a short period radically transformed by resident priests. 3) After 1900 we see a better organized missionary endeavour in the Dutch East Indies, served by a larger number of personnel. In order to be able to work among the Chinese of the Dutch territories, about twenty five priests went to China for language training. They got acquainted with the missionary strategies in mainland China, but also came into close contact with the rich and sophisticated and bewildering expressions of Chinese culture, whereas they only experienced a simple society of coolies and mostly poor people in the Dutch colony.¹

The main purpose of this paper is an attempt to contribute to a comparative history of colonialism and missiology. Can we discern some shifts in the external presentation and content of the Christian message according to the different contexts of China and colonial Southeast Asia? How was the attitude of the Chinese diaspora towards developments in

---

1 For the Archives of the London Missionary Society, I used the microfiche edition by IDC, available in the library of IIMO in Utrecht, The Netherlands. The MMF copy of the archives of the Apostolic Vicariate of Batavia (now the Archbishopric of Jakarta), also available at IIMO in Utrecht, has been used for the section on the Catholics in Bangka. For the history of the Capuchin Fathers I used the Archives of the Dutch Province of the Capuchin Order at 's-Hertogenbosch, The Netherlands. The author is also responsible for the English translation of all Dutch quotations.

their homeland? Can we already notice some traces of the debate about the position of a Chinese minority in the host country and how did conversion to Christianity influence this process? These missionary campaigns took place during the heyday of European colonial expansion and may also provide some more insight in the relations between the various missionary societies and colonial governments.

It will be clear to the reader, that this contribution has been prepared by someone who has been looking at this relation from a background in Indonesian studies. My familiarity with the Indonesian context and poor knowledge about Chinese history, may direct me to specific emphasis and even conclusions. I do hope, that this perspective on Chinese affairs will be of some profit to other researchers.

Morrison, Milne and Medhurst, and the 'China-syndrome' of the London Missionary Society, 1807-1842

Robert Morrison was the first missionary who sent by the LMS to China. He arrived at Canton in September 1807, moved in 1808 to Macao and was able to work as a bible translator and missionary, thanks to his position as a translator in the service of the East India Company (starting from Febr. 20, 1809). When in 1814 his colleague Dr. William Milne arrived, the latter did not receive a residential permit but immediately had to leave and therefore settled in that waiting area which in the administration of the LMS was called the 'Ultra-Ganges': posts in Southeast Asia, including Malacca, Penang, Singapore and Batavia. By way of a temporary solution the area between the two giant missionary targets of India and China became 'occupied' until 1842. About 30 missionaries worked for some time in the area.²

William Milne set out the missionary strategies and programmes for Malacca and Penang. While Robert Morrison in Macao had a busy job as a translator and could pursue his grammatical studies, bible translations and incidental efforts for conversion only in his spare time, Milne opened an Anglo-Chinese College in Malacca, serving as its director until his death in 1822. Besides working at this college, Milne also translated some parts of the bible in Chinese. In 1843, following the dissolution of the 'Ultra-Ganges' in Southeast Asia, the Anglo-Chinese College was moved to Hong Kong.

---

2 A complete and detailed list in Richard Lovett, *The History of the London Missionary Society*. (2 vols., London: Henry Frowde, 1899), II-743.

The LMS missionaries in Malacca not only worked amongst the Chinese community. Some also made important contributions to the study of the Malay language and culture. The mission press (also named 'The Anglo-Chinese Press') published already in 1820 *A Vocabulary of the English and Malay Languages, containing upwards of 2000 words* (no author mentioned). It published also numerous religious tracts both in Malay and Chinese, to be distributed among the mixed population of the area, and an interesting quarterly called *The Indo-Chinese Gleaner, containing Communications on the Literature, History, Philosophy, Mythology & of the Indo-Chinese Nations, Drawn chiefly from the Native Languages, Christian Miscellanies; and General News*.³ These publications show the quality of the press, which could print in Latin, Arabic (for Malay) and Chinese characters. They also show the relatively 'liberal theology'⁴ of these 19th-century pioneers. Their blend of Christianity was simple: it could be summarized in a brief list of basic doctrines, to be spread in tracts of eight tiny pages, not more than a hundred short lines, containing the cardinal elements of the Nicene creed and basic moral teachings, often related to the imminent thread of hell. Besides this, the missionaries showed great patience and openness in their study and analysis of the Malay and Chinese culture. During this period Malacca functioned as a centre of communications between activities in India, Southeast Asia and China. If any religion ever could be called 'scripturalist', it was the religion of these missionaries, writers, translators, printers, publishers and colporteurs.

The most prominent representative of the LMS in the Dutch East Indies certainly was William Medhurst who in 1817 arrived in Malacca. After a short period in Penang in 1820-1821 he moved to Batavia in 1822. Although the LMS tried to keep it self free from church and state politics, it could not totally stay away from the actual power relations in the countries of their operations. The city of Malacca had been ruled by the Dutch since they defeated the Portuguese in 1641. In 1795 the British took over this old centre of trade and politics, but between 1818 until the Anglo-Dutch treaty of London in 1824, the city was again ruled by the Dutch. The LMS had declared itself somewhat proudly free from ties to the Church of England, but still their British missionaries were

---

3 Leiden University Library, 490 F 9 contains volume I (1818) until Vol. III and No. XV (1821 sic!).

4 Cfr. Alan C. Thomson, "Christianity and Imperialism: the Chinese Example", *The South East Asia Journal of Theology*, 13 no 1 (1971) 88-101, spec. 100.

considered as representatives of their country of origin. This caused some troubles in Malacca and may have led to Medhurst moving from the Dutch territory of Malacca to English ruled Penang.

Medhurst did not like the work at the Anglo-Chinese College in Malacca, because he thought it too much concentrated on secular subjects such as mathematics and geography. He wanted to 'teach the Gospel of Christ' and therefore he opened a private class in Malacca where he could study the New Testament and the 'saving knowledge of God our Saviour'. He also criticized the *Indo-Chinese Gleaner* as

far from being missionary work, particularly as romances and work of fiction have lately been admitted into its pages: the profits of this work are also far from being sufficient to pay the current expenses of the press, for the 4 numbers published in the course of a year, when even charged a high rate, will produce only £ 70.- per annum.⁵

Despite all his interest for Malay, Javanese and Chinese language and culture, Medhurst certainly always wanted to stress the first intention of his work as a missionary endeavour.

There had been some debate amongst the LMS missionaries about the location of Medhurst's work. He defended his move to Penang arguing that at Penang the Chinese were twice as numerous as in Malacca. There were also some anti-Dutch feelings in this case, Robert Milne admitted: 'The Dutch flag is universally hated in these parts by the natives, more especially by the Chinese and the Malays, while that of Britain is universally respected and desired.'⁶

It is not clear why Medhurst in 1823 decided to apply for permission to work in the Dutch East Indies. By decision of the Governor General, 26 August 1823, he was allowed to work in Batavia and establish a printing press "exclusively for the Chinese language". Medhurst had to submit Dutch or English translations of his texts to the government before the actual printing and got the promise of government printing orders "tegen eene billijke betaling".⁷

Medhurst stayed more than twenty years in the Dutch colony but never really assimilated. Other LMS missionaries like the German Gottlob

---

5 Medhurst to LMS Penang Sept. 21, 1820, LMS Archives Incoming Letters Ultra Ganges-Penang, Fiche no 148.

6 Milne to LMS Board, Sept. 15 1820, incoming letters Penang, Microfiche 148. For the controversy between the Dutch and the English also P.J. Marshall, "British Assessments of the Dutch in Asia", in: *Itinerario*, vol. 12:1 (1988), 1-15.

7 "at a reasonable retribution", LMS, Ultra-Ganges archives, Box 1 no 76.

Brückner and the Dutchman Joseph Kam quickly became part of the Protestant Church in the Dutch East Indies, received government salaries and were reproached by the London headquarters for their willingness to serve the established church and their lack of missionary zeal. Medhurst, as well as his assistant William Young, who came over from Calcutta in 1828, remained a foreigner, the English clergyman waiting for the opportunity to work in China. This English solidarity is expressed in a letter of 7 October 1841, after 18 years in Batavia, summing up some of his activities:

The only persons from whom benevolent contributions can be obtained here are the English residents who attend the mission chapel. These are few in number and owing to the restrictions of the Dutch Government on intercourse and trade, their numbers and their means are daily lessening. Still they have done no little towards the maintenance of religious worship and the promotion of education in this city. They have built the mission chapel on the Society's ground, the debt on which is cleared off to within 1000 rupees, they have defrayed the incidental expenses of clerk, organist and lighting, have contributed largely towards the support of the Parapattan orphan asylum, the existence of which is mainly to be attributed to the exertions of the merchants here and have latterly come forward to do something for our Chinese seminary, so that altogether they have done as much as could have been expected from such inconsiderable number.⁸

In a letter, written much earlier, 27th October 1834, Medhurst already expressed his suspicion towards the attitude of the Dutch government, relating to the mission's work especially among the Muslim population of Java:

It ought not to be concealed that as far as the Dutch authorities have become acquainted with the desire of the Javanese to embrace Christianity, they have frowned on the affair, and have sought to throw impediments in the way from the apprehension that if the natives become in any sort Christian they will be unwilling to perform the usual amount of field labour, besides which the Mahomedan chiefs becoming alarmed at the spread of the new opinions may be disposed to excite insurrections which the Government have not the means to put down.⁹

In the activities of Medhurst in Java we may see two basic points of comparison: the Dutch colonial positions are compared with the British and the mission to the Muslims is compared with the mission to the Chinese. As to the first aspect, Medhurst certainly prefers the British over the Dutch, but he gives no specific arguments for this. He phrases

---

8 LMS Archives, Incoming Letters Ultra-Ganges, Microfiche 93.

9 LMS Archives, Ultra-Ganges/Batavia, Microfiche 88.

very optimistic statements about the British attitude:

The East India Company's authority in China had been replaced by that of the British Government, the representatives of which afford every facility for the labours of missionaries in the countries subject to their sway.¹⁰

This last opinion, written in the optimistic mood preceding the 'opening of China', 'thanks' to the British victory in the opium war, seems to illustrate nearly twenty years of frustration, experienced by a British missionary to the Chinese in Muslim-dominated Dutch East Indies. Below we will discuss whether the great difference between Muslim and Chinese religion is related to this difference.

Walter Medhurst did the work of a whole team of experts. His first job was that of a printer. He used several techniques and was able to print Latin, Chinese, Arab, and Javanese texts. Then he served as a linguistic researcher and composer of dictionaries in an astonishing variety of languages: Chinese, Japanese, Malay and Javanese. He studied China's present and past in an encyclopaedic way, resulting in his book *China, its State and Prospects*, published in London, 1838. He worked on the revision of the translation of the Bible in Chinese and Malay. He made imported voyages to areas, unknown at least in missionary circles, like the eastern parts of Malacca (1828), the West Coast of Borneo (1828-1829), Bali and East Java (1830) and another tour of Java in 1832. The Malay Muslims as well as the Chinese attracted his attention, both in scholarly work as well as in the humble work of preaching through that favourite medium of the period: the distribution of tracts and sometimes also of integral copies of Bible translations. To give an impression about the difference of his approach towards the Malay Muslims and the Chinese I quote here from his voyage to Pontianak in 1828:

26th Lord's day. Went this morning among the Chinese, who seemed well pleased to see a stranger that could speak their language. One man I met with, had already seen some of our books, which had been distributed on a former occasion, and to prove that he had read them with attention, he gave me a pretty correct account of their contents, specifying particularly the name and undertaking of Jesus Christ, what he came into the world to perform, and by what means he effected our deliverance from the wrath to come. I was greatly pleased to hear what a good idea he had obtained of our religion merely from perusal of our books, and was encouraged to hope that further good might be effected by the books which I had brought with me.

---

¹⁰ Medhurst to LMS, Batavia April 22nd, 1842.

29th. My books having come ashore, I went to distribute them among the Chinese, who received them with great eagerness. The man who displayed such a knowledge of our religion on a former occasion, asked if I could give him a book containing an account of it from beginning to end, when I had great pleasure in presenting with a complete Chinese bible.

30th. Visited the Chinese today, where I was hailed by several who wished me to explain to them the meaning of the books which I had previously given them, and in many other places I found them busy reading the books which they had yesterday received.

31st. This being Friday, the Mahometan Sabbath, I went among the Malays, whom I found secluded entirely from business and given up to prayer. No shops were opened, nor trade carried on, and on enquiring the cause, I found it was an order from the Sultan forbidding work lest it should keep the people from attending the mosque. In the morning I waited on the rajah of Kobar, a small state to the southward of Pontiana, who asked me various questions about the seat of the soul, the state of separate spirits, and the resurrection of the body, but who did not seem disposed to hear anything that concerned the salvation of his soul: indeed he told me that he could not bear to hear of anything against what he conceived to be the truth, without getting into a passion.¹¹

From the description above, which easily could be multiplied with many other descriptions of differences between Muslims and Chinese, it is clear that for Medhurst the Muslims were the ones most interested in religion but at the same time had a strong conviction of their own superiority and of the weakness of Christianity, whereas he found the Chinese much more open, interested, free from prejudices but also somewhat shallow, not really prepared to understand the depth of the Christian message as formulated by Medhurst. One of the most striking descriptions of this is found in the account of the difficulty for the Chinese to understand the concept of sin:

The chief difficulty with the Chinese seems to be, to make them at all sensible of their guilt and danger, principally because sin in their estimation is a very different thing from what it is in ours; the word *sin* in their language being synonymous with crime, and those things only being accounted sinful which are cognizable and punishable by human laws; thus murder, arson, theft, and adultery are considered sins; but lying, deceit, fornication, gaming, drunkenness, pride, anger, lust, and covetousness, together with all the bad passions of the human heart, which do not proceed to any glaring act injurious to our fellow creatures, are none of them considered in the light of sins. Whatever Chinese moralists and philosophers may assert and teach, Chinese men and women in common life do not regard these things as criminal, do not strive against them, nor feel any misgivings on account of their prevalence in their hearts and lives. I have heard them

---

11 LMS Archives, Ultra-Ganges Microfiche 262: Duplicate of a journal of a voyage to the West Coast of Borneo by Walter Medhurst, 1828-1829.

openly and unblushingly plead for the policy and even necessity of deceit in business, without which they pretend that they could not live; fornication I never heard condemned as unlawful, so long as both parties were willing, and no connubial engagement was infringed thereby: gaming is the more strongly pleaded for on account of its being licensed by law, and drunkenness, with its cognate vice opium smoking, can be looked upon as no offence in their estimation, so long as the intoxicating drug or liquor is purchased with their own money. Indeed no evil disposition, which can be concealed from human observation, is considered by them as criminal, and in their reasonings among themselves, their blinded consciences fail not to excuse without accusing them for their transgressions. The law of God has been frequently laid before them, in all its strictness and impartiality but it is not so easy for a Chinese to apprehend the grounds of its authority, or to receive it as a divine communication on the mere words of a stranger; particularly when instead of recommending itself to their judgements, all the precepts of the first table, and not a few of the second, when explained in their utmost latitude, run directly contrary to their preconceived notions of religion and morality.¹²

In this same letter Medhurst mentions that “the Malays are the most bigoted and prejudiced of all Mahometans, so that they will not so much as listen to the doctrine of Christ’s divinity and satisfaction...”. Medhurst is in the history of Christian missions an exceptional example for the comparison of the mission to the Muslims and the Chinese, because of his talented personality, his skill in language and probably also his ability to converse with so many different persons, besides his personal experiences of working amongst both groups for a long period of time. From nearly all his descriptions, it becomes clear that his version of Christianity was adapted to his audience, be it in the negative way. Christological themes dominated his debate with the Muslims and the moral terminology and discourse was the most important issue in his discussions with the Chinese: on both sides not the similarities but the differences were sought and debated and these were decisive for the missionary enterprise.

When he finished his affairs in Batavia, Medhurst had to leave two small congregations: the English and Malay behind. The latter consisted mostly of people of mixed descent, Eurasians. One Chinese school had to be closed. Most of all he left numerous pieces of paper, counting that in any period of six month “nearly one million pages have been struck off without any extraneous aid except by the furnishing of paper by the London Tract Society...”. Of these about 25% were in Chinese.¹³ Only

---

12 LMS Archives, Incoming Letters, Ultra-Ganges, Medhurst to Board of LMS, Batavia January 30d, 1832. Microfiche 85.

13 Cfr. the long report of Medhurst to the London headquarters of LMS, April 22nd 1842, Ultra-

after 1870 some Dutch missionaries would make a new start with the Protestant mission in West-Java and other parts of Indonesia. In this case the initiative started with the Chinese themselves, with the Dutch missionaries only following with hesitation.¹⁴ We will restrict our exposition to a similar but earlier case in the Catholic world.

The sudden start and death of a Chinese Catholic Community in Bangka: ca. 1840-1889

During the late 1840's a small Chinese Catholic community became known on the island of Bangka, consisting mostly of Chinese coolies who worked in the tin mines, but led by some Tsen On Ngie (also spelt Nie or Zeng Aner),¹⁵ a China born practitioner or traditional medical healer, who had come to the mining town of Sungaiselan in Bangka by way of the island of Penang. In 1849, after several requests sent by this Tsen On Ngie to the Catholic Church authorities of Batavia, the first priest, A. Claessens, visited the island. This priest was not able to speak Chinese, but he found a community where 60 candidates for baptism were prepared by the Chinese doctor. Some of them already received religious instruction from Tsen during ten up to twelve years, many only during one year, while even several only had a preparation of six to seven months. Virtually all of them could read Chinese and received their knowledge of the Catholic faith through books, besides oral instruction from their leader. Claessens later gave the following impression of this visit:

At my arrival in Muntok, the capital of the Island of Bangka, several Chinese, who received message of my coming, were already waiting in the harbour; tears of joy came out of their eyes. Although they were surrounded by a large group of heathens, they fell on their knees and asked my benediction. Eleven amongst these were reborn through baptism. After I finished my work in the capital, I travelled to the interior. Because most of the Chinese on Bangka do not understand any Malay, it was necessary to make use of an interpreter and therefore I selected two Christians, who seemed to be most suitable to

---

Ganges Microfiche 93, where he counted that in a period of six month 24,538 tracts and books were printed, 6385 with Chinese characters, 7195 with Malay-Arabic, 4629 Malay in Roman script and 3890 in Javanese script.

14 Cfr. Charles A. Coppel, "From Christian Mission to Confucian Religion: the Nederlandsche Zendingvereeniging and the Chinese of West Java 1870-1910", in: David P. Chandler and M.C. Ricklefs, *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia: Essays in Honour of Professor J.D. Legge*, (Claton: Monash University Southeast Asian Studies, 1986), 15-39.

15 Mary F. Somers Heidhues, "From BAKOM to Prasetya Mulya: New Order management of majority/minority conflict", (unpublished paper at the 8th Colloquium on Indonesian and Malay Studies, Kungälv, Sweden, 1991) 164.

me. Of these one served as an interpreter, while the other gave me the necessary information about the Chinese who wanted to become Christian, because he was most familiar with them. The two joined me in my journey on the island. At all places I received the greatest consolation from the Chinese who wanted to embrace the Christian faith. Their childish simplicity, their ardour, their faith, their conviction and intense devotion while receiving the Holy Baptism touched me deeply. ... After coming back in the capital Muntok I sent one of these two Chinese, who accompanied me, back to his village in the interior. Under way this man met another pagan family, who declared their willingness to become Christian at another occasion. 'If this is the case, then you have to give up your idolatry from now on and remove your heathen images and inscriptions', was the answer of the Christian Chinese. Because these people dared not remove these themselves, fearing some disaster, they asked the Christian Chinese to take away their objects of idolatry. Some other heathens, who attended this act, became angry towards the violator of their cult, beat him and pushed him in a ditch. After escaping from their hands, this Christian Chinese went to the main town of that district and complained to the colonial administrator. ... During the following inquiries the heathen Chinese managed to insult the Christian and to convince the administrator, that a complaint should be sent to the Governor General...¹⁶

This affair led to a discussion between the Governor General and the Apostolic Vicariate of Batavia and finally it was mentioned in a very negative way in the official account of the Dutch East Indies Government in 1849. The above quotation is taken from the defence written by Claessens.

In later presentations the Chinese leaders who led this community since the 1830s or early 1840s are given a prominent place in the history of the Chinese Catholics of Bangka.¹⁷ Contemporary sources, however, remain almost silent about these Chinese Christians. Precise data about the origins of this community are difficult to obtain, because the primary sources all originate from Dutch priests who mainly describe their own role and work in this area. After Tsen On Ngie had sent several letters to the Apostolic Vicariate of Batavia (probably at the initiative of some Dutchman, who noticed his activities and saw the Catholic altar in his house), in 1849 and 1851 Claessens paid short visits to the area. From 1853 until 1868 the reverend J. Langenhoff became the first resident

---

16 Adamus Claessens to the editors of *De Tijd/Noordhollandsche Courant*, Batavia 26 Nov. 1852, in Archives of the Apostolic Vicariate of Batavia (now Archdiocese of Jakarta), Soengaislan I.

17 Cfr. Arn. J.H. van der Velden, *De Roomsche-Katholieke Missie in Nederlandsch Oost-Indië, 1808-1908*, (Nijmegen: Malmberg, 1908), 140-141; G. Vriens, *Sejarah Gereja Katolik Indonesia. II: Wilayah Tunggal Prefektur-Vikariat*, (Ende-Flores: Arnolus, 1972 (Second volume of a 5-volume History of the Catholic Church in Indonesia, published in Indonesian by M. Muskens)) 98-99; Huub J.W.M. Boelaars, *Indonesianisasi. Het omvormingsproces van de katholieke kerk in Indonesië tot de Indonesische katholieke kerk*, (Kampen: Kok, 1991) 53.

priest, first at Pangkalpinang and since 1856 at Sungaiselan, where Tsen On Ngie lived. Langenhoff was the first to go abroad to learn Chinese. Between 1851 and 1853 he studies Chinese in Penang. After he had settled as a priest in Sungaiselan, he made many visits to other places on Bangka. While at Sungaiselan and Pangkalpinang simple churches were built at the initiative and expenses of the Chinese Catholics, Langenhoff built a school with dormitory for a number of pupils and a church in Belinyu with government subsidies. He also had to pay pastoral visits to European Catholics (most of them members of the colonial army) in the Riau Archipelago, Palembang and several other areas of South Sumatra and the West Coast of Borneo.

In the first years Langenhoff did not receive a salary from the colonial government, but his travel by palanquin was organized by the colonial government, calling bearers through its system of forced labour and also his other travel expenses were covered by the colonial state. This travelling made him more a wandering than a resident priest, whereas the actual leader of this community remained the Christian traditional healer. In Langenhoff's accounts we meet also a very great difference between the European and Eurasian Catholics who only saw a priest once or twice a year and usually were not very active in the practice of their faith, while the Chinese Catholics "never will neglect their morning and evening prayers and in the evening come together in the house of the catechist for prayers and religious instructions... About half of these will attend the daily Holy Mass, when I am at home..."¹⁸ After 1857 Langenhoff received a regular salary of some 500 Dutch guilders per month from the colonial government and there was also a monthly salary of 30 Dutch guilders for the *koster* or sacristan at Sungaiselan.¹⁹

---

18 Langenhoff, report over 1868: "... zelden zal een der leden het morgen- of avondgebed en de angelus 3 maal daagsch vergeten; even zeldzaam zullen zij in gebreke blijven de H.H. Sacramenten te ontvangen..."; cfr also Staal in his yearly report to the Apostolic Vicariate over 1877 and later years.

19 This salary for the sacristan was given on a yearly base. Between 1868-1871, when there was no priest in Banka, also this endowment stopped. After 1871 it started again, but gradually decreased from 30 guilders to 25, 20, 15 and finally 12,5 guilders until it stopped in 1889, when the last priest left the island. The archives have interesting discussions on the base of these salaries: basically the Government of the Dutch East Indies only gave salaries and subsidies for the pastoral care for European citizens. In fact the station on Bangka was the first post which nearly exclusively served other races, in our case the Chinese. Because missionary work should not become subsidized by the Government, it should refrain from these financial supports. Theory may differ from practice: in fact not only the living expenses of the priests, but many costs of building of churches, chapels and schools, living costs for pupils at the schools, salaries for teachers, catechists and travel were in some way all financed, directly or indirectly by the

In his first statistics Langenhoff mentioned 156 Catholics in Bangka for 1854. This number rose quickly:

1855 - 213

1856 - 262

1857 - 301

1858 - 334

1859 - 344

1860 - 426

After Langenhoff had left the post in 1868, the number decreased, or perhaps we should say, that the Jesuit Father J. de Vries, who served the station between 1871 and 1876, at first did not discover all the Catholics: from 286 in 1871, the number rose again to about 420 in 1879 (at that time the station was served by J. Staal, who worked in the area between 1875 and 1885). The last priest to reside in Bangka during the 19th century was A. Kortenhorst (1877-1889).

In 1857, after his removal from Pangkalpinang to Sungaiselan, Langenhoff reported to the colonial government about the first formal Church Council. Amongst the five members we see Langenhoff himself as president, then L. Hoogenstraaten, administrator at the tin mines, F. Valkenhoff, Lieutenant first class, Stephanus Chwie-Syoe, merchant in Bangka and Paulus Ofn-Njij, pharmacist (*apotheker*).²⁰ In the archives we find then the financial account of the Church Council for the years 1864 and 1865 signed by Langenhoff as president and four Chinese: Secretary Tsen-on Ny, treasurer Chun-loeng Ny, and members Jong Khoen and Pao a-Fho. The Chinese members signed the balance, written in Dutch, using Chinese characters.²¹

On the eve of the arrival of Father De Vries in 1871, Tsen On Ngie died. It was difficult to find a substitute for this charismatic leader of the local community. The Dutch sought catechists through their contacts with the office of the *Missions étrangères de Paris* in Singapore and elsewhere and some were sent, who for some time were successful.²² Without good

---

colonial treasury. The priests received relatively high salaries, equal to the level of middle or higher colonial officials. They lived very sober and so Langenhoff could live with some twenty orphans and pupils from his own salary.

20 Langenhoff to Apostolic Vicariate, who should ask officially to the Government to nominate this Church Council, Muntok 17 Febr. 1857. We may suppose that this Paulus, with his name written as Ofn-Njij is the same pharmacist/medical doctor as Tsen On Ngie?

21 Archives AV. Batavia, Soengeislan, Langenhoff 1864-1865.

22 J. de Vries in a report over 1875-1876: 'Recently a new catechist arrived through the help of the Missions étrangères. I can not yet judge about his abilities. W. Staal to Apostolic Vicar, 28 Sept.

results they tried to educate some teachers/catechists themselves.²³ In the early 1875 the new Apostolic Vicar Adam Claessens still had the hope that “besides Larantuka on Flores, Sungaiselan and the Chinese community on Bangka are the great hope for the native Catholics in the Dutch East Indies”.²⁴ This aspiration could not be materialized. After some good progress during the 1850s and early 1860s there was a stagnation in the development of the community. One of the reasons certainly was the dichotomy between the local and charismatic Chinese leader, who could inspire a small number of individuals in his environment and the dynamic, zealous travelling priests, who could help many people but were not able to found a stable community, due to their constant travelling. The Chinese community itself mostly consisted of coolies who came for several years and wanted to return to China. More and more the Catholic priests became helpers for the weakest part of this community: the orphans, the sick and the old people. There are a few cases of protests by the priests against the overall system of exploitation of these foreign labourers, but generally they only tried to help the victims. The travelling priests again and again discovered pockets of Chinese Catholics: in Borneo, Palembang, the Riau Archipelago and about 1880 also in the new rubber estates of Deli/North Sumatra. None of these could develop into a stable community, due to the temporary character of the coolies' contracts and the hasty pastoral visits, focussing on a provision of the basic sacramental service through baptisms, masses and the bureaucracy of ecclesiastical weddings. Comparing the Catholic method with Medhurst's also often superficial contacts, while spreading his tracts and numerous pages of Scripture, we have in both cases to conclude to a missionary strategy which was not suited for this difficult category of people, the diaspora Chinese of the Western parts of the Indonesian archipelago. Although the Dutch priests were really part of the colonial society of the Dutch East Indies, much

---

1877 about the two 'sensang' in Sinkawang and Montrado, on the West Coast of Borneo, both with salaries. 'The Christians of Pontianak are far behind the other places on this coast because they have no *sensang*' (ibid.).

- 23 'Still we are very much in need of a so-called catechist for the Chinese, although already much energy and money has been spent to get some. Nowadays one Chinese person receives education for this purpose, but because of his old age we should not expect too high promises relating to him.', J. de Vries in his annual report over 1874-1875.
- 24 Letter dated Sittard, 6 Dec. 1875: Claessens (then in Holland for the ordination to Bishop) to J. de Vries: “De staties van Banka en Laurantoeke blijven altijd de mooiste en troostrijkste van de Missie.”

more so than Medhurst, the activities of both in fact were very impersonal and did not last. The Bangka Catholic congregation started with the activities of a very exceptional Chinese Catholic, who had no successors. In 1889 other mission fields became more promising and for a longer period again this area was neglected.²⁵

Language Courses in China for Dutch East India Missionaries: 1920-1940

Christian missionaries to Borneo and Sumatra as well as to smaller islands like Bangka, Belitung and the Riau Archipelago, had several options. The Malay population of these islands consisted of staunch adherents of Islam and conversion seemed to be impossible. The original population of the interior, the hill tribes like the Dayak of Borneo and the Batak of Sumatra, could opt for conversion to Christianity as part of a process of modernization which implied that old habits like a nomad culture and head hunting had to be abolished. Only in a later phase we see the movement towards enculturation and reevaluation of the traditional culture.

The large but always moving and shifting Chinese minorities of these areas were also quite often the object of missionary strategies, which sometimes were promising but in the long run were very difficult to accomplish. Direct approaches towards the temporary labourers could not yet produce enduring results; the small amount of 'second generation Chinese' usually became too assimilated to other groups for a special approach. During the period 1920-1940 the two main missionary organizations amongst the Chinese diaspora in the Dutch East Indies chose an orientation towards mainland China and a thorough training in Chinese language and classical culture as the best preparation for their missionaries. In this period at least twenty five young priests were sent for a period of about two years, to receive this training. Most of these already had some practice in the Dutch East Indies and from their letters we can grasp interesting comparisons between work among the Chinese diaspora in the Indies and the situation in the Chinese heartland. They were the Capuchin Fathers, who took care of the missions in West Borneo and North Sumatra and the Sacred Hearts Fathers, who received

---

25 For the period between 1889 and 1924, when the Sacred Hearts Fathers re-started the mission on Bangka, cfr. Anthonius Brevoort, *The Capuchin Mission on Sumatra 1911-1923*, (Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, 1993) 220. "On December 27, 1912, Fr. A. Kortenhorst SJ answered that as a mission Sungaiselan was almost non-existent..."

the responsibility for Bangka, Belitung and the Riau Archipelago.²⁶ The idea of a learning period in China probably originated from Father Aloysius van Heertum OFM^{Cap}, who in the early 1920s studied Chinese at Leiden University with Professor Duyvendak and there received the advise to go to Swatow (Shantou) for the study of Hakka, because that should be the best place for this dialect which could not be studied in Leiden.²⁷ It was not only considered likely, that the Chinese community in the large diaspora of Southeast Asia did not have proper teachers of Chinese but also that the deeper introduction into their culture and religion better should take place in China itself. “To have visited Shanghai gives one a higher status among the Chinese here. Those who have never visited China are told the most impossible stories about Chinese culture and habits...”²⁸ Although there was a saying that “Chinese is an invention of the devil”,²⁹ very quick results were expected from this study. Van Heertum, who did some preparatory studies in the Netherlands, after two and a half weeks “was entrusted to hear the confessions of small children”.³⁰ The young Dutch missionaries lived in the houses of Spanish and German Dominican friars, with the French priests of the *Missions étrangères de Paris*, with American colleagues and learned to appreciate the different styles of these nationalities. Some went for a period to the countryside but due to the difficult political and security problems in the 1920s and 1930s most of them always felt more safe living under the umbrella of the colonial situation. About his experience in China Odilo Wap reported from Amoy/Kulangsu³¹: “Kulangsu is safe: around this island a big

---

26 I would like to express my thanks to Father Ambrosius OFM^{Cap}, keeper of the Capuchin Archives at Den Bosch, The Netherlands, who was of invaluable help for information about the seven Capuchin missionaries who went to China between 1924 and 1938; in the Dutch East Indies the Capuchin Fathers had their areas of mission in West Borneo/Kalimantan and North Sumatra (Medan/Deli); the Sacred Hearts' Fathers (Picpus) had their missions in Banka, Belitung and the Riau Archipelago. They sent most of their 18 young missionaries in this period to Ipoh in Malacca and only after 1936 several came to China (Karel A. Steenbrink, *Het Bisdom Pangkalpinang. Een studie over katholieke missiemethode vooral in de periode 1925-1955*, Unpublished MA-Thesis ('Doctoraalscriptie'), Nijmegen: Cath. University, Department of Religious Studies, 1970).

27 Van Heertum to his Dutch Superior, Rotterdam 30 Jan. 1923

28 Father Odilo Wap OFM^{Cap} to his Dutch Provincial, 8.3.1934, Arch. OFM^{Cap}, Den Bosch.

29 Father Wilbert de Wit to his Dutch Superior, Tsiaolang, 2 Aug. 1936.

30 Van Heertum to Dutch Provincial, Swatow, 24 October 1924.

31 The island off Amoy (=Xiamen) was called Gulangyu (or Kulangyu). It was the settlement for foreigners in pre-revolutionary China, and is now a scenic spot, with many run-down villas as a reminder of its past. (Letter from Mary Somers-Heidhues, 5 Dec. 1995).

Japanese, American, English, and French armada is watching and perhaps they will soon be joined by a Dutch ship. They certainly will not dare to attack this mighty war fleet.”³² Quite contrasting with this statement, when speaking about the fear for the Chinese, is the observation of the same priest, two years later, about the Chinese consul of Medan who visited his fishing town of Bagan si Api-api, ‘the largest fishing harbour of the whole world, even larger than Bergen in Norway’, with a dominant Chinese population:

Recently we had an official visit by the Chinese consul. Well, of course a consul is a consul, but he is not the Prince of Wales. Still, the Chinese of Bagan prepared a welcome, the Prince of Wales worthy. Several triumphal arches were erected in his honour; the scouts were asked to give him escort. This has been consented. There were big meals, one after the other. The consul was very friendly, looking around and smiling, also towards us, because we, as Chinese priests, also received an invitation for this visit. The Chinese here are of the opinion that their consul has the same rights as a French, British, Japanese or Dutch consul in China, but that is impossible! In those places our consuls have extraterritorial rights and even can erect their own judicial courts!³³

The missionaries generally did not experience an ideal, romantic and classic Chinese society during their studies. Robberies, insecurity, political unrest, call for modernization and democracy, but most of all a society in turmoil and chaos was their most dominating impression of the vast country. Some lived for a short period in a quiet village but most of their time was spent in the city of Swatow (Shantou) or Amoy (Xiamen).

While Indonesia still had to wait for its first indigenous priest, Father Aloys van Heertum in 1924 lived among 25 Chinese priests in the vicariate of Canton.³⁴ Also in many other respects they learned that the Chinese who migrated to the Southeast Asian Archipelago were certainly not the most civilised and well educated amongst their nation. Their reports seldom inform us about visits to splendid temples of the Buddhist and Confucian tradition but the few accounts in the letters prove that they were really impressed. Most important was of course the encounter with the Chinese literary tradition and the class of literati, men of letters. In the Archives of the Capuchin Fathers at Den Bosch a small treatise of 25 pages has been preserved under the title: *De omgang met de*

---

32 Odilo Wap to his Dutch provincial, Amoy November 1934.

33 Odilo Wap, Bagan si Api-api 31 March 1936.

34 Aloysius van Heertum, letter Canton, 10 Oct. 1924, to his Dutch superior.

spraakleeraar (How to deal gently with your Chinese teacher). In this manual of proper behaviour, Father Wiebert de Wit, who studied in Tsiaolang between 1936 and 1938, warns his colleagues for the expressions of Western superiority which might arouse very negative reactions with their Chinese teachers. The missionary-student should prepare his lessons well, never take a seat before his teacher has been seated and should not forget that according to Chinese customs the left side has to be given to the honoured person. It is clear that these young missionaries not only went to China for the study of a language but also had a deep and vivid encounter with the rich intellectual and literary heritage of China.

In the Dutch East Indies, the missionaries, during the 1920s and later, accepted the cultural orientation of the Chinese towards their homeland and adapted themselves to this cultural ideal. In Padang the Capuchins published since 1934 the bi-weekly *Kong Po*.³⁵ If one reads this magazine in the context of the general publications of the Indies, the difference with the nationalist press is obvious. This is not clear from the language, because the magazine was printed partly in Dutch, partly in Malay. Only in 1941 also some pages were printed in Chinese. The difference is clear from the content. There is virtually nothing about the Dutch East Indies itself but all articles refer to Chinese history and give information about the present times of politics and Catholic life in China. Nothing about Soekarno or even the Indonesian Catholic leader Kasimo, but there are detailed reports about the murder on the leader of the Catholic Action in China, Lo Pa Hong, and a mass said in memory of him in Padang, 3 Jan. 1938. An important adjustment to the diaspora-culture of the Chinese was the language of the school, still the most important missionary tool. Since the beginning of the 20th century some Chinese-Dutch schools were erected (very often at the suggestion of the Dutch colonial officers), but also a number of English-Chinese schools, mostly at the request of the more modern and well-to-do Chinese population.

Every culture is in transition but perhaps no culture is in a more drastic and fast change than a culture of migrants, like the Chinese diaspora in Southeast Asia. In this paper I have tried to show some elements of the

---

35 *Twee wekelijks orgaan van de Chineesche Katholieke Bond & de Maria Vereeniging te Padang*; during its first years its was bilingual: Dutch and Malay. In 1941 most issues also had some pages in Chinese, while the subtitle changed to: *Maandblad voor Katholieke Chinezen in Indië* (Monthly for Chinese Catholics in the Dutch Indies).

strategies of the British and Dutch missionaries in this area. It will be clear from this fragmentary and incomplete exposition, that they did not find the successful approach for this group with its many internal differences. Finally, after Indonesian independence, the strategy has been more towards integration into Indonesian society with more or less negation of Chinese identity.³⁶ In the pre-1940 period the Chinese background certainly was taken more seriously but a balanced strategy for an encounter between Dutch East Indian missions and this Chinese diaspora never was found.

---

36 Cfr. Ype Schaaf, "Van Chinese Kerk tot Geredja Kristen Indonesia", in *Wereld en Zending*, vol. 24/3 (1995) 60-67; Somers Heidhues, "From BAKOM to Prasetya Mulya: New Order management of majority/minority conflict".

Bibliografisch overzicht van het werk van Albert C. Kruyt
(1869-1849), zendeling-leraar van het NZG
in Midden-Celebes¹

Gerrit Noort

Inleiding

Onderstaande bibliografie geeft een overzicht van het werk van Alb. C. Kruyt, van 1892 tot 1932 zendeling-leraar van het NZG in Midden-Celebes. Eerder werden bibliografieën van Kruyts werk gepubliceerd door K.J. Brouwer, S.C. Graaf van Randwijk en J. Waardenburg. De bibliografie van Brouwer – opgenomen in diens *Dr. A.C. Kruyt, dienaar der Toradja's* (blz. 171-185) – is de belangrijkste. Zijn omvangrijke overzicht is populair van aard en geeft geen inzicht in het beschikbare archiefmateriaal. Tevens kent de bibliografie meerdere onnauwkeurigheden en omissies. Van Randwijk somt in het tweede deel van *Handelen en denken in dienst der zending* slechts 9 werken van Kruyt op (blz. 847). Deze betreffen alle publicaties over de zending. De eveneens uiterst beknopte bibliografie van Waardenburg – in *Classical approaches to the study of religion, volume 2, bibliography* (blz. 140, 141) – vermeldt naast enkele boeken en artikelen over (het werk van) Kruyt slechts 6 etnografische werken van Kruyt zelf en is derhalve eveneens onvolledig. In het Kruyt-archief bevinden zich drie getypte versies van een ‘Lijst van Geschriften van Dr. Alb. C. Kruyt’ (ARvdZ 96A/1/2, 111A.3/2.1). Kruyt heeft deze bibliografische overzichten zelf samengesteld. De eerste lijst beslaat 5 pagina’s en bevat publicaties t/m 1938. Aangezien hij ook nadien nog publiceerde ligt het voor de hand te veronderstellen dat hij de betreffende lijst opstelde eind 1938 of 1939, kort na de publicatie van zijn werk over de West-Toradja’s. De tweede versie is van 1 juli 1944 en omvat 6 pagina’s. De zesde pagina betreft een aanvulling met publicaties t/m 1947. Het derde exemplaar is gelijk aan de lijst gedateerd 1 juli 1944. De lengte van de lijsten duidt al aan dat de opsomming verre van volledig is. De lijsten zijn – anders dan in de bibliografie van Brouwer, die uitsluitend chronologisch rangschikte – onderverdeeld in twee categorieën: afzonderlijk verschenen publicaties (boeken en gebundelde artikelen) en publicaties die verschenen in

---

1 Deze bibliografie zal deel uitmaken van een dissertatie over Albert Kruyt, waaraan door de schrijver wordt gewerkt.

tijdschriften (artikelen). Deze laatste categorie is weer onderverdeeld per tijdschrift. In het *Register op de "Mededeelingen"* (deel 37-66, 1893-1922) tot slot is onder 'Kruyt, Dr. Alb. C.' een overzicht opgenomen van zijn artikelen in de *Mededeelingen*. Dit overzicht bevat 31 vermeldingen, waarin echter ook zijn opgenomen een foto van het huis van Kruyt, een 'verklaring der fotografieën' en een drietal platen en kaarten. Ook van deze lijst geldt dat geen sprake is van volledigheid, zelfs niet voor wat betreft publicaties in de *Mededeelingen*.

Gestreefd is naar een volledig overzicht van Kruyts werk.² Niet opgenomen zijn overdrukken van artikelen die eerder in tijdschriften verschenen. Wel opgenomen zijn artikelen die in feite een of twee lange citaten uit brieven van Kruyt aan het hoofdbestuur van het NZG betreffen, meestal door de redactie voorzien van een enkele zin ter inleiding (bijvoorbeeld 'Uit een brief van Br. Alb. C. Kruyt te Posso', 1896). Onder 1.1 zijn boeken en gebundelde artikelen opgenomen. Onder 1.2 t/m 1.5 zijn artikelen opgenomen, onderverdeeld in etnografie en zending (resp. 1.2.1 en 1.2.2). Voorts jaarverslagen, reisverslagen en rondzendingbrieven (1.3 t/m 1.5). Ongepubliceerd werk (preekschetsen, commentaren, correspondentie, dagboeken, autobiografische notities en fotocollectie) is opgenomen onder 1.6 t/m 1.11. Per rubriek is een chronologische ordening aangebracht. Het ongepubliceerde werk is, op een enkele uitzondering na, onderdeel van het *Archief dr. Alb. C. Kruyt en ds. J. Kruyt*. Het betreffende archief is gedeponereerd in het archief van de Raad voor de Zending der Nederlandse Hervormde Kerk. Sinds 1999 is dit ondergebracht in het Rijksarchief te Utrecht.

Gebruikte afkortingen

<i>AWCC</i>	<i>Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur</i>
<i>Maandberichten</i>	<i>Maandberichten vanwege het Nederlandsch Zendeling Genootschap</i>
<i>Mededeelingen</i>	<i>Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendeling Genootschap</i>
<i>BTLV</i>	<i>Bijdragen tot de Land-, Taal- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië</i>
<i>TvhBG</i>	<i>Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch</i>

---

2 Om tot een volledig overzicht te komen is naast bestaande bibliografieën gebruik gemaakt van archiefmateriaal, verwijzingen in secundaire literatuur en online catalogi van bibliotheken in binnen- en buitenland. Indien de lezer een artikel van Kruyt tegenkomt dat niet is opgenomen in deze bibliografie, dan is de schrijver in die informatie zeer geïnteresseerd.

<i>TvhKNAG</i>	<i>Genootschap van Kunsten en Wetenschappen Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap</i>
<i>TvITLV</i>	<i>Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde</i>
<i>TvZM</i>	<i>Tijdschrift voor Zendingswetenschap 'Mededeelingen'</i>
<i>VMdKAW</i>	<i>Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen</i>

1. Primaire bronnen: geschriften van Albert C. Kruyt

1.1 Boeken/gebundelde artikelen

Posso'sch eerste spelboekje, Rotterdam, 1894.

Woordenlijst van de Bare'e-taal. Gesproken door de Alfoeren van Centraal Celebes beoosten de rivier van Poso, benevens de Topebato-Alfoeren bewesten genoemde rivier, 's Gravenhage, 1894.

(samen met Adriani, N.) *Se'imo sura Laolita: mPue Isa pai ana guru-nya*, Rotterdam, 1903.

'Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijke leven van den Poso-Alfoer', *Mededeelingen*, 1895 (39), 2-36, 106-153; 1896 (40), 7-31, 121-160, 245-282; 1897 (41), 1-52.

Het Animisme van den Indischen Archipel, 's Gravenhage, 1906.

De inlander en de zending, vier lezingen: De Inlandse vrouw en de Zending, Het communisme der Toradja's, Hoe het Evangelie door de Natuurvolken ontvangen wordt, De beteekenis van droomen in de Zending, Amsterdam, 1907.

Het Animisme der Indonesiërs, Rotterdam, 1907.

(samen met Borel, H.) 'De christelijke zending', *Pro en Contra*, Baarn, 1910 (6/3).

Papa i Woente, Rotterdam, 1910.

(samen met Adriani, N.) *De Bare'e sprekende Toradjas van Midden-Celebes*, 3 dln; Batavia, Amsterdam, 1910-1914, tweede geheel omgewerkte druk, bewerkt door A.C. Kruyt, Amsterdam, 1950-1951.

(samen met Winckel, A.) *Animisme en Christendom (het heidendom der natuurvolken)*, Den Haag, 1913.

Ta Lasa, een tegenhanger van Papa I Woente, Den Haag, 1913.

Laolita I nTantejoro, het verhaal van Robinson Crusoe voor de Bare'e sprekende Toradja's, s.l., 1914.

(samen met Adriani, N.) *Platen en kaarten behoorende bij 'De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes'*, Batavia, Amsterdam, 1914.

Pinatoewoe jopo. Leesboek in de Bare'e taal over eenige uitheemse

dieren. *Ten dienste van het aanschouwelijk onderwijs*, Rotterdam, 1916.
Wawo nTana : aardrijkskundig leesboek in de Bare'e-taal, Rotterdam, 1916.

Soera mPoagama ntaoe anoe mesoea sidi Masehi (leesboekje voor jongelieden in het landschap Posso, die lidmaat der Christelijke gemeente wenschen te worden), s.n., Rotterdam, 1917.

‘Measa : eene bijdrage tot (de kennis van) het dynamisme der Bare'e sprekende Toradjas en enkele omwonende volken’, *BTLV*, 1918 (74), 234-262; 1919 (75), 36-133; 1920 (76), 1-116.

Van heiden tot christen, Oegstgeest, 1925.

Soera pampakanoto raja nTaoe, anoe mabasa noentoe ngKatoewoe na'oeki i Loekasi, 3 dln; Leiden, 1926.

Binatang hoetan: tersalin dari pada boekoe bahasa Bare'e 'Pinatoewoe Jopo', Weltevreden, 1930 (volkslectuurserie 632).

Kéwan alasan, sing andjawakeké Soewignja, Batavia, 1931 (volkslectuurserie, 482).

Tabé'at sato leuweung, karangan Alb. C. Kruyt, disoendakeun koe R. Satjadibrata, Batavia, 1932 (volkslectuurserie, 956).

De Banggai-archipel en Balantak, s.l., 1932-1933.

(samen met Adriani, N.) *Soera mpodjandji i mPoe Ala dawo'oe, Het Nieuwe Testament in de Bare'e taal*, Amsterdam, 1933.

‘De zedelijkheid van een natuervolk en de zending’, *Kerkopbouwgeschriften*, Assen, 1934 (I/2).

Zending en Volkskracht, 's Gravenhage, 1937 (bundeling 6 artikelen in *Mededeelingen*, 1935-1936).

De West Toradja's op Midden Celebes, 4 dln; Amsterdam, 1938.

De krokodillen in het leven van Possoër, Amsterdam, 1937 (bundeling acht artikelen in *Wolanda Hindia*, 1937).

De rijstgeest, Amsterdam, 1938 (bundeling acht artikelen in *Wolanda Hindia*, 1937).

Het leven van de vrouw in Midden Celebes, Amsterdam, 1938 (bundeling acht artikelen in *Wolanda Hindia*, 1937).

Luim en spel in ons Indië, Amsterdam, 1938 (bundeling acht artikelen in *Wolanda Hindia*, 1937).

De zending een dwaasheid, Oegstgeest, s.a.

Keluar dari agama suku masuk ke agama Kristen, Jakarta, 1976 (vertaling ‘Van heiden tot christen’, onder redactie van: End, Th. van

den, Jongeneel, J.A.B.).³

1.2 Artikelen

1.2.1 Etnografie

‘Eenige feesten bij de Poso-Alfoeren’, *Mededeelingen*, 1893 (37), 115-129.

‘Grammaticale schets van de Bare’e-taal, gesproken door de Alfoeren van Centraal Celebes beoosten de rivier van Poso, benevens de Topebato-Alfoeren bewesten genoemde rivier’, *BTLV*, 1893 (42), 203-233.

‘Naar het meer van Poso’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 1-23.

‘Lijst van voorwerpen uit Gorontalo en Poso’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 203-206.

‘De Foeja-bereiding in Poso’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 200-202.

‘Nog iets over de Foeja-bereiding’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 392.

‘De legenden der Poso-Alfoeren aangaande de eerste menschen’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 339-346.

Lijst van voorwerpen uit Gorontalo en Poso’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 203-206.

‘De legenden der Poso-Alfoeren aangaande de eerste menschen’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 339.

‘Een Tengke-offer bij de Posso-Alfoeren’, *Mededeelingen*, 1895 (39), 230-236.

‘Een huwelijksfeest te Gorontalo, een feest van het tandenvijlen te Buool, enz.’, *Mededeelingen*, 1896 (40), 283-288.

‘Van Paloppo naar Posso’, *Mededeelingen*, 1898 (42), 1-106.

(samen met Adriani, N.) ‘Overzicht over de talen van Midden-Celebes’, *Mededeelingen*, 1898 (42), 536-586.

‘De eerste tocht dwars door het noordoostelijk schiereiland van Celebes’, *TvhKNAG*, 1898 (16), 815-817.

‘Het stroomgebied van de Tomasa-rivier’, *TvhKNAG*, 1899 (16), 593-618.

---

3 Uit brieven van H. van der Klift aan het hoofdbestuur van de NZV (14 april en 15 mei 1927, ARvdZ12/3) is bekend dat Kruyt ook een ‘Handleiding by het godsdienstonderwys’ schreef. Van der Klift (Zuidoost-Celebes) beschikte over een handgeschreven versie en bewerkte deze voor gebruik onder de Tolaki. De betreffende uitgave van Kruyt is niet teruggevonden en is daarom niet opgenomen in de bibliografie. Gezien de datering van Van der Klift’s brieven moet Kruyt de handleiding voor 1927 hebben geschreven.

- ‘Het koppensnellen der Toradja’s van Midden Celebes en zijne beteekenis’, *VMdKAW*, 1899 (4/3), 147-229.
- ‘De adoptie in verband met het Matriarchaat bij de Toradja’s van Midden Celebes’, *TvhBG*, 1899 (41), 80-92.
- ‘De weerwolf bij de Toradja’s van Midden Celebes’, *TvhBG*, 1899 (41), 548-567.
- ‘Het Rijk Mori’, *TvhKNAG*, 1900 (17/2), 436-466.
- ‘De eerste tocht dwars door het noordoostelijk schiereiland van Celebes’, *Mededeelingen*, 1900 (44), 7-9.
- ‘Eenige ethnografische aantekeningen omtrent de Toeboengkoe en de Tomori’, *Mededeelingen*, 1900 (44), 215-248.
- ‘Het ijzer in Midden Celebes’, *BTLV*, 1901 (53), 148-160.
- ‘Het wichelen in Midden-Celebes’, *TvhBG*, 1901 (44), 85-96.
- ‘Het landschap Bada in Midden-Celebes’, *TvhKNAG*, 1909 (26), 349-380.
- ‘Regen lokken en regen verdrijven bij de Toradja's van Midden-Celebes’, *TvhBG*, 1901 (44), 1-11.
- ‘Het wichelen in Midden Celebes’, *TvhBG*, 1901 (44), 85-96.
- ‘De eed in Midden-Celebes’, in: Boehtlingk, O. van, *Album-Kern: opstellen geschreven ter eere van Dr. H. Kern, hem aangeboden door vrienden en leerlingen op zijn zeventigsten verjaardag den VI. April 1903*, (Leiden, 1903), 211-220.
- ‘De rijstmoeder in den Indischen Archipel’, *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*, 1903 (42/5), 361-411.
- ‘Beobachtungen an Leben und Tod, Ehe und Familie in Zentralcelebes’, *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, 1903 (6/2), 707-714.
- ‘Het wezen van het heidendom te Posso’, *Mededeelingen*, 1903 (47), 21-35.
- ‘Gebruiken bij den Rijstoogst in enkele streken op Oost-Java’, *Mededeelingen*, 1903 (47), 125-139.
- ‘Gegevens voor het bevolkingsvraagstuk van een gedeelte van Midden Celebes’, *TvhKNAG*, 1903 (20/2), 190-205.
- (samen met Adriani, N.) ‘Geklopte boomschors als kleedingstof op Midden Celebes en haar geografische verspreiding in Indonesië’, *Internationales Archiv für Ethnologie*, 1905 (14/16).
- ‘De Indonesische rechter in het hiernamaals’, *VMdKAW*, 1907 (8), 293-311.
- ‘De berglandschappen Napoe en Besoa in Midden-Celebes’, *TvhKNAG*, 1908 (25/2), 1271-1344.

- ‘Indonesians’, in: Hastings, J. *Encyclopedia on Religion and Ethics*, (Edinburgh, 1908-1926) (7), 232-250.
- ‘Nadere gegevens betreffende de oudheden aangetroffen in het landschap Besoa (Midden Celebes)’, *TvhBG*, 1908 (50), 59, 551.
- ‘Het landschap Bada in Midden Celebes’, *TvhKNAG*, 1909 (26), 39-310.
- ‘De jacht der Toradja’s’, *Maandberichten*, 1911 (10), 194-198.
- ‘De slavernij in Posso (Midden-Celebes)’, *Onze Eeuw*, 1911 (11), 61-97.
- (samen met Adriani, N.) ‘De Godsdienstig-Politieke beweging “Mejapi” op Celebes’, *BTLV*, 1913 (67), 135-151.
- ‘Heidengodsdienst’, in: Graaff, D.G., Paulus, S. de, Stibbe, J., *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië*, (’s Gravenhage/Leiden, 1918), (2).
- ‘Toradja’, in: Snelleman, J.F., *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië*, (’s Gravenhage/Leiden, 1905), (4), 414-418.
- ‘De To Seko in Midden-Celebes’, *BTLV*, 1920 (76), 398-430.
- ‘De To Rongkong in Midden-Celebes’, *BTLV*, 1920 (76), 366-397.
- ‘De Roteneezen’, *TvhBG*, 1921 (60/3, 4), 266-342.
- ‘Het pessimisme van het Indonesische heidendom’, *Stemmen des Tijds*, 1921 (12), 143-165.
- ‘Een en ander over de To Laki van Mekongga (Zuidoost-Celebes)’, *TvhBG*, 1922 (61), 427-470.
- ‘De Soembaneezen’, *BTLV*, 1922 (78/3,4), 466-608.
- ‘De Timoreezen’, *BTLV*, 1923 (79/3), 347-490.
- ‘Les statues en pierre de la région centrale de Célèbes’, *Revue Anthropologique*, 1923 (33), 271-278.
- ‘Kooopen in Midden-Celebes’, *VMdKAW, afd. letterkunde*, 1923 (56/5), ook sepeeraat uitgegeven: Amsterdam, 1923.
- ‘De Mentaweiers’, *TvhBG*, 1923 (62), 1-186.
- ‘De Toradja's van de Sa'dan-, Masoepoe- en Mamasa-rivieren’, *TvhBG*, 1923, (63), 81-175, 259-401.
- ‘De beteekenis van den natten rijstbouw voor de Possoërs’, *Koloniale Studiën*, 1924 (8/4), 33-53.
- ‘Het huwelijksrecht in Posso en zijne ontwikkeling’, *Koloniaal Tijdschrift*, 1924 (13), 466-482.
- ‘Het stelen in Midden Celebes’, *Vragen van den dag*, Amsterdam, 1924.
- ‘The Children of the Sun by W.J. Perry’, *TvhBG*, 1924 (64), 292-299.
- ‘De hoofden in Midden Celebes onder het Nederlandsch Indisch gouvernement’, *Koloniaal Tijdschrift*, 1924 (13), 23-44.
- ‘De rechtspraak der Possoërs onder het Indisch gouvernement’,

- Koloniale Studiën*, 1924 (8/3), 401-420.
- ‘Steenen lijkurnen’, *AWCC*, 1925 (1/50).
- ‘Steenen mortieren’, *AWCC*, 1925 (2/9).
- ‘Steenen beelden’, *AWCC*, 1926 (2/11).
- ‘Het uitsterven van primitieve volken’, *AWCC*, 1926 (2/21).
- ‘Het karakter van den Indonesiër’, *AWCC*, 1926 (2/22).
- ‘Tanden uitslaan’, *AWCC*, 1926 (2/23).
- ‘Bigamie in Midden Celebes’, *AWCC*, 1926 (2/26).
- ‘De rib waaruit een vrouw is gemaakt’, *AWCC*, 1926 (2/28).
- ‘Kampenaars op Celebes’, *AWCC*, 1926 (2/33).
- ‘Kluizenaars in Midden Celebes’, *AWCC*, 1926 (2/35).
- ‘De positie van de Toradjasche vrouw’, *AWCC*, 1926 (2/38).
- ‘De Indonesische bruidschat’, *AWCC*, 1926 (2/40).
- ‘De voordeelen van de huwelijksadat in Poso’, *AWCC*, 1926 (2/41).
- ‘De nadeelen van het Pososche huwelijksrecht’, *AWCC*, 1926 (2/44).
- ‘De haan in de Indonesische mythe’, *AWCC*, 1926 (2/48).
- ‘Goede manieren’, *AWCC*, 1926 (3/2).
- ‘Pakawa, een landstreek in de onderafdeeling Paloe (Midden-Celebes)’, *TvhKNAG*, 1926 (43/2,4) 526-544.
- ‘Over koken en eten’, *Mensch en Maatschappij*, 1927 (3).
- ‘De gehurkte houding van lijken’, *AWCC*, 1927 (3/11).
- ‘Waarom de doode op zijne zijde gelegd wordt’, *AWCC*, 1927 (3/16).
- ‘Stelen’, *AWCC*, 1927 (3/28).
- ‘Zelfmoord’, *AWCC*, 1927 (3/37).
- ‘Hondsdolheid’, *AWCC*, 1927 (3/42).
- ‘Apen in de legenden der Toradja’s’, *AWCC*, 1927 (3/47).
- ‘Reuzen in Midden Celebes’, *AWCC*, 1927 (4/5).
- ‘Landhonger’, *AWCC*, 1928 (4/30).
- ‘Vierkant en rond’, *AWCC*, 1928 (4/37).
- ‘De magische beteekenis van vorsten’, *AWCC*, 1928 (4/40).
- ‘Goederenuitwisseling in Midden Celebes’, *AWCC*, 1928 (4/42).
- ‘Ruilverkeer in Midden Celebes’, *AWCC*, 1928 (4/43).
- ‘De Osirislegende in den Indischen Archipel’, *AWCC*, 1928 (4/47).
- ‘Even en oneven’, *AWCC*, 1928 (4/49).
- ‘De piëteit tegenover de Dooden’, *AWCC*, 1928 (5/7).
- ‘De invloed van de westersche cultuur op de inwoners van Posso’, *AWCC*, 1929 (73), 331-342.
- ‘The influence of western civilization on the inhabitants of Poso (Central Celebes)’, in: Schrieke, B.J.O., ed., *The effect of western influence on*

- native civilization in the Malay Archipelago*, Batavia, 1929.
- ‘Raadsels en de Dooden’, in: *Feestbundel bij het 150-jarig bestaan van het Bataviaasch Genootschap*, (1929), 383-392.
- ‘Raadsels en de Dooden’, *AWCC*, 1929 (5/50).
- ‘Het Priesterschap in Centraal-Celebes’, *Onze Aarde*, 1929, 84-90.
- ‘Wat was eertijds het hoofdvoedsel op Celebes?’, *AWCC*, 1929 (5/20).
- ‘Reinaart de Vos in Midden Celebes’, *AWCC*, 1929 (5/30).
- ‘Boog en blaasroer’, *AWCC*, 1929 (5/34).
- ‘Waarvan de kinderzegen afhankelijk is’, *AWCC*, 1929 (5/40).
- ‘De To Wana op Oost-Celebes’, *TvITLV*, 1930 (70/4), 397-626.
- ‘De To Loinang van den oostarm van Celebes’, *BTLV*, 1930 (86), 327-536.
- ‘Sneeuw witje in Celebes’, *AWCC*, 1930 (6/12).
- ‘Het geloof in heksen’, *AWCC*, 1930 (6/20).
- ‘Uilenspiegel in Celebes’, *AWCC*, 1930 (6/28).
- ‘Hoe kwam de rijst op Celebes’, *AWCC*, 1930 (6/35).
- ‘De rechter in het hiernamaals’, *AWCC*, 1930 (6/37).
- ‘Vergelding in het hiernamaals’, *AWCC*, 1930 (6/39).
- ‘De regenboog’, *AWCC*, 1930 (6/40).
- ‘De hond als offerdier’, *AWCC*, 1930 (6/52).
- ‘Het hondenoffer in Midden Celebes’, *TvhBG*, 1931 (71), 439-529.
- ‘De vorsten van Banggai’, *Koloniaal Tijdschrift*, 1931 (20), 505-528, 605-623.
- ‘Het Maleis als voertaal op de scholen’, *AWCC*, 1931 (7/18).
- ‘Rook en in den Indischen archipel’, *AWCC*, 1931 (7/23).
- ‘Slavernij en maatschappij in Poso’, *AWCC*, 1931 (7/31).
- ‘Slavernij en karakter in Poso’, *AWCC*, 1931 (7/41).
- ‘Slavernij en de economische toestand in Poso’, *AWCC*, 1931 (8/9).
- ‘De Landbouw in de Banggai-Archipel’, *Koloniaal Tijdschrift*, 1932 (21), 473-492.
- ‘De bewoners van den Banggai-archipel’, *TvhKNAG*, 1932, (49/1), 66-88, 249-271.
- ‘L’immigration préhistorique dans les pays des Torodjas occidentaux’, in: *Hommage du Service Archéologique des Indes Néerlandaises au Premier Congrès des Préhistoriens d’ Extrême-Orient à Hanoi, (25-31 Jan. 1932)*, (Batavia, 1932), 1-16.
- ‘De Zwarte Kunst in den Banggai-Archipel en in Balantak’, *TvITLV*, 1932 (72), 727-741.
- ‘Banggaische Studiën’, *TvITLV*, 1932 (72), 13-102.

- ‘Balantaksche Studiën’, *TvITLV*, 1932 (72/2), 1-64.
- ‘De tol in den Indischen Archipel’, *TvITLV*, 1932 (72), 415-595.
- ‘De landbouw in den Banggai-archipel’, *Koloniaal Tijdschrift*, 1932 (21), 473-492.
- ‘De Pilogot der Banggaiers en hun priesters’, *Mensch en Maatschappij*, 1932 (8), 11-135.
- ‘De goede oude tijd’, *AWCC*, 1932 (8/50).
- ‘De malaise in Midden Celebes’, *AWCC*, 1932 (8/22).
- ‘De oorsprong van de priestertaal in Poso’, *VMdKAW*, 1933 (76), 197-214.
- ‘Van leven en sterven in Balantak (Oostarm van Celebes)’, *TvITLV*, 1933 (73/1), 57-95.
- ‘Ziekte en dood bij de Banggaiers’, *BTLV*, 1933 (89), 141-171.
- ‘Lapjesgeld op Celebes’, *TvhBG*, 1933 (73), 172-183.
- ‘De beteekenis van de tol’, *AWCC*, 1933 (9/11).
- ‘De tol in de mythe’, *AWCC*, 1933 (9/14).
- ‘Vooroudervereering’, *AWCC*, 1933 (9/21).
- ‘P. Dr. Gregorius von Breda, O.M. Cap. Die Muttersprache, eine missions- und religionswis-senschaftliche Studie über die Sprachenfrage in den Missionsgebieten’, *VMdKAW*, 1933 (77), 395-398.
- ‘Dr. J.H. Ronhaar, Het Vaderschap bij de Primitieven’, *VMdKAW*, 1933 (77), 487-489.
- ‘Dr. H.Th. Fischer, Priestertalen, een ethnologische studie’, *VMdKAW*, 1934 (78), 234-236.
- ‘Wir Menschen der indonesischen Erde, von Dr. H.c. Renward Brandstetter’, *VMdKAW*, 1934 (78), 319-320.
- ‘Een buitengewoon betaalmiddel’, *AWCC*, 1934 (9/43).
- ‘De beteekenis van de zonnehoed bij de Oost-Toradja’s’, *TvhBG*, 1934 (74), 301-315.
- ‘De eerste aanraking van de primitieve maatschappij met de westersche cultuur’, *Stemmen des Tijds*, 1934 (23), 43-56.
- ‘Koppensnellen’, *AWCC*, 1934 (10/16).
- ‘De Rijstbouw in Balantak (Oostarm van Celebes)’, *TvITLV*, 1934 (74/1), 1-19.
- ‘Een blik in de primitieve Toradja-maatschappij’, *Haagsch Maandblad*, juni 1935, 611-630.
- ‘Mr. C.T. Bertling, Magie en Phallisme. Ethnologische studie’, *VMdKAW*, 1935 (79), 71-73.
- ‘Dr. J.P. Duyvendak, Inleiding tot de Ethnologie van den Indischen

- Archipel', *VMdKAW*, 1935 (79), 409-412.
- 'Het stamfeest op Midden-Celebes', *TvITLV*, 1935 (75/4), 550-604.
- De rijstgodin op Midden-Celebes en de maangodin, *Mensch en Maatschappij*, 1935 (11), 109.
- 'Het stamfeest op Midden-Celebes', *TvITLV*, 1935 (75/4), 550-604.
- 'De bewoners van Midden Celebes en de culturen die invloed op hen hebben uitgeoefend', *Indische Gids*, 1935, 585-600.
- 'De krokodil en de dierenwereld van Celebes', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/2), 16-19.
- 'De krokodil als bloedverwant van den mensch', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/3), 25-27.
- 'De krokodil in de omgang met menschen', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/4), 37-39.
- 'De krokodil en de godenwereld', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/4), 52-53.
- 'De krokodil en de rechtspraak', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/6), 67-69.
- 'De krokodil in de volksverhalen', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/7), 73-76.
- 'De krokodil en de staatskunde der Possoërs', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/8), 85-88.
- 'De krokodil en de verkondiging van het Evangelie', *Wolanda Hindia*, 1935 (8/9), 98-100.
- 'Communal unity in Central Celebes', *World Dominion*, 1936 (14), 242-252.
- 'De rijstgeest. I De Toradja's maken kennis met de rijst', *Wolanda Hindia*, 1935 (9/1), 3-6.
- 'De rijstgeest. II De rijst komt uit een mensch voort', *Wolanda Hindia*, 1935 (9/2), 17-19.
- 'De rijstgeest. III De rijst is een geschenk der goden', *Wolanda Hindia*, 1935 (9/3), 31-34.
- 'Dr. H.Th. Fischer, De moderne ethnologie als historische wetenschap', *VMdKAW*, 1936 (80), 490-491.
- 'De rijstgeest. IV De rijstgeest is de kat; en... de mensch steelt de rijst uit den hemel', *Wolanda Hindia*, 1936 (9/4), 40-42.
- 'De rijstgeest. V De rijstgeest zit in de maan', *Wolanda Hindia*, 1936 (9/5), 55-58.
- 'De rijstgeest. VI De rijstgeest bezoekt de menschen', *Wolanda Hindia*, 1936 (9/6), 61-63.
- 'De rijstgeest. VII De rijst wordt als een menschelijk wezen behandeld', 1936 (9/7), 78-80.
- 'De rijstgeest. VIII De rijstgeest keert naar den hemel terug', *Wolanda*

Hindia, 1936 (9/8), 85-88.

'Badende kinderen en wat ik erbij dacht', *Ons Possoblad*, 1936 (24/6).

'Wie is meer waard: een jongen of een meisje?', *Wolanda Hindia*, 1936 (10/1), 1-4.

'Is vader of moeder de baas?', *Wolanda Hindia*, 1936 (10/2), 13-16.

'Vrij en toch slavin', *Wolanda Hindia*, 1936 (10/3), 29-31.

'De vrouw in de maatschappij der Toradjas op Midden Celebes', *Stemmen des Tijds*, 1937 (9), 240-262.

'De hond in de geestenwereld der Indonesiërs', *TvITLV*, 1937 (77/4), 535-587.

'Het leggen van een knoop in Indonesië', *VMdKAW*, 1937 (84/4), ook separaat verschenen: Amsterdam, 1937.

'De boerin en haar akker', *Wolanda Hindia*, 1937 (10/4), 37-40.

'De mode op Midden-Celebes', *Wolanda Hindia*, 1937 (10/5), 49-51.

'In de politiek speelt de Toradja-vrouw een rol', *Wolanda Hindia*, 1937 (10/6), 61-64.

'De moeder zorgt voor de gezondheid harer kinderen', *Wolanda Hindia*, 1937 (10/7), 73-76.

'De Toradjasche Christin', *Wolanda Hindia*, 1937 (10/8), 85-88.

'Reinaert op Midden Celebes', *Ons Possoblad*, 1937 (25/2).

'De Heer des Lands', *Ons Possoblad*, 1937 (25/5).

'Overstroming', *Ons Possoblad*, 1937 (25/7).

'Tollen', *Wolanda Hindia*, 1937 (11/1), 4-7.

'De tol als embleem van de zon', *Wolanda Hindia*, 1937 (11/2), 13-16.

'Geest en humor bij de Toradja's', *Wolanda Hindia*, 1937 (11/4), 38-40.

'A.H. Ruibing, Ethnologische studie betreffende de Indonesische slavernij als maatschappelijk verschijnsel', *VMdKAW*, 1937 (81), 76-78.

'Dr. G. Kuperus, Het cultuurlandschap van West-Soembawa', *VMdKAW*, 1937 (81), 152-153.

'Kamper-uien op Celebes', *Wolanda Hindia*, 1938 (11/5), 56-59.

'Schommelen', *Wolanda Hindia*, 1938 (11/6), 61-64.

'Tijl Uilenspiegel bij de Toradja's', 1938 (11/7), 73-76.

'De fluit als levenswekker', *Wolanda Hindia*, 1938 (11/8), 85-88.

'Mijn paard', *Wolanda Hindia*, 1938 (11/9), 97-99.

'Het schommelen in de Indische archipel', *BTLV*, 1938 (97), 363-422.

'De geboorte van de Nieuwe Maan volgens de verhalen der Toradja's van Celebes', *Cultureel Indië*, 1939 (1/3), 80-83; 1939 (1/4), 118-122; 1939 (1/5), 144-148.

'Rijstdiefjes', *Ons Possoblad*, 1939 (27/2).

- ‘Een feestmaaltijd’, *Ons Possoblad*, 1939 (27/6).
- ‘De landbouwpriester Taiwi’, *Ons Possoblad*, 1939 (27/12).
- ‘Steltloopen’, *Wolanda Hindia*, 1938 (12/1), 1-3.
- ‘De trom’, *Wolanda Hindia*, 1938 (12/2), 13-16.
- ‘Holbewoners op Celebes’, *Wolanda Hindia*, 1938 (12/3), 25-27.
- ‘Onechte en echte parels’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/3), 37-40.
- ‘De jacht’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/6), 61-64.
- ‘De Toradja en zijn buffel’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/7), 73-75.
- ‘De jachthond’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/8), 85-87.
- ‘Raadsels opgeven’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/10), 112-113.
- ‘Het sterrebeeld haan’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/11-12), 124-125.
- ‘Mijn eerste aanraking met de Toradja’s’, *Wolanda Hindia*, 1939 (13/1), 1-4.
- ‘De buffel, die een meisje ter wereld bracht: een verhaal van de Oost-Toradjas’, *Mensch en Maatschappij*, 1940 (16).
- ‘Rechts en links bij de bewoners van Midden-Celebes’, *BTLV*, 1941 (100), 339-355.
- ‘Volksverhalen van de Oost-Toradjas op Midden-Celebes verzameld, vertaald en van aantekeningen voorzien’, *TvITLV*, 1940 (80), 211-265.
- ‘Kuitslaan’, *Cultureel Indië*, 1940 (2), 1-6.
- ‘Wat in Midden Celebes aan een naam vastzit’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/7), 73-76.
- ‘De Burgelijke Stand in Posso komt in het gedrang’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/8), 85-88.
- ‘Een praatje over talen en namen’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/9), 97-99.
- ‘Het huwelijk bij de Possoërs, I’, *Ons Possoblad*, 1940 (28/10).
- ‘Het huwelijk bij de Possoërs, II’, *Ons Possoblad*, 1940 (28/11).
- ‘Ziel en lichaam bij de Posoërs’, *Wolanda Hindia*, 1940 (14/1), 1-4.
- ‘Hoe wordt de Possoër ziek?’, *Wolanda Hindia*, 1940 (14/2), 13-16.
- ‘Dansen op Midden Celebes’, *Wolanda Hindia*, 1941 (14/6), 61-65.
- ‘Een belangrijk inwijdingsfeest’, *Wolanda Hindia*, 1941 (14/7), 73-77.
- ‘Steenen, die spreken’, *Wolanda Hindia*, 1941 (14/8), 85-89.
- ‘Papier als kledingstof’, *Ons Possoblad*, 1941 (29/10).
- ‘De bewoners van het stroomgebied van de Karama in Midden-Celebes’, *TvKNAG*, 1942 (59/4-6), 518-553, 702-741, 879-914.
- ‘De weerwolf bij de Oost-Toradja’s’, *Cultureel Indië*, 1942 (4).
- ‘Mythen der volken van Indonesië en Oceanië’, in: Hamel, A.G. van. *De Tuin der Goden*, (1947), 2^e dl. 124-198.
- ‘Oogstlitanie der Possoërs (motawanggoe)’, in: Gonda, J. *Letterkunde*

van de Indische Archipel, (Amsterdam, 1947), 51-60.

‘De vete tussen de Oost-Toradja’s en de To Kinadoe (Morische stammen)’, in: Gonda, J. *Letterkunde van de Indische Archipel*, (Amsterdam, 1947), 139-144.

‘Talotoe’, in: Gonda, J. *Letterkunde van de Indische Archipel*, (Amsterdam, 1947), 160-163.

‘De zeven meisjes’, in: Gonda, J. *Letterkunde van de Indische Archipel*, (Amsterdam, 1947), 164-169.

Kerajaan Mori, Jakarta, 1979 (vertaling ‘Het rijk Mori’, 1900, Panjaitan, B.).

Suatu kunjungan ke kepulauan Mentawai, Jakarta, 1979 (vertaling ‘Een bezoek aan de Mentawai-eilanden’, 1924 [Panjaitan, B.]).

1.2.2 Zending

‘Uit de berichten van Broeder Alb. C. Kruyt’, *Maandberichten*, 1893 (4), 50-56.

‘Uit de briefwisseling met Broeder Alb. C. Kruyt’, *Maandberichten*, 1893 (12), 191-192.

‘Uit een schrijven van Broeder Alb. C. Kruyt aan de oud-Director’, *Maandberichten*, 1894 (4), 54-59.

‘Hoe Br. Alb. C. Kruyt de toestanden in Poso vond’, *Maandberichten*, 1894 (5), 72-75.

‘Het openen der scholen in Poso’, *Maandberichten*, 1895 (1), 11-13.

‘Uit Posso’, *Maandberichten*, 1895 (4), 55-57.

‘Posso’, *Maandberichten*, 1895 (7), 98-103.

‘Berichten van Br. Alb. C. Kruyt te Posso’, *Maandberichten*, 1896 (2), 24-29.

‘Iets uit een brief van Alb. C. Kruyt, te Posso’, *Maandberichten*, 1897 (3), 40-43.

‘Uit een brief van Br. Alb. C. Kruyt, te Posso’, *Maandberichten*, 1899 (1), 6-11.

‘Een en ander uit de zending te Posso in 1898’, *Maandberichten*, 1899 (5), 74-77; (6), 89-95.

‘Een conferentie te Posso’, *Maandberichten*, 1899 (11), 173-180.

‘Uit een brief van Br. Alb. C. Kruyt te Posso’, *Maandberichten*, 1899 (12), 196-197.

‘Uit twee brieven van zendeling A.C. Kruyt te Tomase’, *Haagsche Zendingsbode*, 1899 (2), 58-60.

‘Uit een brief van zendeling A.C. Kruyt te Posso’, *Haagsche Zendingsbode*, 1900 (3/1), 4-5.

‘De Toradja’s en de Evangelieprediking’, *Haagsche Zendingsbode*, 1900 (3/5), 38-40; (3/6), 42-45.

‘Uit Poso’, *Maandberichten*, 1901 (1), 7-9.

‘De vergadering met de goeroes in Posso, op 26 t/m 29 December 1900’, *Maandberichten*, 1901 (11), 181-182.

‘Iets uit Posso’, *Maandberichten*, 1901 (12), 195-198.

‘Het Toradjasche kind’, *Haagsche Zendingsbode*, 1901 (4/6), 43-45.

‘Posso’, *Haagsche Zendingsbode*, 1901 (4/9), 58-60.

‘Br. Alb. C. Kruyt, van Posso, met verlof in de Minahassa’, *Maandberichten*, 1902 (1), 1-10.

‘Eenige opmerkingen naar aanleiding van een doodenfeest te Posso’, *Haagsche Zendingsbode*, 1902 (5), 65-69.

‘Het koppensnellen en de zending in Posso’, *Haagsche Zendingsbode*, 1902 (5), 23-24, 26-28.

‘De litteratuur der Toradja's als leesstof voor de School’, *AWCC*, 1903 (47), 506-516.

Posso: zestien plaatjes, naar photo's opgenomen door C.W.Th. van Boetzelaer, met beschrijving van A.C. Kruyt, Rotterdam, 1903.

‘Het wezen van het Heidendom te Posso’, *AWCC*, 1903 (47), 21-35 en (verkort): *Haagsche Zendingsbode* 1903 (6), 37-39, 42-44.

‘Wat voor de Toradja’s de dood beteekent’, *Haagsche Zendingsbode*, 1903 (6), 17-19.

‘Iets over ziekenbehandeling bij de Toradja’s’, *Haagsche Zendingsbode*, 1903 (6), 69-71.

‘Uit een paar brieven van Br. Alb. C. Kruyt te Posso’, *Maandberichten*, 1904 (10), 170-171.

‘De invloed van het geloof in geesten op het fysieke leven van den heiden’, *Haagsche Zendingsbode*, 1904 (7), 10-14.

‘Uit een brief van Br. Ph.C. Hofman’, *Maandberichten*, 1904 (10), 195-199.⁴

‘Wat de slavernij der Toradja’s voor de zending beteekent’, *Haagsche*

---

4 Hoewel het hier citaten uit een brief van Hofman betreft, vermeldt Kruyt dit artikel merkwaardigerwijs in zijn overzicht van publicaties als eigen artikel. Ook Brouwer heeft het artikel, waarschijnlijk op basis van het publicatie-overzicht van Kruyt, in de bibliografie opgenomen. Waarom Kruyt het bij zijn eigen publicaties vermeldt is onduidelijk. Mogelijk heeft Kruyt de citaten ontleend aan de correspondentie met Hofman en het als artikel aangeleverd voor de *Maandberichten*.

Zendingsbode, 1904 (7), 63-66 en: *Maandberichten*, 1905 (1), 1-8.
 ‘Een Toradjasche tiran’, *Haagsche Zendingsbode*, 1905 (8), 12-16.
 ‘De beteekenis der kleine dingen te Posso’, *Lichtstralen op den akker der wereld*, (Rotterdam, 1906), (12/6), 1-27.
 ‘Het karakter der Heiden-zending in onze Oost’, *Twintigste Algemeene Nederlandsche Zendingsconferentie, gehouden te Amsterdam 26 Oct. 1906, verslag der toespraken en referaten*, (Ermelo, s.a.), 39-72.
 ‘Over eenige uitdrukkingen voor geestelijke begrippen bij de evangelieprediking in Indië, *AWCC*, 1906 (50), 365-380.
 ‘De Inlandsche staat en de zending’, *Verhandelingen van het Indisch Genootschap* (vergadering 23-10-1906), 1906, 79-109.
 ‘Toespraak gehouden op het Zendingsfeest’, *Haagsche Zendingsbode*, 1906 (9), 57-60.
 ‘Het is tijd, dat de Zending in Posso stevig aangevat worde’, *Haagsche Zendingsbode*, 1906 (9), 79-80 en: *Maandberichten*, 1906 (11), 188-191.
 ‘De invloed der zending op de maatschappij der inlanders’, *Onze Eeuw*, 1907 (7), 45-80.
 ‘Onze terugkeer op Posso’, *Haagsche Zendingsbode*, 1908 (11/3), 22-24; (11/4), 27-28.
 ‘De dorpstempel in Posso en de Zending’, *Maandberichten*, 1909 (10), 161-166.
 ‘In een vijandig dorp’, *Haagsche Zendingsbode*, 1909 (12), 20-22.
Een Zendingspost voor rekening van den kring Leeuwarden o.a. van het Nederlandsch Zending Genootschap, Pendolo (Midden Celebes), Rotterdam, 1910.
 ‘Levensschets van Papa i Woente’, *AWCC*, 1910 (54), 210-234.
 ‘Over huisbouw en evangelieprediking’, *Maandberichten*, 1910 (2), 17-21.
 ‘Over het doopen in Posso’, *Maandberichten*, 1910 (4), 55-57.
 ‘Herman Kolondam, een stukje geschiedenis van de Posso-Zending’, *Maandberichten*, 1910 (12), 205-212.
 ‘De Posso-conferentie’, *Maandberichten*, 1911 (11), 215-220.
 ‘Schoolgeldheffing in Posso’, *Maandberichten*, 1912 (1), 11-12.
 ‘Een en ander over gemeenteregeling in de Possozending’, *AWCC*, 1912 (56), 242-251.
 ‘Nieuw leven onder de To Pebato’, *Maandberichten*, 1912 (4), 57-62.
 ‘Der Anfang der Missionsarbeit in Posso (Celebes)’, *Allgemeine Missionszeitschrift*, 1913, Beiblatt (1), 1-16.
 ‘De zendeling Paulus’, *AWCC*, 1914 (59), 91-99.

‘The presentation of Christianity to primitive peoples’, *International Review of Mission*, 1915, 81-95.

‘Het 25^e jaar in dienst der Posso-zending’, [*Maandberichten*, 1915 (10)]⁵.

‘De geschiedenis van de kweekschool in Posso’, *AWCC*, 1921 (65), 252-264.

‘De kweekschool te Pendolo (Poso)’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1922 (5/2), 26-27.

(samen met Lelyveld, C.R. van.) ‘De conferenties te Lunteren’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1923 (6/10), 149-152.

‘De bezetting van het zendingsterrein in Midden-Celebes’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1924 (7/3), 46-47.

‘De slaaf in de Evangelieverkondiging te Posso (Midden Celebes)’, *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, 1924 (1), 24-47.

‘Inleidend woord’, in: Kluin, H. *Het geestesleven der natuurvölker*, ’s Gravenhage, 1924.

‘Het pessimisme van het Indonesisch heidendom’, *Stemmen des Tijds*, 1924 (12), 143-165.

‘The appropriation of Christianity by primitive heathen in Central Celebes’, *International Review of Mission*, 1924, 267-275.

‘Van heiden tot christen’, *AWCC*, 1924 (68), 24-42, 97-114, 206-221, 295-312; 1925 (69), 1-25, 97-115, 193-207; 1926 (70), 7-31, 97-122.

‘Liturgie voor de christelijke gemeenten in Midden-Celebes’, *AWCC*, 1925 (69), 264-286.

‘Pentjali Sigilipoe’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1925 (8/5), 67-69.

‘Onze conferentie te Posso’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1925 (8/8), 117-118.

‘Een Kamp-Conferentie in Posso’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1926 (9/8), 115-116.

‘Nicolaus Adriani: geb. 15 Sept. 1865 gestorven 1 Mei 1926’, *AWCC*, 1926 (70), 193-207; 1927 (71), 75-76.

‘De Zending en het Indonesische Huwelijk’, *De Opwekker*, 1926, 151-154, en: *AWCC*, 1926 (2/15).

‘De Zondag bij de Indonesische Christenen’, *AWCC*, 1926 (2/19).

‘De bindende kracht van de Doop’, *De Opwekker*, 1927, 227-230, en: *AWCC*, 1927 (3/22).

---

5 Deze vermelding is opgenomen in Brouwers bibliografie. Schrijver dezes heeft het artikel echter niet kunnen terugvinden.

- ‘De Propaganda van den Islam in Midden-Celebes’, *De Opwekker*, 1927, 426-429.
- ‘De naam voor God’, *AWCC*, 1927 (3/38).
- ‘Het zoeken van onsterfelijkheid’, *De Opwekker*, 1927, 449-452.
- ‘Jacob Woensdregt, 31 december 1889 – 15 juni 1928’, *Mededeelingen*, 1928 (72), 352-365 en (verkort): *De Bada-bode*, 15 februari 1929.
- ‘De gelukkige heidenen’, *AWCC*, 1928 (4/14).
- ‘De Zending maakt de menschen slechter’, *AWCC*, 1928 (4/15).
- ‘Zending maakt de menschen waanwijs’, *AWCC*, 1928 (4/16).
- ‘Het Kruis’, *AWCC*, 1928 (4/34).
- ‘De huwelijksinzegening in Poso’, *AWCC*, 1928 (4/48).
- ‘Een Possosch hoofd gedecoreerd’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1928 (11/7), 101-102.
- ‘Reizen in Midden-Celebes’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1928 (11/9), 134-135.
- ‘Ouderlingen in Midden-Celebes’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1928 (11/11), 167-168.
- ‘Een arbeidsveld van de Indische Kerk op Midden-Celebes’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1929 (12/9), 134-135.
- ‘Het Kerstfeest in Posso’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1929 (12/12), 181-182.
- ‘Reizen in Midden Celebes’, *Ons Possoblad*, 1929 (17/1).
- ‘Zendeling Kruyt over het werk van Zend. Ritsema’, *Ons Possoblad*, 1929 (17/2).
- ‘Huwelijken in Posso’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1930 (13/9), 139-140.
- ‘De Boschmenschen op Celebes’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1930 (13/4), 61-62.
- ‘Een decoratie in Poso’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1931 (14/5), 72-73.
- ‘Medische Zending in Poso en Mori’, *AWCC*, 1931 (7/27).
- ‘De beteekenis van de bijbelvertaling voor Midden Celebes’, *AWCC*, 1932 (8/33).
- ‘Het saamhorigheidsgevoel bij onze Inheemsche Christenen’, *AWCC*, 1932 (9/2).
- ‘Simon de Toovenaar in Poso’, *AWCC*, 1932 (9/7).
- ‘De beteekenis van het Maleisch voor de Indische Kerk’, *AWCC*, 1933 (9/17).
- ‘Droomen en de Zending’, *AWCC*, 1933 (9/40).

- ‘De zedelijkheid van een natuervolk en de zending’, *Kerkopbouwgeschriften*, Assen, 1934 (1/2).
- ‘De werking van den Heiligen Geest in de Possozending’, *AWCC*, 1934 (10/29).
- ‘De ouderling in de Heiden-Christen gemeente van Poso’, *AWCC*, 1935 (11/23).
- ‘De Zending van het Nederlansch Zendeling Genootschap in Midden Celebes’, *AWCC*, 1935 (79), 26-44.
- ‘Hoe het Evangelie door een natuervolk ontvangen wordt’, *AWCC*, 1935 (79), 113-130.
- ‘Adat en Zending’, *AWCC*, 1935 (79), 205-221.
- ‘De sociale beteekenis van de Zending’, *AWCC*, 1935 (79), 348-364.
- ‘De zelfstandigheid der Zendinggemeenten op Midden Celebes’, *AWCC*, 1935 (79), 417-434.
- ‘Doop en Avondmaal; bezien vanuit het standpunt van den Heiden-Christen’, *AWCC*, 1936 (80), 1-21.
- ‘Bij het kaartje van Br. Ritsema’s arbeidsveld’, *Ons Possoblad*, 1935 (23/7).
- ‘Pamona, of de eenheid van het menschengeslacht’, *Ons Possoblad*, 1936 (24/9).
- ‘Vissers van mensen’, *Ons Possoblad*, 1937 (25/8).
- ‘Levenswater’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/1).
- ‘Conservatisme’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/2).
- ‘Volkshoofden en Zending’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/3).
- ‘Zendeling J. Ritsema. 1913-1938’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/6).
- ‘De zontvloed’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/7).
- ‘De heilige boom van Indië’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/8).
- ‘Een zonderlinge krachtbron’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/11).
- ‘De boom des overvloeds’, *Ons Possoblad*, 1938 (26/12).
- ‘Kerken in Poso’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/4), 49-52.
- ‘Mw. M.L. Adriani-Gunning’, *Wolanda Hindia*, 1939 (12/11-12), 122-123.
- ‘De Posoërs willen mij kwijt’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/2), 13-17.
- ‘Wat beteekende ik voor de Posoërs?’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/3), 25-28.
- ‘Wij krijgen een plaatsje in de harten der Possoërs’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/4), 38-41.
- ‘Wat de Possoërs van Gods Woord dachten’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/5), 49-52.

‘De strijd voor de school in Posso’, *Wolanda Hindia*, 1940 (13/6), 61-65.

‘Vrouwenzending in Nederlandsch Indië’, niet-gepubliceerd dictaat voor de Zendingschool, s.l., s.n., 1941.

‘Vijftig jaren Posso-zending, 19 december 1893-1943’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1943 (26/8), 62-63.

‘Paschen op het zendingsveld’, *Nederlandsch Zendingsblad*, 1944 (27/3), 17.

‘Paschen in Posso’, in: Delleman, Th. *In het licht van Zijn verrijzenis*, Aalten, 1946.

‘Het tweede gebod’, in: Delleman, Th. *Sinai en Ardjoeno, Het Indonesische volksleven in het licht der tien geboden*, (Aalten, 1946), 47-70.

‘Het derde gebod’, in: Delleman, Th. *Sinai en Ardjoeno, Het Indonesische volksleven in het licht der tien geboden*, (Aalten, 1946), 70-94.

‘Het zesde gebod’, in: Delleman, Th. *Sinai en Ardjoeno, Het Indonesische volksleven in het licht der tien geboden*, (Aalten, 1946), 155-176.

‘Het achtste gebod’, in: Delleman, Th. *Sinai en Ardjoeno, Het Indonesische volksleven in het licht der tien geboden*, (Aalten, 1946), 207-232.

‘Het negende gebod’, in: Delleman, Th. *Sinai en Ardjoeno, Het Indonesische volksleven in het licht der tien geboden*, (Aalten, 1946), 233-266.

‘Het Christenvolk der Bataks’, in: Coolhaas, W.Ph., Krom, N.J., Poortenaar, J. *Onder palmen en waringins, geest en godsdienst van Insulinde*, (Haarlem, 1946), 65-78.

‘De lange bekeringsweg van Papa i Woente’, in: Boomgaard, P.; Poeze, H.A.; Termorshuizen, G., *God in Indië, Bekeringsverhalen uit de negentiende eeuw*, (Leiden, 1997), 123-146.⁶

1.3 Jaarverslagen (gepubliceerd)

‘Mijne ervaringen te Poso (Sept.-Dec. 1892)’, *Maandberichten*, 1893

---

6 Brouwer wijst in zijn bibliografisch overzicht op twee in 1944 door Kruyt geschreven artikelen, die echter niet zijn gepubliceerd en die hij niet kon traceren. De artikelen over de Toradja’s van Midden-Celebes waren bedoeld voor een boek onder redactie van C.W. Wormser en een boek onder redactie van J.H. Bavinck. In het archief bevindt zich een ongepubliceerd artikel over de Toradja’s van Midden-Celebes. Waarschijnlijk is dit één van de artikelen die Brouwer niet kon vinden.

(6).

‘Verslag van de zending te Posso over 1895’, *AWCC*, 1896 (40), 181-210.

‘Verslag van de zending te Posso over 1896’, *AWCC*, 1898 (42), 170-194.

‘Verslag van de zending te Posso over 1897’, *AWCC*, 1898 (42), 254-274.

‘Verslag van de zending te Posso over 1898’, *AWCC*, 1899 (43), 220-235.

‘Verslag van de zending te Posso over 1899’, *AWCC*, 1900 (44), 341-356, 360.

‘De Zending te Posso in 1899’, *Maandberichten*, 1900 (5), 65-72.

‘De Zending te Posso in 1900’, *Maandberichten*, 1901 (10), 153-160.

‘Verslag van de zending te Posso over 1900’, *AWCC*, 1901 (45), 139-152.

‘Verslag van de zending te Posso over 1901’, *AWCC*, 1902 (46), 225-236.

‘De Zending in Posso in 1902’, *Maandberichten*, 1903 (5), 65-75.

‘De Zending in Posso in 1903’, *Maandberichten*, 1904 (5), 70-77.

‘De Zending in Posso in 1904’, *Maandberichten*, 1905 (5), 67-74.

‘Verslag van de zending in Posso over 1904’, *AWCC*, 1905 (49), 192-205.

‘Verslag van de zending in Koekoe over 1907’, *AWCC* 1908 (52), 44-56.

‘Verslag over de zending in Koekoe over 1908’, *AWCC*, 1909 (53), 1-16.

‘Verslag over de zending te Pendolo in 1909’, *AWCC*, 1910 (54), 46-56, 201-234.

‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1910’, *AWCC*, 1911 (55), 216-225, 349.

‘De werkkring Kasigoentjoe’, *AWCC*, 1911 (55), 226-240, 346.

‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1911’, *AWCC*, 1912 (56), 105-112.

‘De werkkring Kasigoentjoe’, *AWCC*, 1912 (56), 86-95.

‘Verslag van de kweekschool te Pendolo’, *AWCC*, 1913 (57), 371-381.

‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1912’, *AWCC* 1913 (57), 113-121.

‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1913’, *AWCC* 1914 (58), 267-281.

‘De Zendingsarbeid in Pendolo’, *Maandberichten*, 1914 (7), 101-114.

‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1914’, *AWCC* 1915 (59), 344-350.
‘De kweekschool te Pendolo (1914-1915)’, *AWCC*, 1916 (60), 166-172.
‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1915’, *AWCC*, 1918 (62), 1-9.
‘Verslag van de Zending te Pendolo over 1918’, *AWCC*, 1919 (63), 100-105, 213-218.

1.4 Reisverslagen (gepubliceerd)

‘Mijn eerste reis van Gorontalo naar Poso (Posso) met den Gouvernementsstoomer "Zeeduif", 4-16 februari 1892’, *Mededeelingen*, 1892 (36), 225-256, 1893 (37), 101-114.
‘Mijn eerste ervaringen te Poso’, 1892 (36), 369-406; 1893 (37), 1-30.
‘Mijne tweede reis van Gorontalo naar Poso’, *Mededeelingen*, 1893 (37), 101.
‘Naar het meer van Poso’, *Mededeelingen*, 1894 (38), 1-23.
‘Reizen en ervaringen van Br. Alb. C. Kruyt’, *Maandberichten*, 1894 (2), 19-30.
‘Van Posso naar Modjowarno’, *Maandberichten*, 1896 (4), 49-56.
‘Van Paloppo naar Posso’, *Mededeelingen*, 1898 (42), 1-106.
‘Driemaal op audiëntie’, *Maandberichten*, 1898 (1), 5-12.
‘De opsporing van het Lindoemeer op Celebes’, *TvhKNAG*, 1898 (15), 46-52.
(samen met Adriani, N.) ‘Van Posso naar Parigi, Sigi en Lindoe’, *AWCC*, 1898 (42), 369-535.
(samen met Adriani, N.) ‘Van Posso naar Todjo’, *AWCC*, 1899 (43), 1-46.
(samen met Adriani, N.) ‘Van Poso naar Mori’, *AWCC*, 1900 (44), 135-214.
‘Een reis naar Napu’, *Haagsche Zendingsbode*, 1908 (11/8), 60-63; (11/9), 70-72.
(samen met Kruyt, J.) ‘Een reis door het westelijk deel van Midden-Celebes’, *AWCC*, 1920 (64), 1-16, 97-112, 193-216.
(samen met Kruyt, J.) ‘Verslag van een reis naar Kolaka (Z.O.Celebes)’, *TvhKNAG*, 1921 (38), 689-704.
‘Verslag van eene reis over het eiland Soemba’, *TvhKNAG*, 1921, (2/38/4), 513-553.
‘Verslag van een reis door Timor’, *TvhKNAG*, 1921 (38/6,2), 769-807.
(samen met Kruyt, J.) ‘Verslag van een reis naar het landschap Napoe in

de onderafdeling Posso (Celebes)', *TvhKNAG*, 1921 (38/3), 400-414.
(samen met Kruyt, J.) 'Een reis door het westelijk deel van Midden-Celebes', *TvhKNAG*, 1921 (38), 1-16, 97-112, 193-216.
(samen met Kruyt, J.) 'Een reis onder de Toradja's van Sa'dan en Mamasa (Celebes)', *TvhKNAG*, 1922 (39/6), 678-716.
'Een bezoek aan de Mentawai-eilanden', *TvhKNAG*, 1924 (41), 19-49.

1.5 Rondzendbrieven (gepubliceerd)

Brieven van den Zendeling Alb. C. Kruyt en zijne echtgenooten aan hunne Vrienden.

(Druk tussen 1908-1910 verzorgd door C.D. Moulijn; tussen 1910 en 1931 verzorgd door 'onderafdeeling Leeuwarden' van het NZG. Bijdragen/brieven van Jo Kruyt-Moulijn zijn in deze lijst niet opgenomen.)

1908

'Eene installatie van onderwijzers aan het Posso-meer', (1) 5-16; 'Hoe een ongeval met een krokodil aanleiding geeft tot verkondiging van het evangelie', (2) 1-7; 'Een bezoek aan oude kennissen', (2) 8-11; 'Een onderwijzersvergadering', (2) 11-16; 'Een geval van bezetenheid', (3) 1-6; 'Een reis naar Onda'e', (3) 7-16; 'Over de komst der nieuwe zendingen', (4) 1-8.

1909

'Iets over de Koekoe'sche schoolkinderen', (4) 8-15; 'De pokken in het Possosche', (5) 1-13; 'Iets uit onze onderwijzersvergadering', (5) 14-16; 'Eerste verblijf te Pendolo', (6) 9-15; 'De eerste vrucht der Possozending', (7) 1-15.

1910

'De Kerstdagen te Kasiguncu', (8) 10-15; 'Toradja'sche staatkunde in de evangelieprediking', (9) 1-8; 'Alweer over heksen', (9) 8-13; 'Het vertrek van de familie Hofman', (9) 14-16; 'Het huwelijk voor onze Posso'sche christenen', (10) 1-10; 'Over een Toradja'schen vrijdenker', (10) 10-16; 'Een onherbergzaam oord', (12) 1-7; 'Het afscheuren van den stengel', (12) 8-12;

1911

‘Een nationaal Kerstfeest’, (12) 13-16; ‘De doop van een oud man’, (13) 1-6; ‘Belastingbetalen’, (13) 6-11; ‘Aanhouden in gebed’, (13) 11-16; ‘Propaganda-geest’, (14) 1-6; ‘Een tafelgesprek over het noodlot’, (14) 7-11; ‘Over rijstdiefjes’, (14) 11-15; ‘Een rechtsgeding tusschen twee hoofden’, (15) 1-8; ‘Verhuizing’, (15) 8-13; ‘Over schoolgeld’, (15) 13-16;

1912

‘Welke gedachten de gelijkenis van den rijken man en Lazarus opwekken’, (17) 1-10; ‘Mohammedanisme en Christendom’, (17) 11-15; ‘Iets over rijstbouw’, (18) 1-11; ‘Hoe Onda’e zich van het heidendom losmaakt’, (18) 12-19; ‘Aan God laten zien’, (19) 1-6; ‘Oema i Rehe’, (19) 7-16; ‘Het vertrek van onzen Civielgezaghebber’, (20) 1-10.

1913

‘Onze kweekschool’, (21) 1-7; ‘Uit mijn dagboek’, (21) 7-10; ‘Het dorp Penggoli’, (21) 10-16; ‘Weder eene heksengeschiedenis’, (22) 3-8; ‘Ons Possosche Gezangboek’, (22) 12-16; ‘Eene reis in Mori’, (23) 2-16.

1914

‘Papa i Mengkojoejoe’, (24) 2-18; ‘De uitbreiding van den werkkring Pendolo naar het Oosten’ (25) 2-11; ‘Hoe de Zondag wordt doorgebracht’, (26) 2-11; ‘Eene aanstaande uitbreiding van het werk naar het zuiden’, (26) 11-16; ‘Een toekomstig arbeidsveld voor ons Genootschap’, (27) 2-13; ‘De leerlingen der kweekschool’, (27) 13-16.

1915

‘Ta Batalemba’, (28) 2-16; ‘Onze rijstmolen’, (29) 3-9; ‘Iets van de school te Pendolo’, (29) 10-12; ‘Een twist bijgelegd’, (29) 13-16; ‘Ta Mesampo’, (30) 3-13; ‘Boerere’, (31) 12-15; ‘Een Zondag in het Malilische’, (32) 3-8; ‘Twee neven’, (32) 9-16.

1916

‘Een reis naar Donggala’, (33) 9-13; ‘Een inspectie’, (33) 13-16; ‘Boos worden’, (34) 3-10; ‘Iets over de waarde van de Huwelijksinzegening voor de Posoërs’, (35) 2-6; ‘De zonde van Achan (fragment uit een Possosche toespraak)’, (35) 7-10; ‘Uit mijn dagboek’, (35) 11-12; ‘Ta Rame’, (36) 2-15.

1917

‘Een nieuwe uitbreiding van het werk’, (37) 2-11; ‘Brandstichting’, (37) 11-16; ‘Naar aanleiding van een echtscheiding’, (38) 11-16; ‘Over platen’, (39) 2-7; ‘Het kruis bij de Possoërs’, (39) 7-11; ‘Diefstal’, (39) 11-16.

1918

‘De bigamie in Posso’, (40) 2-16; ‘Opleving van het Heidendom’, (41) 3-9; ‘Over jagers en smeden’, (41) 10-12; ‘De kruisvorm bij de Possoërs’, (41) 13-15; ‘Uit mijn dagboek’, (42) 2-16; ‘Uit het verleden der Possoërs’, (43) 3-8; ‘Ons lesboekje’, (43) 8-12; ‘Een wolf in de schaapskooi’, (43) 12-15; ‘Een eigenaardige collecte’, (44) 2-10.

1919

‘Het uitreiken van medicijnen’, (44) 11-16; ‘Het groote sterven’, (45) 8-16; ‘De landbouwpriester Taiwi’, (46) 2-10; ‘Een dankbaar dorpshef’, (46) 10-16; ‘Een en ander uit onze onderwijzersvergaderingen’, (47) 2-9; ‘Ta Dale’, (47) 9-15; ‘Naar aanleiding van ons Kerstfeest’, (48) 3-9.

1920

‘Het Wotoesche’, (48) 9-15; ‘Een geschiedenis van acht jaar’, (49) 3-16; ‘De gelijkenis van den verloren Zoon’, (50) 3-6; ‘Indo i Wajaa’, (50) 6-14; ‘Van een reis door Indië. Kupang’, (51) 2-16; ‘Van een reis door Indië’, (52) 2-16.

1921

‘Van een reis door Indië. Makassar’, (53) 2-16; ‘Nog iets van mijn reis’, (54) 2-14; ‘Mijn terugkeer te Pendolo’, (54) 14-16; ‘Uit mijn dagboek’, (56) 2-16.

1922

‘Onze scholen’, (57) 2-13; ‘Van een steen’, (57) 13-16; ‘Aan mijne vrouw’, (58) 2-12.

1923

‘Voorheen, thans en later in de Zending in Midden-Celebes’, (59) 2-12; ‘Voorheen, thans en later in de Zending in Midden-Celebes (vervolg en slot)’, (60) 2-12.

1924

‘Onze verloftijd’, (61) 3-16; ‘Het werk onder de melaatschen op Sumatra’, (62) 2-16; ‘Hoe ik het in Pendolo vond’, (63) 8-14; ‘Het land onzer inwoning’, (64) 3-15; ‘Een bezoek aan het Lindoemeer’, (65) 3-15; ‘Sterven de Posoërs uit?’, (66) 2-16.

1925

‘Een nieuw distriktshoofd’, (67) 3-16; ‘Een dor land’, (68) 3-15; ‘Uit mijn dagboek’, (69) 3-16; ‘Een geheimzinnige landstreek’, (70) 3-16.

1926

‘De stand van de christianisatie in Pendolo’, (71) 3-14; ‘Zinrijke verhalen’ (72) 3-9; ‘Zelfvervloeking’ (72) 9-15; ‘Dr. N. Adriani’, (73) 3-10; ‘Een bestuursconferentie’, (73) 10-16; ‘Het Mohammedanisme op Midden-Celebes’, (74) 2-11; ‘Een reis door de hel’, (74) 11-16.

1927

‘Iets uit het Malilische’, (76) 2-16; ‘Van reizen en onderzoeken’, (77) 2-13; ‘Gevaren, die de gemeente bedreigen’, (78) 3-16.

1928

‘Het nut van offers en nog wat’, (79) 3-7; ‘Over buffels en Zending’, (80) 3-15; ‘Een nieuw zendingsveld’, (81) 3-15; ‘Een gekerstend volk’, (82) 3-16.

1929

‘Een oude herinnering’, (83) 3-6; ‘Een en ander uit mijn werkkring in het afgelopen jaar’, (83) 6-16; ‘Deugd contra vormendienst’, (84) 2-5; ‘Hoe voldoen onze inheemsche leerkrachten’, (84) 5-16; ‘Twee oude bekenden’, (85) 3-6; ‘Het landschap Rato’, (85) 8-16.

1930

‘Nadere kennismaking met de berglandschappen’, (86) 3-16; ‘Economische verschijnselen’, (87) 3-5; ‘Toenemend bijgeloof’, (87) 6-11; ‘Ons distriktshoofd en het Christendom’, (87) 11-13; ‘Het Heidendom heeft uitgediend’, (87) 13-16; ‘Een jubileum’, (88) 3-11; ‘Een verblijdend teeken’, (88) 11-14; ‘De macht van het kleine’, (88) 15-16; ‘O, die hoofden’, (89) 3-10; ‘De weldoende fee’, (89) 10-13; ‘Hoe de kokosboom ontstaan is’, (89) 14-16.

1931

‘Afscheid’, (90) 2-3; ‘Bijbelvertaling en Paulus’, (90) 3-8; ‘Een reis over het eiland Peling’, (90) 9-13.

1.6 Preekschetsen (archief, ongepubliceerd)

‘Toespraken van Dr. Kruyt, I’, s.a., (handgeschreven, privé-archief).

‘Preeken van Dr. Kruyt, II’, s.a., (handgeschreven, privé-archief).

‘Preekschetsen van diverse verhalen uit het Oude Testament, Laolita nto Israeli. Toentoe mpominggoe’ (handgeschreven, ARvdZ 106A/4/5: bundel I, 1-21; II, 22-43; III, 44-60; IV, 61-75; V, 76-88; VI, 89-105).

Preekschetsen Mattheus (zonder titel, ARvdZ 106A/5/2).

Preekschetsen Johannes (zonder titel, ARvdZ 106A/5/1).

‘Preekschetsen n.a.v. Handelingen der Apostelen. Toentoe mpominggoe wa’a mpowia’ (handgeschreven, ARvdZ 106A/4/4: bundel I, 1:5-4; II, 5:13-9:16; III, 9:39-14:23; IV, 15:28-19:28; V, 20:7-kapoesanya).

‘Toentoe mpominggoe Loekasi’ (deels getypt, deels handgeschreven, ARvdZ 106A/4/3: bundel I, 1:13-7:14; II, 7:20-11-26; III, 11:30-18:16; IV, 18:24-22-34; V, 22:34-kapoesanya).⁷

1.7 Commentaren (archief, ongepubliceerd)

‘Bare’e commentaar op den Brief aan de Romeinen, Soera Pampakanoto raja ntaoe anoe mabasa Soera i mPaoeloe ri To Roma’ (getypt, ARvdZ 106A/4/2).

Bare’e commentaar op Johannes (zonder titel, getypt, ARvdZ 106A/4/2).

‘Exegese Handelingen der Apostelen. Soera pampakanoto raja ntao anoe makasa. Soera i Loekasi: Wa’a mpowia ntjoero mPoe Isa’ (handgeschreven, ARvdZ 106A/4/6).

1.8 Correspondentie (belangrijkste briefwisselingen, ongepubliceerd)

Het Kruyt-archief bevat een omvangrijke hoeveelheid correspondentie, die hier niet volledig is weergegeven. In het betreffende archief bevinden zich vooral brieven van genoemde personen aan Kruyt. Brieven van

---

⁷ De hier genoemde (Bare’e-)preekschetsen werden in Midden-Celebes in gestencilde vorm tot na de zelfstandigwording van de GKST (1947) gebruikt door goeroes en predikanten.

Kruyt aan de genoemde personen zijn in afschrift gedeeltelijk aanwezig. Het betreft dus grotendeels geen ongepubliceerde correspondentie van Kruyt zelf. Toch wordt dit overzicht hier opgenomen omdat het een belangrijk beeld geeft van Kruyts schriftelijke contacten. De selectie is gemaakt op basis van belang van de inhoud, belang van de persoon waarmee werd gecorrespondeerd en beïnvloeding over en weer. Omvang van de correspondentie was geen belangrijk criterium. Overigens is niet alle correspondentie bewaard gebleven. Zoon Jan heeft voorafgaand aan overdracht van het archiefmateriaal aan Oegstgeest al te persoonlijk geachte correspondentie vernietigd. Dientengevolge zijn bijvoorbeeld de brieven van Kruyt betreffende het overlijden van dochter Miep (1935) uit het archief verwijderd. Kruyt zelf selecteerde eveneens en bewaarde slechts hetgeen hij van belang achtte. Zo zijn brieven van zijn broer Hendrik, die volgens Kruyt slechts huiselijk nieuws bevatten, niet in het archief van de Raad voor de Zending terecht gekomen. Er is voor gekozen om in dit overzicht alleen die correspondentie op te nemen die zich bevindt in het Kruyt-archief. Uitzondering is echter gemaakt voor de brieven van Kruyt aan het hoofdbestuur van het NZG.

Adriani, N.	1900, 1911-1926	ARvdZ 96A/1/4, 101A/8/1
Adriani-Gunning, M.L.	1902-1904	ARvdZ 106A/2/1
	1905-1908	ARvdZ 106A/1/1
	1914-1930	ARvdZ 106A/1/1,4, ARvdZ 96A/1/1
Albers, C.	1900-1912	ARvdZ 106A/7/2
Baarda, M.J.	1901-1914	ARvdZ 106A/7/2
Brouwer, A.M.	1910-1912	ARvdZ 111A.3/2.1
Boetzelaar van Dubbeldam, A. van	1907-1915	ARvdZ 101A/6/4
Engelenberg, A.J.N.	1901-1908	ARvdZ 96A/1/3
Esser, S.J.	1924-1935	ARvdZ 101A/7/1
Flier, A. van de	1901-1932	ARvdZ 101A/6/2
Fokkema, F.J.	1936	ARvdZ 96A/6/3
Fries, E.	1906-1914	ARvdZ 106A/6/3
	1916-1923	ARvdZ 106A/6/2
Gobeé, E.	1909-1922	ARvdZ 96A/8/2
Hasselt, W.H.Th. van	1905-1906	ARvdZ 106A/7/2
Hueting, A.	1905-1914	ARvdZ 101A/6/4
Kinderen Kruyt	1920-1921	ARvdZ 106A/1/2

	1923-1929	ARvdZ 106A/2/4
	1928	ARvdZ 106A/1/2
	1936-1940	ARvdZ 96A/1/2, 106A/1/2
Kraemer, H.	1922-1940	ARvdZ 90/1/10, 96A/1/1, ARvdZ 101A/6/1-3, ARvdZ 101A/8/1.
Kruyt, J.	1916-1918	ARvdZ 106A/1/3
	1923-1927	ARvdZ 106A/1/2
	1932-1940	ARvdZ 101A/8/1, ARvdZ 96A/1/2,3
Kruyt, F.	1938	ARvdZ 96A/1/1
Loosdrecht, A.A. van de	1913-1922	ARvdZ 101A/6/1
Maan, G.	1899-1915	ARvdZ 101A/7/4
	1923-1930	ARvdZ 101A/6/3
Neumann, J.H.	1902-1908	ARvdZ 106A.7.2
NZG, hoofdbestuur	1890-1907	ARvdZ 96A/7/1
	1884-1896	ARvdZ 18/36
	1890-1827	ARvdZ 65/4
	1897-1915	ARvdZ 17/15
	diverse:	ARvdZ 23/7, 18/37, 56/1
	1907-1922	ARvdZ 101A/2/1
	1884-1927	ARvdZ 65/4, 18/36
Ossenbruggen, F.D.E. van	1910-1926	ARvdZ 101A/6/1
Sarasin, P. en F. ⁸	1895-1914	ARvdZ 106A/7/2
Saussaye, P.D. Chantepie de la	1902-1903	ARvdZ 101A/6/1
Schut, J.A.F.	1900-1901	ARvdZ 106A/7/2
Schuyt, P.	1907-1916	ARvdZ 111A/1/4
Snouck Hurgronje, C.	1895-1918	ARvdZ 106A/7/2
Warneck, J.	1904-1915	ARvdZ 101A/6/4
	1909-1930	ARvdZ 102A/7/1
	1937-1939	ARvdZ 101A/6/4
Wesseldijk, H.J.	1910-1929	ARvdZ 96A/2/1, 96A/6/2
Wesseldijk, J.W.	1921-1927	ARvdZ 106A/3/2
Wichmann, A.	1894-1905,1914	ARvdZ 101A/7/1

---

8 Meerdere brieven zijn ondertekend door zowel Fritz als Paul. De correspondentie wordt hier derhalve behandeld als één.

Winkler, J.	1907-1914	ARvdZ 106A/7/2
Woensdregt, J.	1916-1928	ARvdZ 106A/3/2
Zendingsconsulaat	1915-1922	ARvdZ 101A/6/2

1.9 Dagboekbrieven (ongepubliceerd)

Dagboekbrieven 13 januari - 13 juni 1892 (brieven aan J. Kruyt-Moulijn, ARvdZ 106A/7/4).

Dagboekbrieven 28 augustus 1892 – 2 januari 1893 (brieven aan J. Kruyt-Moulijn, ARvdZ 106A/7/4).

Dagboek 7 januari – 31 december 1894 (ARvdZ 111A/1/2).

Dagboek 1 januari – 31 december 1895 (ARvdZ 111A/1/2).

Dagboek 1896 Poso – Java – Luwu (1 januari – 26 december, ARvdZ 111A/1/2).

Dagboek 1897 Luwu – Poso – Todjo – Gorontalo – Sigi (31 januari 1897 – 5 januari 1898, ARvdZ 111A/1/2).

Dagboek 1898, 6 januari – 25 december 1898 (ARvdZ 111A/1/2).

Dagboek 1899, 1 januari – 21 december 1899 (ARvdZ 111A/1/2).

Dagboek I, 6 januari – 1 september 1901 (dagboek en brieven aan J. Kruyt sr. en N. Adriani, ARvdZ 106A/5/3).

Dagboek II, 7 september – 16 december 1901 (brieven aan J. Kruyt sr. en N. Adriani, ARvdZ 106A/5/3).

Dagboekbrieven I, 18 januari – 9 augustus 1903 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/5/4).

Dagboekbrieven II, 16 augustus 1903 – 20 maart 1904 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/5/4).

Dagboekbrieven III, 2 april – 10 december 1904 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/5/3).

Dagboekbrieven IV, 28 december 1904 – 4 april 1905 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/5/3).

Dagboekbrieven V, 25 april – 4 augustus 1905 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/6/1).

Dagboekbrieven VI, 22 augustus – 7 november 1905 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/5/3).

Dagboekbrieven VII, 12 november 1905 – 29 juni 1906 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/5/3).

Dagboekbrieven VIII, 9 juli 1906 – 29 juni 1907 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/6/1).

Dagboekbrieven 2 december 1907 – 8 oktober 1908 (brieven aan Ph.H.C. Hofman, ARvdZ 106A/6/2)

Dagboekbrieven IX, 25 juli 1907 – 3 juni 1908 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/6/2).

Dagboekbrieven X, 22 juni 1908 – 12 juli 1909 (brieven aan J. Kruyt sr., ARvdZ 106A/6/2).

Dagboekbrieven XI, 31 juli 1909 – 19 oktober 1910 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/6/2).

Dagboekbrieven XII, 4 november 1910 – 22 maart 1912 (brieven aan J. Kruyt, sr., (ARvdZ 106A/6/3).

Dagboek van reis naar Mori, 3 februari – 15 maart 1914 (ARvdZ 106A/6/3).

Dagboek van reis naar Mori en Malili, 21 juli – 31 augustus 1914 (ARvdZ 106A/6/3).

Dagboek, 1 augustus 1914 – 13 augustus 1915, inclusief dagboek over reis in Midden Celebes, 14 juli – 20 augustus 1915 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/6/AB).

Dagboekbrieven, 24 november 1915 – 7 januari 1917 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/6/3).

Dagboekbrieven, 23 januari – 28 december 1917 (brieven aan J. Kruyt, sr., ARvdZ 106A/2/3).

Dagboekbrieven, 11 januari – 17 december 1919 (brieven aan kinderen Kruyt, ARvdZ 106A/2/3).

Dagboekbrieven 8 januari – 26 april 1920 (brieven aan kinderen Kruyt, ARvdZ 106A/2/3).

Dagboekbrieven 17 april 1921 – 7 juli 1922 (brieven aan kinderen Kruyt, ARvdZ 106A/2/3).

1.10 Autobiografische notities (ongepubliceerd)

‘Jeugdherinneringen’, s.a., 1-16 (handgeschreven, archief familie A.C. Kruyt jr.).

‘Mijn komst in het Zendelinghuis’, s.a., 17-32 (handgeschreven, archief familie A.C. Kruyt jr.).

‘Aantekeningen uit het leven van Albert C. Kruyt’, 1944, 1-34 (getypt, ARvdZ 111A.3/2.1).

‘Beantwoording van enige zielkundige vragen met betrekking tot zijn eigen persoon door Alb. C. Kruyt, ten behoeven van zijn kinderen’, 1939, 1-18 (getypt, ARvdZ 111A.3/2.2).

autobiografische notitie, s.a. [1933], 1-6 (zonder titel, getypt, archief

familie A.C. Kruyt jr.).⁹

1.11 Fotocollectie

‘Negatieven uit de nalatenschap van Dr. A.C. Kruyt. De West-Toradjagroep’, doos glasnegatieven, ARvdZ.

---

9 De notitie heeft een abrupt einde en wekt daardoor de indruk niet afgemaakt te zijn. Mogelijk was de tekst bedoeld als inleiding voor één van de vele spreekbeurten die Kruyt hield in 1933, direct na zijn repatriëring.

Uit de Dagboeken 3, 4 en 5 van H.A.F. Wieënkotter, zendeling
van het NZG op Ambon en Leti (een der Zuidwester-Eilanden),
1826-1828.¹

bewerkt en ingeleid door

Chr.G.F. de Jong

Deel I

Na door het Nederlands Zendelinggenootschap (NZG) te Rotterdam tot zendeling in Indië te zijn opgeleid, verlieten A. Dommers,² W. Luijke,³ K.F.A. Gützlaff⁴ en H.A.F. Wieënkotter met echtgenote⁵ op 11 september 1826 aan boord van de Helena Christina de haven van Rotterdam. Op 6 januari 1827 arriveerden ze te Batavia, waar hun wegen uiteengingen. Gützlaff reisde door naar Riau, voor de kust van Sumatra, de overigen vertrokken na een oponthoud van enkele weken naar Ambon. Daar zouden ze onder leiding van de zendeling Joseph Kam⁶ in het Maleis worden onderwezen en verder gevormd. Na verloop van tijd zouden ze onder de niet-christelijke bevolking te werk worden gesteld. Wáár dat zou zijn diende in overleg met Kam en het plaatselijke Hulpzendelinggenootschap (HZG) te Ambon te worden bepaald.⁷

Hendrik Arnold Florens Wieënkotter was een vroom en betrekkelijk welgesteld man. Hij had zijn geld in Amsterdam als broodbakker

-
- 1 Archief van de Raad voor de Zending der Nederlandse Hervormde Kerk (voortaan ARvdZ), 29/5/C.
  - 2 A. Dommers; ca 1797-1841; NZG-zending; 1827 te Ambon; 1828 te Kisar (of Makisser, Z.W.-eilanden); 1829 te Damar (Z.W.-eilanden); 1834 te Moa (Z.W.-eilanden).
  - 3 W. Luijke; 1798-1886; NZG-zending; 1827-1828 te Ambon; 1828-1829 te Moa (Z.W.-eilanden); 1829-1841 te Sarai (Leti, Z.W.-eilanden); 1841 te Ambon-stad; 1842 te Haruku; 1849-1854 te Ambon-stad; 1854 te Hutumuri (Ambon); 1855 te Rumahtiga (Ambon).
  - 4 K.F.A. Gützlaff; 1803-1851; NZG-zending; 1826/1827-1828 te Riau, werkzaam onder Chinezen, tevens wvd predikant; 1828-1831 te Bangkok (Thailand/Siam); 1831-1851 te Macao/China/Hongkong.
  - 5 H.A.F. Wieënkotter; 1792-1828; NZG-zending; op 11 sept. 1826 in gezelschap van zijn vrouw en de zendingen Gützlaff, Luijke en Dommers uit Rotterdam vertrokken; 6 jan. 1827 aank. te Batavia; 1 april 1827 aank. te Ambon; 1828 te Serwaru (Leti, Z.W.-eilanden), alwaar in hetzelfde jaar overleden; zijn echtgenote Geesjen Wieënkotter-Sieborgh overleed in 1829.
  - 6 J. Kam; 1769-1833; NZG-zending; 1814-1815 te Surabaya (O.-Java); 1815-1833 te Ambon, wvd predikant. Gehuwd met Sara Maria Timmerman (1796-1858).
  - 7 *Extract-Acten van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap (EA), 1825, 159-160; Idem 1826, 254.*

verdiend en wenste zijn vermogen ten dienste te stellen van de zending. Bij testament liet hij zijn bezittingen, waaronder een huis annex winkel op de hoek van de Passeerdersstraat en de Naaldmakersgang te Amsterdam, na aan het NZG.⁸ Nadat ze zich in 1820 bij het NZG hadden aangemeld, werden Wieënkotter en zijn vrouw, Geesjen Wieënkotter-Sieborgh, in 1823 aangenomen als zendeling-kwekelingen, waarop zij te Rotterdam tot hun vertrek van het genootschap “voltooiend onderwijs” genoten.⁹ De uitvoerige Instructie die ze meekregen¹⁰ bepaalde onder meer dat ze een dagboek of journaal dienden bij te houden, dat ze twee maal per jaar naar Rotterdam moesten opzenden.

In de afleveringen van 2002/1 en 2003/1 van het *Documentatieblad* worden in twee delen de drie bewaard gebleven dagboeken van Wieënkotter gepubliceerd, waar nodig voorzien van toelichtende opmerkingen. Wieënkotter was een scherp waarnemer, die misstanden noemde wanneer en waar hij ze zag. Het waren zowel zijn financiële onafhankelijkheid als zijn vroomheid, die hij zelf omschreef als “wettisch” en superieur achtte aan die van de meeste zijner medemensen, die hem de opvallende vrijmoedigheid verleenden, die zijn dagboeken onderscheidt van die van zijn minder gefortuneerde collega’s Luijke en Dommers, wier dagboeken eveneens bewaard zijn gebleven.¹¹ Die vrijmoedigheid uit zich in openlijke en bedekte kritiek op het kerkelijke establishment met name te Ambon, waar het de bestuurders van het Hulpzendingengenootschap en zijn oudere collega Joseph Kam waren, die hij op de korrel nam. Menig steek onder water werd gegeven, en ook de predikant van de Indische Kerk te Ambon, C. Ouwerda,¹² kreeg zo nu en dan een veeg uit de pan. Het beeld dat Wieënkotter’s dagboeken van het kerkelijk leven te Ambon schetsen, is zowel een aanvulling op als, tot op zekere hoogte, een bijstelling van de tot op heden nog steeds bruikbare monografie van dr I.H. Enklaar.¹³ Meer in het algemeen gesproken, getuigen deze dagboeken van de niet onaanzienlijke kloof tussen het

---

8 Zie div. stukken betreffende de afwikkeling van het testament in dit dossier.

9 *EA*, 1823, 44-45.

10 Opgenomen in *EA*, 1826, 249-268.

11 Vgl. de Dagboeken van W. Luijke in ARvdZ 18/34; en de Uittreksels uit de Dagboeken van de Zendeling A. Dommers, in ARvdZ 60/2.

12 C. Ouwerda (Auwerda); 1798-1828; studie theol. te Groningen; 23/6/1824 te Den Haag geëxamineerd en toegelaten; 5/12/1824 bevestigd te Den Haag als predikant; 28/5/1825 aankomst te Batavia, alwaar tijd. predikant; sedert 1826 tot zijn dood op 10/11/1828 predikant van de Nederduitse gemeente te Ambon.

13 I.H. Enklaar, *Joseph Kam “Apostel der Molukken”*. Den Haag: Boekencentrum, 1963.

bestaande Ambonse kerkelijke leven, met al zijn ingeslepen gewoontes en aanpassingen aan de lokale cultuur van een volk dat toen al omstreeks drie eeuwen met het christendom bekend was en waarin Kam al ruim een decennium gemakkelijk zijn weg had gevonden enerzijds, en anderzijds het Noordwest-Europese piëtisme dat via het NZG en Wieënkotter en zijn vrouw in Ambon zijn intrede deed.

Van de tekst van deze dagboeken is het begin-negentiende eeuwse taaleigen ongewijzigd gelaten, dat wil zeggen dat de originele tekst wordt gegeven. Slechts enkele storende verschrijvingen zijn gecorrigeerd en enkele omissies zijn tussen vierkante haken ingevoegd. Weggelaten gedeelten, overwegend herhalingen en standaardformuleringen, zijn met – – – aangegeven, onleesbare plaatsen met [– – –]. Voor zover nodig zijn weggelaten tekstgedeelten kort samengevat en tussen vierkante haken toegevoegd.

Dagboek 3 – de eerste twee zijn voor zover bekend niet bewaard gebleven – begint op 11 september 1826, toen het schip waarop Wieënkotter en zijn echtgenote en collega's zich bevonden, de Helena Christina onder kapitein B.J. Martens – met wie het NZG bij voorkeur zijn zendelingen voor Indië meestuurde, kennelijk wegens de goede sfeer aan boord, de gunstige prijs van de overtocht en het vertrouwen dat men in het algemeen in hem had¹⁴ –, de haven van Rotterdam verliet. Het eindigt op 31 juli 1827. Het verslag van de zeereis, die vier maanden duurde en om Kaap de Goede Hoop voerde, is niet opgenomen.

Uit het Dagboek nr 3

6 Januarij 1827. Dezen morgen om 10 uur hadden wij het voorregt, om het Anker op de Ree van Batavia te mogen laten vallen, nadat vooraf onze komst door eenige Kanonschooten was aangekondigt. Nadat wij elkanderen verwelkomt, het ontbeit gehouden en de van boort gaande Passagiers zich gereed gemaakt hadden, zoo werd de sloep met de noodige goederen, bestemde Passagiers, en met den Kapitein, derden stuurman en de nodige Matrozen om te roeijen gevuld om naar Batavia te vertrekken. Toen de Boot het Schip verliet, werden nog 9 Kanonschoten gedaan, welke door 6 van Batavia begroet, en tot erkentenis de 10de schot van het Schip Helena Christina naar het land teruggezonden werd.

Br. Gützlaff en ik gingen mede naar Batavia, om eene woning of verblijf, waar wij den volgenden dag zouden kunnen intrekken, te zoeken. Om nu

---

14 Zie bijv. *EA*, 1820, 543.

ten spoedigsten en op de voordeelligste manier ons oogmerk te bereiken, zoo namen wij een Rijtuig en begaven ons naar Ds. Lenting,¹⁵ welke één uur rijdens achter Batavia woond. Bij onze aankomst troffen wij Ds. Lenting tot onze blijdschap te huis, maar werden niet zeer vriendelijk ontvangen. Terwijl hij van onze aankomst niet verwittigd was, zoo wees Ds. Lenting ons terstond naar het Logement, maar rade ons tevens nog vooraf bij Ds Roorda van Eijsinga¹⁶ te gaan, het welk wij ook aannamen. Om tevens Domine te overtuigen, dat wij diegenen waren, waar wij ons voor uitgegeven hadden, zoo rijkten wij hem den brief en de Instructie over, welke wij voor het Bataafs Z.G. hadden mede gebragt; evenwel rade hij ons ten sterksten aan, voordat wij naar de Herberg gingen, bij Ds Roorda van Eijsinga te gaan.

Na eenige oogenblikken staande voeds bij Ds Lenting doorgebracht en ten slotte nog het verzoek ontvangen hebbende, dat wij op den volgenden dag des nademiddaags om 5 uur, met de overige Broederen tot zijn WelEw komen zouden, zoo begaven wij ons naar Ds Roorda van Eijsinga. Bij onze aankomst hield zijn WelEw. een middaagslaapjen, maar bij het hooren van onze vreemde stemmen (want de zwarte dienaren wilden Ds Roorda van Eijsinga niet wakker maken) kwam Domine uit zijne slaapkamer ten voorschijn en na het nodige gezegt hebbende, ontving zijn WelEw. ons zeer vriendelijk.

Onder het gebruik van een glaasje wijn, verhaalde zijn WelEw, ons het een en ander van zijne Reis, die Domine door de Moluken gemaakt had.¹⁷

-
- 15 D. Lenting; 1789-1877; 1813 proponent te Haarlem; aug. 1816 benoemd tot predikant in Ned.-Indië; 1817 predikant te Semarang, nam als veldprediker deel aan de strafexpeditie die uitgezonden werd om een opstand op Saparua te onderdrukken; 1818-1819 bezoek aan Banda (zie: Notulen kerkeeraadsvergaderingen Banda, AKB 396) en Amurang; 1822 te Batavia, tevens secretaris van het Javaasch Medewerkend Zendinggenootschap aldaar; 1835 repatriëring, verlof, woonachtig te Zutphen; 1838 gepensioneerd (Indisch pensioen); 1839 predikant te Zeist; 1855 ambt neergelegd, woonde vervolgens te Voorst; zie ook Enklaar, *Joseph Kam*, s.v.; *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*. Red. D. Nauta, A. de Groot, J. van den Berg, O.J. de Jong, F.R.J. Knetsch, G.M.H. Posthumus Meyjes. (5 delen. Kampen, 1983-2000), II, 305-306.
- 16 De predikant S. Roorda van Eysinga; 1773-1829; 23 nov. 1818 door de Haagse Commissie bevestigd voor de dienst op Java; vervolgens tot zijn dood predikant te Batavia.
- 17 S. Roorda van Eysinga heeft in de jaren 1821-1824 een dienstreis langs een aantal Prot. gemeenten gemaakt, die hem achtereenvolgens bracht te Malakka, Makassar, in de Molukken, Ternate en Manado. Op zijn reis van Makassar naar Ambon bezocht hij eerst Wetar en Kisar (of Makisser) in de Zuidwester-eilanden. Vanuit Ambon, waar hij van juni 1823 tot mei 1824 verbleef, maakte hij in gezelschap van Joseph Kam een aantal reizen, onder meer naar Z.-Ceram. Bezoek aan Ambon en omgeving, in: S. Roorda van Eysinga, P.P. Roorda van Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga*, II. (Kampen, 1831), 110-186; De Staatsraad, Dir.-Gen. voor de Zaken der Hervormde Kerk, a. Haagse Commissie (HC),

Hij vergat bij deze gelegenheid ook niet, ons een verslag van ieder Zendeling en deszelfs werkzaamheden te geven; en van Ds Kam op Amboina, waarvan op dit oogenblik een zoontjen van 7 jaren,¹⁸ met nog eene zwarte vrouw die ook haren zoon bij zich had, hier logierd en vervolgens naar Holland bestuurd waren, sprak zijn Weleerwaarde in den eersten opslag met veel lof, maar beschouwde zijne werkzaamheden als niets beduidende en hier voegde Ds Roorda van Eijsinga bij dat de berigten welke Ds Kam gedeurig naar Holland zond, omtrent den toestand der Heidenen meest leugens waren, en niets anders ten doel had[den], [dan] om zich maar eenen naam in Holland te maken. Maar als ik in Holland kome (zoo sprak zijn WelEw. verder) zoo zal ik de Heeren (bedoelende de Directeuren van het N.ZG.) wel de oogen openen.¹⁹

Br. Gützlaff en ik hoorden alles met de grootste gedult en oplettendheid aan, maar zwenen ook op alles doodstil; merkten tevens spoedig, dat zijn WelEw. zich zelve nu en dan tegensprak en dus aan alles geen geloof sloegen. Hartelijk verblijde het ons, dat de Heer Roorda van Eijsinga de goedheid had, zich terstond aan ons te openbaren, dus behoefden wij niet lang te pijnzen over zijn WelEw. of wij wisten met wien wij te doen hadden.

Nadat wij nog eene roemspraak van zijn WelEw. huisvrouw met alle gedult aangehoord hadden, en daarbij vernomen hadden, dat hij deze vrouw 14 jaar oud zijnde getrouwd [had], [die] thans 17 jaar bereikt [had], van het derde kind bevallen [was] en ons bij het vertrek aanboot, thee voor ons te schenken daar zij voor twee dagen bevallen was, wat onze verwondering tot zich trok, zoo liet Roorda van Eijsinga het Rijtuig voorkomen, en bragt ons zelfs met twee zwarte jongens achterop naar het Logement.

[De volgende dagen werden gebruikt voor het ontschepen van de bagage, het regelen van tijdelijke huisvesting en reispassen voor Ambon, en het afleggen van enkele bezoeken. Onderdak werd gevonden bij de Engelse zendeling

---

4/12/1822, Archief Haagse Commissie, ARA Den Haag (AHC) 11, bijlage 75; zie ook Enklaar, *Joseph Kam*, 60-61; en *EA* 1824, 89; 1825, 205.

- 18 J.K. Kam Jzn; geb. 1820; 1827 naar Nederland; 1847 predikant te Ambon; 1854 te Surakarta; 1857 te Ambon; 1862 te Madiun; 1863 te Surabaya; 1864 verlof; 1866 te Semarang; 1869 te Surabaya; 1874 verlof; 1876 te Ambon; 1877 te Batavia; 1880 verlof; 1882 tijd. te Buitenzorg; 1883-1889 te Batavia.
- 19 Dat is nooit gebeurd. Roorda van Eijsinga overleed op weg naar Nederland op St. Helena. Zie "Algemeen jaarlyksch Verslag van den Staat der Kerken in Neerlands Oost- en West-Indien, en wegens de verrigtingen der Commissie tot de Zaken der Protestantsche Kerken in genoemde kolonien, op den 14 Juny 1830", ARA, Archief Haagse Commissie, inv. nr 14, bijlage nr. 269.

14 Januarij. Dat wij ons reeds den vorigen avond verblijd hadden, om heden voor het eerst van dat wij het gezegende Holland verlaten hadden in de Hollandsche kerk te mogen gaan, zal ieder lieveling van den openbaren Godsdienst wel aan zijn harte gevoelen; maar dat het ook eene groote teleurstelling voor ons was, om door den regen genoodzaakt in huis te blijven, zal zich even ligt begrijpen laten.

Evenwel behoefden wij van den openbaren Godsdienst niet verstooten te blijven want Br. Medhurst hield twee maal openbaren Godsdienst in eene Kerk, die op de plaats gebouwd was, voor de middag in de Engelsche en na de middag in de Maleische taal. Van den eersten maakten wij gebruik en hoorden tot onze groote blijdschap eene hartelijke, geestelijke, eenvoudige, korte en duidelijke preek over de woorden 2 Cor. 7 vs 10. Jammer, daar hier genoeg zijn die Engelsch verstaan en ook aan paarden en rijtuigen geen gebrek hebben om te kunnen komen, dat er niet meer toehoorders waren dan Br. Medhurst zijn huisgezin en de Hollandsche zendelingen, die tezamen 12 personen uitmaakten. Overigens las een ieder tot stigting voor zichzelf wat hij verkoos.

[Veel tijd wordt ingenomen door het afwikkelen van financiële kwesties.]

15 Januarij. Heden hadden wij ook het genoegen den Br. Zending Staring in ons midden te krijgen.²¹ Hij was behalven zijn gezigt naar het ligchaam zeer gezond; maar naar den inwendigen mensch bij uitstek koel en dodig. Tevens verblijden wij ons ten hoogsten, dat wij hem in ons midden hadden, terwijl wij daardoor in de gelegenheid gesteld werden, het een en ander te hooren.

16 Januarij. Nadat wij onzen God en Vader in en door Jezus Christus gedankt en aanbevolen hadden, zoo mogten wij onzen Br. Starink bij vernieuwing dezen morgen ontmoeten; en na eenen tocht met Br. Luijke naar de stad²² gedaan te hebben, zoo onderhielden wij ons meest dezen

---

20 De Engelse zending te Parapatan, nabij Batavia, stond van 1821 tot 1843 onder leiding van W.H. Medhurst. Deze werkte overwegend onder de stadsbevolking van Batavia. Vanaf 1828 werd hij bijgestaan door W. Young. Met het vertrek van Medhurst en Young in 1843 hield deze zending op te bestaan. Zie R. Lovett, *The History of the London Missionary Society 1795-1895*. (2 Delen. Londen: Henry Frowde, 1899), II, 438; en het artikel van Steenbrink in dit nummer.

21 J. Starink; ca 1788-1828; NZG-zending; 1822-1825 te Elpaputih (Ceram); 1825-1828 voorganger van de inlandse gemeente te Tugu (Noordoost-Batavia, Java).

22 *I.e.* Batavia.

dag met elkanderen over het een en ander wat hij al ondervonden had naar ziel en ligchaam.

Nadat de eenvoudige, opregte en hartelijke Br. Starink ons het een en ander van die Eilanden waar hij geweest of gewerkt had, en ook de daar zijnde Zendingen met Domine Kam op Amboina niet oversloeg, verhaald had, zoo vroeg ik hem, of hij ook in die Gemeente welke hij thans bediente ware bekeerde zielen had? Of hij ook op het Eiland waar hij tevoren geweest was, dezulken die Jezus Christus in waarheid liefhadden had aangetroffen of door Gods genade geteeld had? Of hij op Amboina vele of levendige zielen in Jezus Christus ook had aangetroffen? Op deze vragen antwoorde hij in de tegenwoordigheid van ons allen rond uit, dat hij in waarheid bekeerde geene gevonden had en ook niet zeggen kon, dat door hem in waarheid ééne ziel bekeerd was.

Dezen avond zongen wij met elkanderen eenige verzen uit de Psalmen en Evangelische gezangen, en hielden daarbij een hartelijk opwekkend gesprek, hetwelk onzen kouden Broeder zeer warm maakte en tot dankzegging opwekte.

17 Januarij. Dezen morgen om 7 uur verliet ons de geliefde Br. Starink, en na de hartelijkste zegenwenschen elkanderen gedaan te hebben, zoo vergezeld Br. Dommers hem tot Batavia, waar hij vervolgens in eenen boot ging of klein vaartuig om naar Toehoe te komen.

Dezen middag om 4 uur, werd de plaats van Starink door Br. Akersloot²³ vervangen, waar wij ons zeer over verblijden. Hij was zeer gezond, dik en vet, en wist zeer goed zijn honeur te houden. Nadat wij hem op de hartelijkste wijze verwelkomd hadden, en Br. Akersloot zich deftig in het wit aangekleed had, zoo onderhielden wij ons over onderscheiden onderwerpen.

[Wij brachten vervolgens enkele bezoeken aan ds Lenting om te vernemen wanneer we naar Ambon zoude kunnen vertrekken. We hopen dat dat eind van deze maand kan.]

Het overige van dezen dag legten wij ons toe om veel met Br. Akersloot te spreken en vooral veel te vragen. Ondertusschen vergaten wij onze dagelijksche bezigheden niet.

19 Januarij. Dezen morgen verliet ons onder de beste zegenwenschen de gewezen zending Akersloot. Hoewel Akersloot door de Vrouw van

---

23 J. Akersloot; ca 1791-1830; NZG-zending; 1822-1823 te Kaibobo (Ceram); 1823-1825 wvd predikant te Malakka; 1825 voorganger der inlandse gemeente te Depok (nabij Batavia).

onzen zeer geliefden en hoogeachten Br. Medhorst meet bedient en geacht werd, door de hier zijnde Predikanten zeer bemind en geprezen werd (zoo als hij zelven ons vertelde en [wij] ook ondervonden hebben) over zijn goed gedrag en waarnemen van zijne bediening, zoo was het ons tevens niet mogelijk zoo veel hulde en eerbied aan hem toe te brengen, terwijl onze eenvoudige Br. Staring met eenen veel edeleren geest bezielde was, en bijna veracht werd.

De redenen welke ik had, om Akersloot niet hoog te achten, hoewel hij hier te lande geprezen word zijn de volgende.

Voor eerst vertelde Akersloot hier openlijk tot ons en anderen, dat hij op eene zeer slechte wijze door de Directeuren hier en ook reeds in het Vaderland behandelt was, hetwelk wij hem in het aangezicht tegenspraken, en toonden het tegendeel aan. Ten tweeden, hij sprak met de grootste minachting van onze Ewd. en hoogeachte Directeuren en vergat daarbij niet, zich zelven te verhoogen en te regtvaardigen. Ten derden, hij gaf voor, om het Genootschap maar gebruikt te hebben om tot zijn doel te komen, maar niet om onder hen te staan of te laten bevelen, terwijl hij zelven wel wist wat hij doen of laten moest. Ten vierden, werd van hem gevergd, dat door de Directeuren te Rotterdam, eene plechtige schulderkennis zoude gedaan worden dat hij door hen misleid was, en dan om de vergeving vragende zoude hij dezelve schenken. Dit verhaalde de Heer Akersloot, bij gelegenheid dat wij hem vroegen waarom hij niet meer aan de Directeuren schreef.²⁴ Ten vijfden, omdat wij bemerkten, dat zijn toeleg was om rijk te worden, en zich niet schaamde, omdat hij bang was dat zijn inkomen²⁵ vermindert zoude worden, eene leugen te de doen²⁶ in de tegenwoordigheid van Br. Medhorst en eenen Heer, waar hij eenen wissel bij trekken wilde dien hij naar Europa zenden wilde, opdat hij bij zijne terugkomst naar Europa geen gebrek behoefde te leiden. Eindelijk ten zesten dacht hij nog, regt christelijk te handelen, te denken,

---

24 Tijdens zijn verblijf te Kaibobo (Ceram) was een conflict ontstaan tussen Akersloot enerzijds en Kam en het NZG anderzijds. Dat betrof de te volgen wijze van werken van Akersloot en zijn twijfels over de veiligheid van Kaibobo voor een Europese zendeling. Hierop nam hij ontslag en verliet de Molukken. Roorda van Eijsinga schreef: "hij was lafhartig van deze gemeente gevlugt, uit vrees van vermoord te zullen worden", Roorda, *Reizen*, 123. Akersloot werd vervolgens als waarnemend predikant geplaatst te Malakka (bij Kon. besluit van 17 maart 1823, "Extract uit het Register der Besluiten van den Gouverneur der Moluksche Eilanden", 21/4/1823, nr 1, AA 38/4), waar hij tot 1825 stond. Van 1825 tot zijn dood in 1830 stond hij te Depok (Java).

25 Noot van Wieënkotter: "hetwelk jaarlijksch uit 3.000 Gulden bestond. Staring heeft maar 1800 gulden jaarlijks in te komen, en houd daar nog van overig, zoo als hij tot ons gezegt heeft."

26 te de doen = gedaan (?).

te spreken en met den Geest van Christus vervult te zijn. Waarlijk dit viel ons op het harte, als een glas koud water.

[20 Januarij. Het is nog niet gelukt overtocht op een schip naar Ambon te krijgen.]

21 Januarij. Dezen morgen ging[en] Br. Dommers en ik naar de Hollandsche Kerk; en hoewel wij niet dachten dat Ds Lenting preeken zoude, terwijl zijn WelEw. den vorigen Zondag op Batavia gepreekt had, waar om de 14 dagen eenmaal gepreekt word en insgelijks op Weltevreden in de school, zoo hadden wij tevens het genoeg, zijn WelEw. dezen morgen in de school op Weltevreden een half uur van ons verblijf over de woorden Exodus 2 vs 1-10 te hooren preeken.

Eene ziel die ware behoefte heeft aan het brood uit den Hemel en van het levendige water gaarne drinken wil, dat tot in eeuwigheid verzadigt, zal zich niet met een voorstel vergenoegen kunnen, waar de gewaarwordingen en edele karakters der menschen op het hoogst voorgesteld worden; en wat kan of zal de aanprijzing des geloofs baten op de voorzienigheid, wanneer wij God die alles werkt en verzorgt in en door Jezus Christus nog niet in waarheid voor ons eigen harte hebben kennen geleerd? Kan zulk een geloof ons zalig maken? En reinigen van de zonde en ongerechtigheid? Wie dit gelooven wil kan het doen, maar ik begere de Eeuwigheid daarop niet in te gaan.

Na de kerk legten wij uit welgevoegelijks halven nog twee bezoeken af, een bij den Heer Teugen die met ons uit Europa gekomen was, en het andere bij den Broeder van Dommers, welke ziek in het Hospitaal was. Waar wij kwamen vonden wij de wereld met deszelfs begeerlijkheden, en in het Hospitaal werd door de zieken met geweld de verdoemenis van God luidkeels ingeroepen.

[Hierop ontvingen wij thuis enkele bezoekers. Op nieuw is ons vertrek uitgesteld. Onze belangrijkste bezigheid is het leren van het Maleis.]

28 Januarij. Nadat wij in den besten welstand ontwaakt waren, onzen God gedankt hadden en Rijst met Kerrie en een koptje thee gebruikt hadden, zoo gingen wij, namelijk Br. Dommers, Luike en ik met mijn Echtgenoot, uit welstaans halven naar de Hollandsche Kerk op Batavia waar Ds Roorda van Eijsinga preeken zoude, en ten gelijken tijd Doopen moest, dat hier om de 3 maanden geschied.

Nadat de genoemde Domine met zijne Echtgenoot en zijn klein kindtje, dat gedoopt zoude worden, in het Rijtuig dat door vier bonte paarden die zeer vet en wild waren, te huis was ingeklommen en met volle stasie van zijn buiten was afgereden, de paarden op de hol waren geweest, en het Rijtuig met de gansche Familie omgevallen was, zoo kwamen zijn WelEw. op den Predikstoel als of er niets gebeurt was en nam tot text 1 Croniken 4 vs 9 en 10 – Wanneer men van ouds gewoon is, met zuiver koren verzadigt te worden, dan is het natuurlijk, dat men kaf waar het kooren schoon uit is, niet lust. Het eenige wat ons ter harte ging, was dat wij uit welstaans halven en eenigzins ook om de warmte, twee Rijtuigen hadden moeten nemen voor 7 Gulden.

29-31 Januarij. Het voornaamste wat in deze dagen voorviel, was dat Br. Dommers op aanrading van Ds Lenting voor de derde maal naar zijn Excelentie den Gouverneur Schasee²⁷ moest, om te verzoeken dat zijn Excelentie de bewilliging dat wij naar de Moluksche Eilanden mogten vertrekken believe aan de Directie van [het] Javaasch Zendeling Genootschap ten eersten te zenden. Hetwelk ook terstond beloofd werd, en den volgenden dag den 30 van deze maand in kwam.

Op den laasten van deze maand hoorden wij tot onze groote blijdschap en dankbaarheid dat order gekomen was, dat wij het schip Minerva, hetwelk door Kapitein Strikken bevaren werd, naar Amboina vertrekken zouden; en daarbij order gegeven aan den genoemden Kapitein, dat hij onze Goederen, welke nog op het schip Helena Christina waren, moest halen laten naar het schip waar wij mede vertrekken zouden. Dit was waarlijk boven verwachting en zette ons aan tot danken voor zulk eene weldaad. Hiermede zal ik mijn dagboek sluiten, en zoo de Heere wil en ik in leven blijf, zoo naauwkeurig voortzetten als mijn doenlijk is. – – –

Uit het Dagboek nr 4

Den inhoud van den 11 September 1826 tot den 31 Januarij 1827 van mijn Dagboek, aan onze Hoogeachte Directeuren met Kapitein Martens waarmede wij het Vaderland verlieten toegezonden hebbende, zal ik wijders den zelve vervolgen en toezenden.

[1-3 Februarij. Bijzonderheden van belang zijn niet voorgevallen. Wij

---

27 Petrus Theodorus Chassé; vervulde sinds de nadagen van de VOC en het begin der koloniale tijd gedurende 51 jaar verschillende hoge functies bij het landsbestuur van Indië, waaronder Raad van Indië; zijn laatste was fd luitenant-gouverneur-generaal (1826-1829). Zie P. Mijer, *Jean Chrétien Baud*, (Utrecht: Kemink & Zoon, 1878) 102.

ontvingen enkele bezoekers en legden enkele bezoeken af. Met twee bezoekers hadden wij een gesprek over ons werk.]

Wij ontvingen de genoemde Heeren²⁸ dan zoo vriendelijk en goed wij konden, maar waren tevens zeer voorzigtig in ons spreken. Nadat wij met elkanderen over onze Reis uit het Vaderland, over het Eiland Java en de stad Batavia in het algemeen gesproken hadden, zoo moesten toch die twee Jonge Heeren hunne verwondering over onze dwaasheid om als Zendeling uit te komen, te kennen geven. De redenen welke zij daarvoor hadden, kwamen hier op neer: Het is beter dat de Heidenen dom gehouden worden, uithoofde dat men dezelve dan beter regeren kan, beter voor het Gouvernement om schatten in te samelen, beter voor de Ambtenaren en ook voor de Heidenen zelve, die nu in hunne eenvoudigheid leefden en ook stierven. Zoo als ligt te bevatten is, konden zij met hunne stellingen en bewijzen niet uit; en als wij hen bij het scheiden onder het oog bragten, dat zij het doen van onzen Koning in Nederland en dat der wijzen en verstandigen bedilden, zoo trokken zij hun stellingen weldra in, en verzogten ons om hen een bezoek te komen geven, toch²⁹ dit is niet gebeurd.

[Ik zal niet ingaan op alle kleinigheden en dagelijkse gebeurtenissen. Slechts vermeld ik dat we beroofd zijn door de knecht van onze gastheer, de zendeling Medhurst. Op 23 februari verlieten wij Batavia aan boord van de Minerva op weg naar Ambon. Onderweg deden we enkele havens aan de noordkust van Java aan en Makassar op Zuid-Celebes.]

1 April. Nadat wij eene korte maar verkwikkende nachtrust van onzen God bij vernieuwing genoten hadden, zoo genoten wij het lang gewenschte voorregt om dezen morgen zeer vroeg het Eiland Amboina te zien voor ons liggen; en met eenen tamelijken goeden en sterken wind, zeilden wij dan ook dezen morgen omtrend 6 uur de schoone, onpeilbare en bijna 5 uur lange Baai van Amboina in. Zekerlijk de oogen verlustigden zich en het harte was vol blijdschap en dankbaarheid. Hoewel bij eene opkomende stilte van wind gevreesd werd, om voor den avond of anderen morgen niet te Amboina te zullen komen, zoo genoten wij tevens het groote voorregt van onzen God, dezen morgen om 11 uur met een dankbaar en blijmoedig harte het schip te mogen verlaten, en

---

28 Hun namen worden niet genoemd. Slechts wordt meedeeld dat ze in gouvernementsdienst waren.

29 toch = doch.

Amboina, het Eiland zoowel als de Stad, in eene volkomene gezondheid te betreden. Wij begaven ons nu terstond, volgens de aanbeveling naar onzen Hoogeachten en reeds beminden Ds en Medebestuurder Kam, welke ons met zijne Echtgenote in de tegenwoordigheid van den Zendeling Buttenaar³⁰ op het vriendelijkste en hartelijkste ontving en verwelkomde.

Nadat wij onze aanbevelingsbrieven met de Instructie hadden afgegeven, bragten wij het overige van den dag met en onder elkanderen zeer aangenaam door.

Zie daar, Geliefde en Hoogeachte Directeuren, onze bestemde Reis volbrag en onze wenschen door Gods genade aanvangelijk vervuld; wij hopen nu verder aangename en God verheerlijkende berigten te zullen kunnen leveren, zoo wel van ons, als van het Koninkrijk der Hemelen. Maar als het tegendeel mag te bevonden worden, zoo zal ik ook even rond hoewel tot mij leedwezen aan UWE. en Geliefde Vaders in Jezus Christus de zaak mededelen.

2 April. Na eene verkwikkende nachtrust genoten en den huiselijken Godsdienst bij Domine Kam bijgewoond hebbende, zoo legten wij onder het geleide van onzen Hoogeachte Ds Kam, bij den waarnemenden Gouverneur³¹ en bij Ds Ouwerta, ook Mede Bestuurder van het Hulp Zending's Genootschap alhier, een bezoek af. Zeer vriendelijk wierden wij van de reeds genoemde Heeren ontvangen; en nadat wij onze zaak en perzonen bij den Heer Morrees, waarnemend Gouverneur, aanbevolen hadden, zoo namen wij wederom afscheid en gingen naar huis om onzen goederen van het schip te ontvangen.

Tot onze blijdschap mogten wij dezen middag om drie uur het Zending's biduur voor het eerst alhier bijwonen. Als wij zagen dat eene aanmerkelijke Gemeente, die onze aankomst den vorigen dag door

---

30 H.N. Buttenaar; ca 1788-1833; NZG-zending; 1818-1820 wnd predikant te Surabaya (O.-Java); 1820-1825 zending te Makassar; 1825 benoemd te Ambon voor werk onder de "verlaten en dieponkundige Christenen", zie Kerkeraad van Batavia a. HC, 8/101825, nr 8, AK/DB 92. Zijn laatste levensjaren sleet Buttenaar te Makassar op een pensioen van de kerkeraad te Batavia, *EA 1831*, 125; *EA 1834*, 341.

31 J.H.J. Moorrees; geb. te Oyen 1 april 1783, overleden te Ambon 4 sept. 1838; 1809 boekhouder, auditeur-militair, president van de Weeskamer en fiscaal te Ambon; ca 1816 vice-president Raad van Justitie te Ambon; 1817 fiscaal; 1819 hoofdadministrateur en schoolopziener; 1822 tijd. wnd civiel bestuurder na de dood van gouverneur J. Hendrik Tilenius Kruithoff; 1824 vice-president Ambons Bijbelgenootschap; 1825 president van de Raad van Justitie te Ambon; 1825 en 1827 tijd. wnd gouverneur wegens absentie van P. Merkus; 1828 tijd. wnd gouverneur na vertrek van P. Merkus; 1829 belast met het beheer der pakhuizen te Ambon; 1830-1834 resident van Ternate.

Domine Kam bekend gemaakt was, bij elkanderen vergadert was, zoo werden onze harten vervuld met groote dankenstof tot onzen Heer; en wij hadden de aangenaamste gewaarwordingen aan onze harten, hoewel wij bijna van den Voordragt geen woord verstaan konden.

Maar tot ons leedwezen ondervonden wij ook, dat de Europeanen en de Medebestuurderen van het alhier zijnde Hulp Zendelings Genootschap zich weinig aan het biduur lieten gelegen liggen, want niemand van hen was er tegenwoordig. Bij het onderzoek hiervan was het antwoord van den Hoogeachten Ds Kam dat zij zich weinig met de zaak bemoeiden, en ook nooit in het biduur kwamen. Waarlijk, dit berigt boezemde ons gene gunstige gedachten van de Medebestuurderen in.

[3-7 April. Deze dagen gingen heen met het ontschepen en uitpakken van onze koffers.]

Het huis, dat wij op aanwijzing van Ds Kam aanvankelijk betrokken hadden, behoorde aan Domine en komt vlak naast zijn Erf aan. Dit Huis, het Zendelingshuis genaamd, uithoofde de vorige Broederen daarin gewoond,³² maar bij Domine ter kost gegaan hadden, was in eenen ellendigen toestand van binnen, buiten en rondom. Van binnen was het zeer morzig en van onder tot boven vol witte Mieren, van buiten verwaarloost in de ferf en van een miserabel dak voorzien, rondom staan verscheidene kleine verwaarloosde hutten, waar de knechten, slaven en slavinnen van Ds Kam en den Zending Buttenaar in huisvesten, eene bedorven en armzalige Put, waar zich de slaven bij baden, en van den aanbehoorenden plaats achter het huis heeft Domine eenen kleinen Tuin van gemaakt, waar Zelderij, Prij enz. voort in geteeld en door zijne knechten aan de Markt verkocht worden. Hoe ellendig nu ook onze woning bij onze aankomst en betrek gesteld was, zoo hadden wij toch goeden moed, dat het wel best zoude uitkomen, wanneer Domine maar eerst eenige honderde guldens daaraan besteed had. Toch tot hiertoe is het bij eenen witte kwast op de binnenmuren, zoo ver wij het bewonen, gebleven.

Daar ons nu bij de aankomst van onzen Hoogachte Ds Kam huisvesting en tafel werd aangeboden, zoo laat het zich ligt denken dat wij zulks berijdvaardig en met een dankbaar [hart] aannamen. Maar toen ik bij het

---

32 Bedoeld zijn zendelingen die in 1821 en 1822 op Ambon gearriveerd waren, onder wie J.F. Bormeister, J. Akersloot, J. Starink; verder J. Finn en R. Le Bruyn in 1819 en H.N. Buttenaar in 1825.

onderzoek bemerkte, dat wij voor de perzoon maandelijks *f* 50 kostgeld zouden moeten betalen, zonder daar iets anders bij te hebben, als de genoemde woning, zoo beslooten wij nog in deze dagen, met primo Mei onze eigene huishouding op te rigten; en de andere 5 Broederen dan biddende af te wachten.³³

Onze Hoogeachte Ds Kam scheen met onze Instructie bij uitstek te vreden te zijn, maar toen wij op de stipte vervulling aandrongen en ons voorgenomen plan aan hem openbaarden, zoo was het een en ander toch iets vreemds voor hem in de Instructie; en het plan, om op ons zelve te gaan wonen, rade hij ons ten sterksten af, uithoofde dat het voor het Genootschap veel duurder zoude uitkomen. Toch met eene zachte en vriendelijke overtuiging van het tegendeel, en het gevoel, dat wij van ons voorgenomen plan, dat naar de Instructie was, niet wilden veranderen, zoo keurde hij ons voornemen zeer goed.

Den huiselijken godsdienst verrigteden wij met Ds en zijne Echtgenooten in de Kleine Kerk, waar Domine dan op het orgel speelde en wij met elkanderen het grootste genoegen smaakten, onder het zingen van eenige verzen uit de Psalmen of Gezangen, terwijl wij met het gebed slooten.

8 April. Nadat wij van onzen God en Vader verkwikt, bewaard en bij vernieuwing, met alle voorregten naar Ziel en Ligchaam begunstigd waren, zoo gingen wij dezen morgen gemeenschappelijk naar de Hollandsche Kerk, waar wij Ds Ouwerda over de woorden Mattheus 27 vs 32-49 hoorden preken. Tot ons leedwezen woonden weinige menschen, behalven het Garnizoen dat meest Maleiers zijn en niets van de Hollandsche taal verstaan, den Godsdienst bij, en zoo als het mij voorgekomen is, zal de kracht van de gehoorde preek, ook geenzins in het vervolg meer toehoorders tot zich trekken.

Tot onze blijdschap zagen wij in den namiddag Godsdienst meer toehoorders bijeen vergadert in het Huis des Heeren, waar Ds Kam in de Maleische taal, gelijk Ouwerda des voor de middaags, eene preek

---

33 De zendelingen G. Heijmering, J. Verhaag, J.C. Terlinden, J.E. Hoveker en F.W. Karbe waren door Kam verzocht van Kupang (Timor) naar Ambon te komen om over aller toekomstige standplaatsen te spreken. Ze arriveerden uiteindelijk op 21 maart 1828, nadat Luijke en Dommers uit ongeduld al naar Timor vertrokken waren. Beiden keerden met het vijftal terug naar Ambon. Voor de plaatsing der zendelingen bestonden twee plannen, het "plan-Ambon" en het "plan-Timor". Volgens het eerste, dat de voorkeur van het gouvernement had, dienden twee of drie zendelingen in de Minahasa of Tondano (N.-Celebes) of op de Sangir-Talau-eilanden geplaatst te worden, volgens het tweede diende men zich, behalve op de Ambonse eilanden, op de Zuidwester-Eilanden te richten. Een verslag van de vergadering waar e.e.a. geregeld werd, vindt men sub 25 maart 1828 in "Dagboeken van W. Luijke", d.d. Ambon, 1828; ARvZ 18/34; vgl. *EA*, 1828, 434-436.

voorlas. Veel geraas hoord men niet, bij het inkomen en uitgaan van den Godsdienst, uithoofde bijna niemand van de Maleiers kouschen of schoenen aan heeft; maar het pruimen, dat in het algemeen door de vrouwen en mannen geschied in de kerk, is zeer vies en word onschieneerd³⁴ uitgeoefend.

Nadat wij het ligchaam verkwikt en eene aangename wandeling met Domine en zijne lieve Echtgenooten gehouden hadden, zoo bragten wij den avond gemeenschappelijk en aangenaam door; en slooten den dag met het gemeenschappelijke zingen en bidden in de Kleine Kerk.

9-14 April. In deze dagen genoten wij bij vernieuwing het voorrecht om bij de gezondheid bewaard te blijven, mogten vervolgens onze werkzaamheden in het huishoudelijke en aanleren der taal met blijdschap en dankbaarheid voortzetten.

Nadat ik met mijne lieve Echtgenooten onze reiskisten tot Kabenetten gemaakt en onze goederen behoorlijk gerangschikt hadden, waar ons Br. Dommers en Luijke in gevolgd waren, zoo gingen wij wederom met behulp van eenige knechten, die Domine ons bijzette, verhuizen; en wel in een huis dat ook Ds Kam toebehoorde. Onze verplichting om naar de Instructie te handelen, het bewaren van onze gezondheid en goederen, het zelfs inzien van Ds Kam, dat het reeds betrokkene Huis voor ons niet geschikt was en de aanleiding welke zijn WelEw. ons gaf met het zien laten van een ander huis, wat ook in de buurt stond, zijn mede de oorzaken van onze Verhuizing.

Het thans door ons betrokkene huis is met een voorhuis, twee groote en twee kleine kamers en met eene voor en achter galderij of afdak voorzien. Achter het Huis bevindt zich een schoone, vrije, met meerdere muren omringd en aan het Erf van Domine grenzende plaats, waarop zich bevindt een huis met vier vertrekken, geschikt voor het verblijf der knechten, berging van Profisie, houden der Keuken en berging voor hout enz. Hiernevens hebben wij nog eene tamelijke goede Put op de plaats. Toen wij nu het genoemde Lokaal betrokken, verdeeld en onze goederen bij vernieuwing gerangschikt hadden, zoo hielden wij, volgens gemeenschappelijk overleg, op den 11 van deze maand voor het eerst den gemeenschappelijken morgen Godsdienst onder elkanderen in onze nieuwe woning en den avond Godsdienst woonden wij in de gemeenschap van Domine en zijne Echtgenooten, zoo lang wij daar in de kost waren, nog bij.

---

34 onschieneerd = ongegeneerd.

[Op goede vrijdag, 13 April, vierden wij in de Kleine Kerk met de Hollandse gemeente het avondmaal, op de zondag daarop bezochten wij de Hollandse dienst, waar ds Ouwerda voorging.]

15-21 April. Hoewel wij van onze aankomst tot hertoe aangedrongen hebben, om de hier zijnde Bestuurderen van het Hulp Zendeling Genootschap bij elkanderen te hebben, om gemeenschappelijk over het een en ander te spreken en hen in het algemeen raad te plegen, volgens Art. 6 en 7,³⁵ zoo is het tevens tot nu toe nog niet gebeurd. De redenen hiervan liggen alleenlijk in het niet begunstigen of aanwenden der poging van Ds Kam, die gansch geen zin daartoe scheen te hebben. — — —

22-28 April. — — — Het stellige onderwijs in de Maleische taal, van Ds Kam en zijne Echtgenoot met eenen maleischen Meester, die 6 gulden per maand voor 12 lessen verdienen zal, heeft tot onze blijdschap en dankbaarheid in deze dagen zijnen aanvang genomen; en wij hoopen en wenschen, dat het eenen geregelden voortgang zal behouden. — — —

29-30 April. Op den dag des Heeren hoorden wij eene zeer aangename en verblijdende preek van Ds Ouwerda, over de woorden Joh. 20 vs 19 en 20. Hoe krachtig onze genoemde Domine Jezus verhoging in de waarheid van het Euangelie ook verdedigt, de toehoorders vermeerderen tot hier toe nog niet; en voor den goeden uitslag van de geduchte toepassingen die hij maakt, zoude men niet behoeven te vrezen, wanneer de gemeenzame ommeegang met de Europeanen eenigzins gemeden werd. Daar wij nu met den Zendeling Buttenaar eene maand lang in een huis verkeerd en aan eene tafel gegeten en gedronken hebben, zoo vinde ik

---

35 Art. 6. van de Instructie die in 1826 aan Dommers, Luijke, Gützlaff en Wieënkotter gegeven was, luidt: "De Broederen, op Amboina aangekomen, melden zich dadelijk, met den Brief van het Genootschap, aan bij onzen Mede-Bestuurder, den Predikant Kam, en bij de Bestuurderen van het Hulp-Genootschap, en vestigen zich provisioneel aldaar, of, zoo de omstandigheden dit verhinderen mogten, geheel of gedeeltelijk op Timor, of elders, liefst echter bij elkander, op zoodanige wijze, als dit met gemeen overleg noodig en nuttig zal geoordeeld worden. Zij stellen zich, ten opzichte hunner levenswijze, aanstonds zoo na mogelijk op gelijken voet met de Inboorlingen, ten einde te gemakkelijker in hunne behoeften te kunnen voorzien, hunne gezondheid te bevestigen, en de toenadering tot de Inwoners te bevorderen, hierin den raad van Broeder Kam en zijne Mede-Bestuurders, door de ervaring beproefd, met toegenegenheid opvolgend."

Art. 7. "Het Genootschap verlangt, dat zij zich in de allereerste plaats toeleggen op het aanleeren van de Taal des Lands, en zich bekend maken met de zeden en gewoonten der Inboorlingen, met de meerdere of mindere geschiktheid der Plaatsen, waar zij meenen te zullen kunnen arbeiden, met de pogingen door hunne Voorgangers aangewend, en de gevolgen van dezelve, en dat zij wel zoo spoedig mogelijk hunnen eigenlijke werkkring zullen aanvangen, maar echter volstrekt niet eerder, dan nadat zij zich tot denzelven behoorlijk hebben voorbereid en bekwaam gemaakt."

mij verplicht het een en ander voordat ik deze maand sluit van hem mede te delen.

Op Makasser heeft de Zendeling Buttenaar nog één eigen huis, hetwelk, volgens het zeggen van Ds van Laar,³⁶ drie duizend guldens waard is. Maar Buttenaar heeft het voor f 5000 niet willen afstaan, toen hem die geboden zijn. Toen hij op order van het Gouvernement van Makasser naar Amboina vertrokken is, heeft hij tien slaven die hem in eigendom toebehooren, mede genomen en ook op Amboina gebragt, welke ook bij Ds Kam logeerd zijn. Van de genoemde slaven laat hij zich als een groot Heer bedienen; zij gehoorzamen zijne bevelen, wanneer de Zendeling Buttenaar met de mond vluit; die eenige van dezelve bij de week of maand in huur wil hebben, kan ze bekomen, en volgens zijn eigen zeggen, moeten deze gekochte eigendommen van Jezus Christus hem nog rijkelijk twee duizend gulden opbrengen.

Zooveel ik gezien, bemerkt en gehoord heb van onderscheiden menschen, zoo is zijne dagelijksche bezigheid: eeten, drinken, slapen, baden, bezoeken af te leggen, verkoppingen na te loopen, Horologien te verbeteren en boeken over de Geneeskunde met andere stigtelijke boeken nu en dan liggende in bed te lezen.

Van de Komedie en Societeit alhier is hij een lid, in de gezelschappen van zijne vrienden, waar hij iederen avond is, speelt hij Schaak, Dam en Kaartspel mede. Den huiszelijken Godsdienst woonde hij zelden of nooit bij, maar als de dood des Heeren verkondig[d wordt], zoo blijft hij geenzins achter. Zijn Zendingengeest zoo als hij zelven zegt is bij hem uitgebluscht, en ik twijfel niet of hij zal spoedig, wanneer hij bij het leven blijft in Europa verschijnen. Want zijn inkomen is op 70 gulden wachtgeld ingekort, en het zal nog bij de terugkomst van den Gouverneur³⁷ de vraag zijn, of hij dit mag houden. Hij heeft in een Rekest te Batavia verzogt, om in de Gemeente van Br. Hellendoren³⁸ geplaatst te worden, of om eene maandelijksche pingschoon³⁹ van dertig gulden en eene vrije overtocht naar Europa. Wat er nu van worden zal

---

36 Op zijn reis naar Ambon bezocht Wieënkotter te Makassar de predikant P. van Laren (1781-1841; 1823 tijd. predikant te Batavia; 1825 predikant te Makassar; 1828 te Semarang; 1836 te Surakarta/Yogyakarta; 1841 verlot.)

37 Gouverneur P. Merkus keerde in oktober 1827 vanuit Batavia te Ambon terug.

38 G.J. Hellendoorn; ca 1793-1839; NZG-zending; 1819-1824 tijd. wnd predikant te Padang (Deli); 1824-1827 zending te Ambon; 1827-1839 te Manado (N.-Celebes). Hellendoorn was te Ambon geplaatst om de jeugd te onderwijzen in de Nederlandse taal en om de predikant Kam in zijn dienstwerk behulpzaam te zijn.

39 pingschoon = pensioen.

moet de tijd leren.

Zoo ver mij voorkomt, bezit Buttenaar een gezond verstand en oordeel, en hoe los hij ook in zijne redenen is, zoo bezit hij tevens een rond Karakter, want hij zal niets wit noemen wat zwart is. Daar hij nog zoo glat is als een Aal en voorzigtig als de Slang, en als de Krant van Amboina mag aangemerkt worden, zoo kan men zich niet genoeg voor hem in acht nemen.

Onze Br. Hellendoren word hier van iedereen als eenen regtgeaarden Zendeling geprezen, uithoofde hij zich alhier regt Christelijk heeft gedragen en zeer aangename preken voor Ds Ouwerda gedaan heeft. Maar hij word ook even bitter beklaagd, wegens zijne Echtgenoot die hem op Amboina is aangepraat. Toch wij hoopen dat zij mag iets beter van Karakter zijn, dan die vrouw, welke Br. Bormeester⁴⁰ ten grave geholpen heeft, en thans wederom op Amboina is en van het weduwengeld leeft dat het Gouvernement geeft. Dertig gulden in de maand.

1-12 Mei. – – – Daar nu in deze dagen gene andere bijzonderheden met en bij ons zijn voorgevallen, dan dat wij volgens ons waarnemen en op raad van Ds Kam, op den eersten Mei van tafel verandert zijn, en dat wij voor het eerst eene geduchte Aardbeving hebben bijgewoond, die mijne lieve Echtgenoot, terwijl ik met mijn koptje thee in de hand op den stoel heen en weer geschud werd, van schrik dat het huis zoude invallen naar buiten op den plaats deed vluchten, zoo zal ik hier eenen korten schets van onze huishoudelijke inrigting mededelen.

Wij hebben eenen knecht en eene vrouw. De knecht houd zich bezig met het huis schoon te houden, boodschappen te doen, en maar de Mark te gaan, en de vrouw wasch en kookt voor ons.⁴¹ Onze Zendelings Zuster⁴² heeft het opzigt over de Keuke, wasch en dagelijksche uitgaven zoover het de Keuke betreft, waarvan zij wekelijks rekening doet. Voor het overige dat eene huishouding vordert en geregeld mag voortgaan zorgt Wieënkotter met behulp van de overigen Broederen. Des morgens om 7 en des avonds om 9 uur houden wij onzen huiszelijken Godsdienst welke met het zingen van één veersjen begint, en na twee Kapiteln uit den Bijbel gelezen te hebben, word met het zingen van één veersjen en gebed geëindigt. Ieder Broeder neemt dit werk op zijne beurt waar.

---

40 J.F. Bormeester; ca 1785-1825; NZG-zending; 1821-1822 te Ambon; 1822-1825 te Buru,

41 Noot van Wieënkotter: "hadden wij gene huishouding opgezet, zoo zouden wij evenwel deze twee perzonen noodzakelijk moeten gehad hebben."

42 *I.e.* de vrouw van Wieënkotter.

Des morgens van half 11 en des namiddaags om half 5 uur, word eene berijde tafel waar de hoofdschootel met Rijst gevuld is, in gereedheid gebragt, om het ligchaam te verkwikken. Des morgens om half 7, des namiddaags om twee en des avonds om 8 uur, verkwikt ons de Zuster met een Koptje Thee of Koffij.

Voor den komenden en gaanden man of vriend houden wij eene vlesch wijn, Jenever en Water gereed om te presenteren; terwijl ieder Broeder naar verkiezing des morgens van een bittertje en des avonds na het houden van den Godsdienst van water met Jenever kan gebruik maken.

13-19 Mei. – – – Hoewel ik met mijne Echtgenootte voorgenomen had, om op den dag des Heeren gene gezelschappen bij te wonen, die alhier zeer veel op den dag des Heeren gehouden worden en [waar het] zeer ongodsdienstig en ruw op toe gaat, zoo konden wij toch niet welgevoeglijk het verzoek van Ds Ouwerda, die juist een kind van zich gedoopt had, afslaan om des avonds bij hem door te brengen. Tot onze blijdschap en dankbaarheid bestond het gezelschap alleenlijk uit Ds Kam en zijne Echtgenootte, Ouwerda met zijne Huisvrouw en wij met ons drie Broederen en onze Zending Zuster.

Door het bespreken van verscheidene waarheden des Bijbels en over het toebrengen der Heidenen, ging de avond spoedig om, en hadden [wij] veel genoeg onder elkanderen; hoewel wij [het] in het toebrengen der Heidenen met onzen Ew. Ds Kam niet eens waren.

Daar wij uit welvoeglijkheid bij het betrek van onze woning een bezoek moesten afleggen bij onzen naasten buurman, den Heer Paape, welke Secretaris van het Gouvernement en Fiscaal van Amboina is enz,⁴³ zo werden wij in deze dagen met een kontra fisiede van den genoemden Heer en zijne Echtgenootte vereerd.

Daar nu de Heer Paape met den Gouverneur der Molukken verscheidene Eilanden bezogt had, zoo hield hij onze aandacht gaande met het verhalen van hetgeen zij al gezien en ondervonden hadden; en waarlijk het getuigenis van de Christenen, die onze Hoogachte Ds Kam jaarlijks bezoekt, was gansch niet aangenaam voor ons om aan te horen. Evenwel ontmoedigde het ons niet, terwijl wij zulke berigten al meer gehoord hadden; maar als men hier op het getuigenis van verscheidene menschen mag rekenen, dan zal het bij nader onderzoek blijken dat het al hier zoo

---

43 J.R. Paape; 1786-1839; 1821-1827 gouvernementsecretaris en fiscaal, 1825-1828 tevens schoolopziener, 1826 tevens lid van de Raad van Justitie; 1828 AR te Hila en Larike; 1838 AR te Saparua en Haruku.

goed en voordelig niet uitziet, als men verwachten zoude en berigt is.

20-31 Mei. Met blijdschap en dankbaarheid kan ik melden, dat wij in deze dagen onze werkzaamheden in de volmaakste gezondheid, met lust en kracht en onder den Goddelijken zegen mogten voortzetten.

Tot ons genoegten kregen wij in deze dagen een bezoek van Ds Ouwerda en zijne ronde en gulle Groeniger Echtgenoot. Daar wij nu verscheidene aangename preken van Domine in de verloopende Zondagen gehoord hadden, zoo onderhielden wij ons des avonds daar noch verder over, met het grootste genoegen. — — —

Hartelijk heeft het ons verblijd, dat wij door Ds Kam in de gelegenheid gesteld werden, om op den 29 van deze maand het Maal mogten bijwonen, hetwelk zijn WEw. twee maal voor de Armen uit het armenhuis laat gereed maken. Van dit Maal hadden wij reeds gehoord in Europa, maar nog veel meer van Domine en andere Menschen op Amboina; dus kan men ligt denken, dat wij naar de bijwoning zeer begerig waren. Bij het gezigt van deze Oude Menschen uit het Armenhuis, toen wij aan tafel zaten met hen te eeten, ondervond ik veel aan mijn harte; maar aan de gesprekken, die onder het gebruik der Spijze voorvielen, en aan het almoezen geven dat bij deze gelegenheid plaats had, kon mijn bedorven harte geen deel in nemen. Toch hoe het ook zijn moge, alles wat in het gelove geschied, al zijn de onkosten of uitgaven ook nog zoo weinig, zal zeker door onzen Heer beloond worden. Maar is het hooi, strooi of stoppelen, dan zal het ook zeker verbranden.

Behalven dit genoegten bezorgde ons onze Hoogeachte Ds Kam nog een vermaak. Namelijk, Domine met zijne lieve Echtgenoot, Ds Ouwerda en Buttenaar, en de drie Zendelingen met de Zuster gingen met de Barkas van Ds Kam uit zeilen. De eerste aanleg was op den Buitenplaats van Ds Kam, die op de overzijde van de Baai ligt; en nadat wij daar alles gezien en onze lichamen verkwikt hadden, zoo verlieten wij denzelven en zeilden naar eene christelijke Negerij, die ook aan de Baai ligt en jaarlijks door Domine ook bezogt word. Zeer vriendelijk wierden wij aldaar door den Schoolmeester en Regent ontvangen, en bragten met veel genoegten aldaar eenige uren door. Nadat wij eenigzins uitgerust waren, het ligchaam verkwikt hadden en overal rond gewandelt hadden, zoo namen wij onze Bagasie met onze twee zieke Echtgenooten wederom in het schip en vertrokken wederom naar Amboina, waar wij des avonds om 9 uur zonder gevaren ontmoet te hebben, allen wederom in eenen tamelijken welstand aan wal stapten.

1-9 Juni. In deze dagen zetteden wij onze werkzaamheden bij

vernieuwing met eene volmaakte gezondheid, lust, blijdschap en vereeniging des harten onder den Goddelijken zegen volgens gewoonte voort. En de onverdiende weldadigheden des Heeren, welke wij naar ziel en ligchaam genoten, gaven ons bij aanhoudendheid ruime dankstof tot onzen weldoender.

Het Pinksterfeest mogten wij door Gods genade, met het grootste genoegen in den gemeenschappelijken Godsdienst en onder elkander doorbrengen; en de vele herinneringen uit het Vaderland met de aandoeningen en gewaarwordingen, welke wij daarbij ondervonden, veroorzaakten ons geene geringe blijdschap. God en Christus verheerlijkende preeken, waar de Zondaar ernstig bij gewaarschuwd en de liefhebbende vriend van Jezus Christus vertroost, versterkt en verblijd word, hoorden wij van onzen ronden en gullen Ds Ouwerda; en zooveel ik bemerken kon, was Omicron niet tevergeefs onderzocht.

Den eersten Feestdagavond bragten wij bij onzen WEw. Ds Kam en zijne Hoogeachte Echtgenoot door, hetwelk den tweeden Feestdagavond door Domine en zijne Echtgenoot bij ons hervat werd. Wij onderhielden ons bij deze gelegenheden met rechte aangename [ge]sprekken, omtrend de uitbreiding van het Koningrijk der Hemelen, en zeer aangename gewaarwordingen, die ons tot dankbaarheid en liefde aanspoorden, mogten wij van onzen Heer en Zaligmaker gemeenschappelijk ondervinden.

10-16 Juni. Dankzeggingen worden den waren en levendigen Christen afgeperst en blijdschap, vertroosting en sterkte geniet hij, wanneer hij Christus en deszelfs krachtige werking door den H. Geest hoord openlijk verkondigen; en in dit voorregt mogten wij op den dag des Heeren deelen, toen Ds Ouwerda over de woorden Hand. 4 vs 32 preekte. Overigens zetteden wij onze gewoone werkzaamheden, zonder dat met mijn weten iets merkwaardigs bij ons voorgevallen is, met blijdschap en dankbaarheid in eene volkomene gezondheid voort, en de Zegen des aller Hoogsten vergezelde ons van dag tot dag.

17-23 Juni. Op den dag des Heeren hoorden wij over de woorden Matth. 13 vs 33, eene aangename preek in den morgen Godsdienst maar nadat wij den Maleischen middag Godsdienst bijgewoond hadden, zoo zagen en hoorden wij iets van hem,⁴⁴ die ons het Koningrijk der Hemelen gelijk een zuurdeeg in meel verborgen voorgesteld had, dat ons van harten leed was. Zoude het ons niet zeer smarten, wanneer wij eenen Christen uit de

---

44 "hem" = ds Ouwerda.

kerk naar het wijnhuis zagen gaan? Hoeveel te meer met eenen voorganger uit de kerk naar een Dieschine⁴⁵ waar niets anders dan weelde en losbandigheid op te voorzien was? Maar dit zoude nog niets bedorven hebben (zoo als men hier onder de Christenen zegt) wanneer het verstand niet zoo diep in de wijn vlesch gegaan ware, dat twee man den Voorganger in beschonken staat naar huis gebragt hadden. Hoe gaarne wij hadden gewenscht, dat deze gebeurtenis niet op Amboina bekend geworden was, nochtans was het den volgenden morgen overal rugtbaar.

Op den dag wanneer de overwinning van Waterloh in Europa gevierd word,⁴⁶ genoten wij de eere van den Heer Moorees (waarnemend Gouverneur der Moluken) om ten eeten gevraagd te worden. Hoe bevreesd ik ook was voor een groot losbandig gezelschap en voor denzelfden toelig die op het Dieschine van den vorigen dag plaats gehad had en ook berijkt was, zoo voelde ik mij met de overige Broederen evenwel gedrongen, uithoofde van onze zaak en betrekking waar wij in geplaatst zijn, het verzoek aan te nemen. Boven verwachting is ons de volbrenging van het aangenomen verzoek mede gevallen: want ons gezelschap bestond maar uit 10 perzoonen, waar Ds Kam en Ouwerda, Buttenaar en wij met ons drien moeten onder gerekend worden.

Nadat wij bij onze aankomst vriendelijk ontvangen en voor den dienst, aan het Gouverdement met het Maal bewezen, door den Heer Moorees bedankt waren, zoo werd ons een bittertje of Maderatje geprezendteerd; terwijl de tafel in gereedheid gebragt werd. Nadat zich nu de genodigde gasten aan de toeberijde tafel geplaatst hadden, zoo werd opgeschept, gesneden en eene smakelijke maaltijd gewenscht, waarop een ieder het gereedschap nam en voort at; toch de aangekomen Zendelingen lieten zich door de Hoogheid der perzoonen, noch door het voorbeeld der Leerraaren⁴⁷ van hunnen pligt terughouden: want zij dankten en baden in stilte, met eene betamentlijke houding, die wel geen opzien baarde, maar toch wel gemerkt werd.

Hoewel nu door ons kortzigtige menschen niet bemerkt werd, dat buiten de Zendelingen iemand gebeden of gedankt had, zoo is tevens ligt mogelijk dan eenieder in den geest gebeden heeft bij het nemen der spijzen, zooals de verlichting van onzen tijd dit wil; toch onze Heer met

---

45 Waarschijnlijk van "die Schiene" = ijzeren staaf, bar (Eng.), vandaar toog, wijnhuis, drinkgelegheid.

46 Die slag vond plaats op 18 juni 1815.

47 Bedoeld zullen zijn Kam en Ouwerda.

Zijne ware aanhangers uit het O en N Testament hebben zoo niet gedaan en onze Zenders hebben ons daarin niet voorgegaan en dus hebben wij ons aan deze voorbeelden gehouden.

Daar nu het Genootschap zich groote achting en aanzien door deze Zending in de Oost verworven heeft, en door het groote vertrouwen en de onafhankelijkheid, welke deze Missie door onze Directeuren geschonken is met de stipte gedraging naar onze Instructie, zoo word ons eene algemene achting alhier toegedragen; en uit dien hoofd zouden wij grooten aanloop kunnen verkrijgen, van onderscheiden Rang en Standen, wanneer wij niet de voorzigtigheid op den voorgrond zetteden. Evenwel kunnen wij niet de aanvragende bezoeken altijd van de hand wijzen, uit dien hoofde moesten wij dan ook den Heer Paape met zijne Echtgenoot in deze dagen wederom op eenen avond afwachten. Daar nu de Heer Paape Directeur van het Bijbelgenootschap en Opziender der Schoolen is, met Ds Kam daarin gelijk staande die ook met zijne Echtgenoot bij ons tegenwoordig was, zoo gingen eerst de gesprekken over zulke onderwerpen, welke daarmede verbonden waren. Toch vervolgens gingen dezelve over schilderijen, gordijnen, schone meubelen en over de scheepvaart van onzen Hoogachten Ds Kam. Uithoofde er nu veel tijd aan de scheepvaart besteed word, de slimheid in den handel van domine uitblinkt, de verstandelijke⁴⁸ inrigting in het kiezen en bestieren van de Scheeps Bagasie openbaar word en door den Goddelijken zegen welke daarop rust, zoo kan het niet anders of daar moet mede gewonnen worden. Toch het tegendeel is waar, en een ieder dolt met de scheepvaart van Domine onbeschroomt.

Daar nu de Heer Paape een zeer bescheiden, dienstvaardige, naar onze tijden verlichte en verstandige man is, en behoorende tot de Remonstantsche Gemeente, vrienden van [den] Gouverneur en allen die hier in Hoogheid gesteld zijn, zoo betonen wij hem en zijne ronde, gulle, dienstvaardige en niet ongevoelige Echtgenoot alle achting; maar vergeten ook tevens niet hetgeen onze Heer aan Zijne Leerlingen gezegt heeft, Matth. 10 vs 16.

Op den 21 van deze maand mogten wij eene vergadering van de Bestuurderen des H.Z. Genootschaps⁴⁹ bijwonen. Het hoofddoel van deze bijeenkomst was, om over twee schoolmeesters te spreken, waarvan de eene verzonden zoude worden, en de andere wegens gebrek aan

---

48 verstandelijke = verstandige.

49 H.Z.G. = Hulpzendinggenootschap; Z.G. = Zendinggenootschap.

onderhoud en meer andere redenen zijnen post verlaten had, en naar Amboina teruggekomen [was]. De oorzaak van onze tegenwoordigheid was, dat de Bestuurderen van het alhier zijnde H.Z.G. de Instructie gelezen en daarin gezien hadden, dat zij ook van onze Hoofd Directie daarin erkend werden als zulke perzonen, die zich mede onze zaak zouden aantrekken, en op dien grond bij onzen Ew. Ds Kam aangedrongen, dat wij in de Vergadering zouden tegenwoordig zijn, om dan eens met elkanderen gemeenschappelijk over het een en ander te spreken; zooals bij het slot der vergadering dan ook gebeurt is.⁵⁰

Daar wij nu tevens vooraf wisten, dat buiten Br. Le Bruin⁵¹ en het aldaar⁵² zijnde genootschap en de 5 Broederen die wij dagelijks verwachteden⁵³ niets stelligs konden uitvoeren, zoo wilden wij ons met gene bepalingen inlaten, te meer niet toen wij in de Vergadering zijnde bemerkten, dat van den Oudsten tot den Jongsten der Bestuurderen de Instructie [niet] behoorlijk begrepen was. Wij verzogten dus bij het eindigen van de Vergadering, waar Ds Kam Prezident geweest was, dat een ieder zich toeleggen mogt, om de Instructie goed te verstaan, opdat bij de aankomst der 5 Broederen en de berigten van Timor Koepan behoorlijk konde voortgang gemaakt worden. Dit verzoek werd niet alleen beloofd, maar zelfs verzogten de Bestuurderen om onze Instructie ter leen; terwijl buiten de onze, maar eene voorhanden was, die gansch Amboina rondwandelde.

Door de bijwoning van deze Vergadering wierden wij volkomen overtuigd, dat het hier zijnde Genootschap in eenen armoedigen toestand is. Kort *f* 1200 hebben zij in kas, waarvan jaarlijks drie schoolmeesters van onderhouden worden. Toch deze armoedige toestand zoude ons wel niet hinderlijk zijn, wanneer wij maar het geluk hadden Rijke Bestuurderen in God en Jezus Christus, die zich van harten de zaak aantrokken te hebben; dan zoude de onkennis aan⁵⁴ Volken en Eilanden welke bij hen gevonden word, ook zooveel niet hinderen, terwijl onze Hoogeachte Ds Kam er meer van weet dan zij allen.

Behalven dat wij in deze dagen nog een bezoek bij den Heer

---

50 Zoals in art. 6 van Wieënkotter's Instructie, zie noot 35. Ook in de art. 9, 12 en 17 wordt het Ambonse hulpgenootschap als adviseur bij de leiding der zendingswerkzaamheden betrokken.

51 R. le Bruijn; 1799-1829; 1818-1829 te Kupang (Timor) als zendeling en wvd predikant van de Indische Kerk; 1819 bezoek aan Banda; 1823 bezoekreis door de Zuidwester-Eilanden.

52 *I.e.* Kupang (Timor).

53 Zie noot 33.

54 onkennis aan = onbekendheid met (?).

Timmerman, Mede Bestuurder van het Zendeling Genootschap alhier,⁵⁵ de broeder van Mevr. Kam, afgelegd hebben, kan ik met blijdschap en dankbaarheid melden, dat wij eene bestendige gezondheid en den zegen des Heeren in alles genoten, hetwelk ons dan ook ruime dankenstof in het verborgen en openbaar altoos gaf.

24-30 Juni. Op den dag des Heeren hadden wij bij vernieuwing het voorregt eene aangename, bemoedigende, hartverblijdende en regt gepaste preek van Ds Ouwerta te hooren, over de woorden Matth. 6 vs 10: Uw Koninkrijk Kome. Den Maleischen Godsdienst wonen wij even trouw bij, maar hebbende stigting daarvan tot hiertoe nog niet, die wij in den Hollandsche Godsdienst genieten, uithoofde wij de taal nog lang niet magtig zijn.

Wat nu nog onder de dagelijksche bezigheden niet behoort is, dat ik eene Kapiteins Vrouw die in het Kraambed overleden was en 6 kleine kinderen met eenen man achter liet, ter aarde heb helpen besteden. Van de overledene kan ik niets anders melden, dan dat er met veel lof in het algemeen van gesproken word, zoo als dat gewoonlijk gaat wanneer iemand gestorven is. De Kapitein is een liefhebber van den openbaren Godsdienst (dat hier in de Oost veel is) waar hij zijne kinderen ook trouw in mede brengt. — — —

1 July. — — — Hoe het hier op Amboina met het heiligen van den dag des Heeren gesteld is, zal uit de volgende gebeurtenis op te maken zijn. Toen wij dezen morgen naar de Kerk wilden gaan, zond een mede Bestuurder van het Zendeling Genootschap, Ouderling van de Gemeente, die zijne Echtgenootte verlaten heeft en [het] met andere vrouwen houdt, en Neef van onzen Ew. Ds Kam,⁵⁶ eenige Bannelingen⁵⁷ en Slaven, om steene welke hij van Domine gekocht had, van het Erf dat wij bewonen te laten dragen; maar uithoofde dat het de dag des Heeren was en wij ook niet bevrijd⁵⁸ waren om bestolen te worden, of wij hadden eenen oppasser daarbij moeten stellen, zoo weigerden wij stellig zulks te willen toelaten

---

55 J.B. Timmerman; 1790-1846; 1824 griffier van de Raad van Justitie te Ambon; 1824 ontvanger van de collaterale successiën; 1825 tevens secr. van de Raad van Justitie; 1829 lid van de Raad van Justitie; 1832 tevens president van de Wees- en Boedelkamer; 1838 AR van Hila en Larike, tevens fd notaris en vendumeester.

56 J.E. Twijssel, een neef van Kam's echtente. 1796-1843; ondernemer te Ambon; 1824 lid van de Raad van Justitie; 1825-1826 lid van de Wees- en Boedelkamer; bestuurslid van het Ambonse Hulpzendinggenootschap.

57 Noot van Wieënkotter: "deze Bannelingen kan men op Zondag van het Gouvernement te huur bekomen, voor eenen geringen prijs."

58 Sic.

op den Zondag. Wij zonden de Bannelingen en Slaven dus overrigter zake terug, slooten de deur van ons Erf, gaven aan onzen Knecht order dat hij niemand op het Erf moest laten en gingen naar de Kerk.

Daar wij nu op verzoek van onzen Hoogeachten Ds Kam tot eene gewoonte gemaakt hebben, om des Zondaags avonds bij zijn WEw. door te brengen, zoo bemerkten wij deze avond spoedig, dat onze handelwijs in de opgegeven omstandigheid Domine gansch niet aangestaan had, uithoofde door hem, hetgeen wij stellig geweigerd hadden, permeteerd was. Op grond nu dat Domine zelfs den Sabbath door zijne onderdaan zoo laat vieren, denkt zijn WelEw. dat zoodanige werkzaamheden, door Bannelingen en Slaven en als zij maar niemand uit de Kerk houden, geoorloofd moeten worden; en terwijl het Erf dat wij bewonen hem toekomt en [hij] de steenen daar liggen heeft, zoo stelde Domine zich voor volkomen regt te hebben, om zulke werkzaamheden te permeteeren. Dat nu zoodanige gronden zeer gemakkelijk uit het woord van God en de schadelijke gevolgen bij de Gemeente te wederleggen zijn, laat zich ligt voorstellen; en toen wij bovendien nog te kennen gaven, dat de Eigenaar op zijn verhuurd Erf niets stelligs te zeggen had, zoolang het verhuurd was, zoo was het slot terwijl nergens gene uitvluchten meer te vinden waren voor het gepermeteerde, dat wij nog zeer wettische denkbeelden hadden omtrend den waren zin van de Euangelie Leer van Jezus Christus. Hierop gaf ik terug tot antwoord, dat ik zes jaren lang te Amsterdam en drie jaren te Rotterdam, zoodanig wij thans doen en voorstaan, den dag des Heeren gevierd en geheiligd had[den] en altijd klaarblijkelijk de goedkeuring des Heeren had[den] weggedragen; dat wij naar menschelijke beoordeling en naar de verligting van onzen tijd wettische denkbeelden hadden, was ons reeds in Europa bekend geworden, maar nooit uit het woord van God aangewezen of door onze Directeuren berispt of te regt gewezen. Dus liever den naam van wettisch behouden, dan aan het woord van God en onze Instructie ontrouw te worden, terwijl zulk daden nog daar en boven de bedorven Zeden voorstaan, in plaats een goed voorbeeld dezelve bestraft.

Nadat dit gesprek in liefde begonnen, voortgezet, geëindigt en door de Echtgenooten van Domine aan onze zijde krachtig ondersteund was, zoo gingen wij volgens gewoonte in de Kleine Kerk een veersje met elkanderen te zingen en ons bij vernieuwing met de Zaak welke wij voorstaan, en deszelfs Bestuurderen aan Gods genade en barmhartigheid aan te bevelen.

2-14 July. – – – Het maandelijksche biduur, dat hier van 3 tot half 5 uur

des nademiddaags gehouden word, woonden wij volgens gewoonte bij, en ondervonden bij vernieuwing, dat er niemand van de Mede Bestuurderen, behalven Ds Kam, die het werk verrigtete, tegenwoordig was. De redenen welke daarvoor door de Bestuurderen opgegeven worden, dat zij niet komen, zijn, dat het Biduur op eene ongelegene tijd door Domine gesteld is, terwijl zij nog op de Kantoren of andere bezigheid op dien tijd moeten blijven. Hier voegen zij stellig bij, dat zij lieden even min als de gewone toehoorderen die uit het gemene volk bestaan, het Maleisch van Ds Kam verstaan kunnen.

Hoewel nu meest de Bestuurderen uit de Inlanders zijn en onder de beschaafsten der Maleiers kunnen geteld worden, zoo moet men tevens wel onder het oog houden, dat wanneer ware lust tot de Zendelingszaak daar was en meer Godsdienst in het harte gevonden werd, zij er ook meer van verstaan zouden, wanneer Domine preekt. Gaarne zoude ik altijd verblijdende berigten naar het Vaderland willen zenden, maar als het tegendeel moet geschieden, zoo voel ik mij gedrongen de waarheid hulde te doen. Wanneer dus de voorgangers en hoofden der Gemeente meestal in oneenigheid leven, zoo kan ik niet melden, dat alles behoorlijk gesteld is. De redenen hiervan zijn veel en onderscheiden, waarvan ik eenige van mededeelen zal, als: de eene is voor het doopen in de Kerk en den anderen kan het niet schelen of het in de Kerk dan buiten de Kerk geschied; de eene is er voor onechte kinderen te doopen, waar zij vandaan komen is hetzelfde uit Heiden of Mahomedanen en of de Vader bekend is of niet, de andere wil den Vader weten enz.; de eene wil en doopt alles wat maar lezen kan en Christen wil worden, daar de andere niets wil gedoopt hebben, of zij moeten goed weten wat het zeggen wil Christen te worden. Zoo gaat het met de Schoolmeesters, met het Weeshuis, met Zendelings Genootschap enz., de eene wil alles in orde en verbeterd hebben, daar de andere gaarne bij het oude wil blijven; de eene wil gaarne opperpriester zijn en van niets rekenschap geven, daar de andere geen onderpriester wil zijn en van alles rekenschap vordert, enz.. Daar nu de eene niet gaarne ziet, dat wij met den anderen gemeenschap houden of nu en dan een bezoek afleggen, terwijl zij niet bij elkanderen komen, zoo valt het wel eens moeilijk iedereen genoeg te geven, en voornamelijk buiten de zaal zelfs blijven en toch achter de waarheid te komen.

Eindelijk moet ik met dankbaarheid en groote blijdschap melden, dat ons God op den 14 van dezen maand, en wel des avonds toen wij uit de Maleische Katigzasie van Ds Kam kwamen, zeer met eene daadzaak

verblijd heeft, die wij lang biddende van Hem begierd hadden. Namelijk ongemerkt was dezen middag eene kleine Brik van Timor Koepang alhier binnengekomen, welke ons niet alleen de tijding mede bragt, dat de 5 achtergeblevene Broederen⁵⁹ in eene volkomen gezondheid aldaar aangekomen waren, maar ook vele brieven mede gebragt had. Hoewel nu de Broederen op den laatsten van de maand Mei 1827 aldaar eerst waren aangekomen, en den volgenden morgen de Brik reeds vertrok naar Amboina, zoo hebben zij ons toch een kort verslag van hunne reis medegedeelt, door de hand van onzen Br. Terlinden.⁶⁰ De lieve en welmenende brieven uit het Vaderland hebben ons niet weinig verblijd, verkwikt en tot dankbaarheid opgeleid. Waarlijk het was als wanneer regen op dorstig land valt. Des nachts om 3 uur voelden wij nog genen wenk tot slapen in onze oogen, maar waren zoo vol vreugde dat wij niet van elkanderen scheiden konden; en als ik de aandoeningen en gewaarwordingen van mijne lieve Echtgenootte zoude melden, dan zoude ik nog een zeel papier kunnen volkrabben, toch het volgende zal genoeg zijn: Zij drukte de brieven aan hare borst bij derzelve aankomst en begon van blijdschap te wenen, en zeker had zij dezelve, zoo als zij meer als eens geuit heeft, voor den rijkdom der halve wereld niet overgegeven.

15-31 July. In deze dagen hadden wij bij vernieuwing het voorregt, den dood van onzen Heer te helpen verkondigen. Wij deden dit in de gemeenschap van de Hollandsche Gemeente en de Groote Kerk op Zondag morgen, daar het anders in de Kleine Kerk en des avonds plaats had. Hoewel de plaats en tijd verandert was, zoo mogten wij evenwel eenen zegen voor ons harte wegdragen; dit is toch het voornaamste, want zoo mij wij buiten het natuurlijke voedsel kunnen, zoo ook evenmin buiten het geestelijke.

Voor aleeer het Nachmaal gehouden werd, deed Ds Ouwerta eene ernstige voorbereidings Preek, bij welke gelegenheid door hem tot verbazing der toehoorderen aangekondigt werd, dat hij vooraf huisbezoek zoude doen. Dit had reeds voor de komst van Ds Kam alhier, lang geen plaats meer gehad en door Domine ook tot hiertoe nog niet gedaan was. Zooals wij ondervonden en bemerkt hebben, heeft Ds Ouwerta trouw aan zijne beloften voldaan en goede gevolgen nagelaten. Want Ds Kam heeft ook de week daarop volgende huisbezoek beginnen te doen in de

---

59 Zie noot 33.

60 J.C. ter Linden (Terlinden); overl. 1832; NZG-zending; 1828-1829 te Thie (Rote); 1829-1832 te Kupang (Timor), tevens wvd predikant.

Maleijsche Gemeente; en volgens de mededeling van zijn WelEw. zal het huisbezoek zonder twijfel van goede gevolgen zijn.

Daar nu alles met ons volgens gewoonte voortging en de Zegen des Heeren ons bij den dag vergezelde, dat ons tot dankbaarheid en blijdschap tot en in den Heer opleide, zoo zal ik nog het een en ander van Amboina enz. mededelen.

Het Eiland Amboina is mij nog te zeer onbekend dan dat ik er iets met zekerheid van schrijven kan; maar volgens het gezigt is het zeer bergachtig en naar de dagelijksche ondervinding levert het vele boomvruchten op, waar men zich bij uitstek mede verkwikken kan. Wat nu de stad Amboina betreft, die ligt aan eene schoone Baai die 9 uren lang is; en de stad heeft noch Toorens noch Poorten, maar is van een schoon en sterk Fort dat aan de Baai ligt, voorzien. Benevens nog van twee Christelijke, twee of meerder Mohamedaansche, ééne Schienesche en Bengalesche kerken. Een groot, schoon en groen plein, met verscheidene straten zonder steenen en eenige Europesche huizen, maar niet zoo als er op het Haringvliet te Rotterdam gevonden worden, helpen den stad Amboina verzielen.

Van de Mohamedanen, Schienezen, Bengalezen en Heidenen die hier op Amboina nog meer gevonden worden, dan men in Europa verwachten zoude, zal ik niets anders melden, dan dat zij met het algemene Christendom alhier, in de dagelijksche handelwijs gelijk kunnen gerekend worden.

De Maleische Christelijke Gemeente heeft al hier het voorregt, alle Zondag ééne preek te hooren van Ds Kam in de Groote Kerk; des Zaterdaags avonds kunnen zij gebruik maken van de algemene Katigisatie welke Domine houdt in de Kleine kerk en daar en boven kunnen zij nog tweemaal in de week eene Katigisatie bijwonen in de Groote Kerk, welke door den oppermeester gehouden word, maar voornamelijk bestemd is voor diegenen welke belijdenis willen afleggen. De Hollandsche Gemeente deelt in zoovele voorregten niet, want zoover mij bekend is, heeft zij maar eenmaal in de week openbaren Godsdienst, welke des Zondaags morgen van 9 tot 11 uur gehouden word. Wat de bediening van het Nachmaal betreft, voorberijdings preek, dankzegging en huisbezoek staan zij thans met elkanderen gelijk.

Als men nu algemeen ziet en hoort dat de Inlandse Christenen, zelfs de beschaafsten en verlichsten niet uitgeslooten, en bijzonder de vrouwelijke sekte, Luienlakken, Hoogmoedig en zeer Onweetend en daarbij gansch niet naauwgezet zijn, om nu en dan en wat veel te liegen, zoo dunkt mij,

zoude men het volgende uit hunne levenswijs kunnen afleiden: dat de kracht der waarheid weinig goede uitwerking op hunne harten moet hebben, of het woord van God moet niet op die wijze voorgesteld worden, dat de menschen het zelve verstaan en begrijpen kunnen. Het tweede dat er zoude kunnen uit afgeleid worden is dit: zullen de ongetrouwde zendelingen de Instructie niet overtreden, de zaak zelve waarvoor zij uitgegaan zijn niet tegenwerken en zich zelve ongelukkig maken, zoo mogen en kunnen zij gene vrouwen alhier ten Huwelijk vragen, wanneer zij voornemens zijn te trouwen; maar moeten dezelve van onze Directie verwachten.⁶¹

De Vorming der Schoolmeesteren alhier te Amboina geschied op de volgende manier. Wanneer iemand schoolmeester wil worden, die gaat eerst naar Ds Kam of Ouwerda of naar den Heer Paape en zegt, dat hij lust heeft om Meester te worden, en wanneer iemand van de opgenoemde Heeren dan eenen Knecht noodig heeft, zoo word zoodanig perzoon opgenomen. De Heer Paape, die tegen de vorming van Schoolmeesters is, heeft er zich tot hier toe nog niet van bedient en zal zich ook daar niet makkelijk van bedienen. Ds Ouwerda, die er ook tegen is, heeft er eenen tot Knecht die ook daar voor opgelijfd word; om welke redenen kan ik niet met zekerheid zeggen. Maar Ds Kam had bij onze aankomst 6 en op dit oogenblik 4 of 5, terwijl er twee als Schoolmeesters vertrokken zijn. In de eerste tijd verdienen zulke jongens niets anders dan de kost, vervolgens twee gulden per maand en om het half jaar éenen linnen kiel, en van dezelve soort eene korte broek; en wanneer zij 5 of 6 jaren bij Domine geweest zijn, en de werkzaamheden in de Drukkerij en op het Schip enz. hebben helpen voortzetten, zoo bekomen zij 5 of 6 gulden per maand met de opgegevene Klederen, en eindelijk krijgen zij tot beloning den post van Schoolmeester. Het onderwijs dat zij nu nader tot de vorming ontvangen, geeft de Meester Basaar⁶² of oppermeester, waar de genoemde perzonen tweemaal in de week 1½ uur naar toe gaan, om in den Bijbel te lezen. Behalven het opgegeven⁶³ onderwijs, zijn de Kwekelingen tot Schoolmeesters voor korten tijd in de gelegenheid

---

61 Dis is een verwijzing naar art. 26 van de Instructie die in 1826 aan Dommers, Luijke, Gützlaff en Wieënkotter gegeven was. Het begin van dat artikel luidt a.v.: "Het Genootschap verwacht van deszelfs Ongehuwde Zendelingen, dat zij nimmer eene Huwelijks-Verbintenis zullen aangaan, die aan de voortzetting van hun werk schadelijk zoude kunnen zijn. Ook niet zonder voorkennis en goedvinden van het Bestuur der Zending. -- --", *EA*, 1826, 267-268.

62 Meester basaar = *Guru besar* – opperschoolmeester.

63 opgegeven = bovengenoemde.

gesteld, om nog iets meer op te doen dan de Meester Basaar hun mededelen kan. Wanneer de lieve Echtgenoot van Ds Kam, des Zondaags avonds van 6 tot 8 uur hare Slaven kinderen met nog eenige wees kinderen in de Kleine Kerk den Bijbel leerd lezen en verstaan, zoo hebben de genoemde Kwekelingen vrijheid om daarbij te komen; waar zij ook gaarne gebruik van maken. Dit is de inrigting van het lang bekende Institut tot het opleiden van bekwame Medehelpers.

De Opper Meester met de ondermeesters verstaan het Maleisch dat in den Bijbel voorkomt noch de predikasien die daarover gehouden worden lang of na niet. Hiervan is Domine Kam en zijne Echtgenoot zeer wel van overtuigd, en de Meester waar wij onderwijs van ontvangen en onder de bekwaamsten mag gerekend worden, heeft het met Ds Ouwerda en de Heer Paape tegen ons hetzelfde gezegd.

Daar ik vroeger in Europa gehoord heb, dat alhier te Amboina eene Christelijke Gemeente oorspronkelijk uit de Heidenen zoude opgericht zijn, behalven de Maleische en Hollandsche Gemeente die alhier reeds meer dan ééne Eeuw bestaan hebben, zoo moet ik mede delen, dat wij die hier te Amboina niet gevonden hebben en ook geenzins bestaan heeft.

Nog moet ik iets mededelen omtrend het Armenfonds of kas alhier te Amboina. De Armen Kas bezit aan Kapitaal zestig duizend gulden, waarvan ieder hondert gulden 9 procent jaarlijks opbrengt; en van deze negen procent, hebben de Diakenen voor hunne moeite om de zaak te bestieren, voor ieder hondert gulden drie. Wanneer er nu negen Diakenen zijn, zoo heeft ieder jaarlijks twee hondert gulden inkomen van de Armen Kas.

Hier nevens laat ik een algemeen verslag volgen van hetgeen deze Missie van het Hoofdbestuur te Rotterdam ontvangen of voor deszelfs rekening elders opgenomen heeft, benevens van de Uitgaven en nog daar zijnde Gelden. Dit verslag neemt zijnen aanvang met den 1 September 1826 en word, nadat het de hierzijnde Broederen ter goedkeuring is voorgelegt, met den 31 July 1827 gesloten.⁶⁴

Daar mij het voorkomt dat deze tijd regt geschikt is, om behoorlijk het dagboek met de 6 maanden te kunnen afronden, zoo zal ik voor dit maal eindigen; en als mij de Heere bij het leven ook de gezondheid bewaard, zoo zal ik geregeld hetzelfde vervolgen en met het halfjaar afzenden. Toch een algemeen Verslag van de Gelden met het eindigen van het Jaar.

Zie Daar Geliefde Vaders en Hoogeachte Bestuurderen, hetgeen ik

---

64 Niet aangetroffen.

gezien, gehoord en ondervonden heb naar die gaven welke ik van onzen God ontvangen heb mede gedeelt. Overigens bevele ik mij aan het Vaderlijke hart van onze Hoogeachte Bestuurderen en noeme mij: de Leerling en Zendeling van het N.Z.G. H.A.F. Wieënkotter.

Boekbesprekingen

José Antonio Gonsalves de Mello, *Nederlanders Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië*. Zutphen: Walburg Pers, 2001, 288 p.; ISBN 90 5730 174 1; € 22,95. Uit het Portugees vertaald door G.N. Visser, bewerkt door B.N. Teensma; vert. van de derde druk uit 1987, de eerste Portugese druk dateert uit 1947, de tweede is van 1978.

De auteur (1916) wordt in Brazilië op grond van deze klassieke publicatie, getiteld *Tempo dos Flamingos*, gezien als grondlegger van de moderne bronnenanalyse en paleografie in Brazilië. In dit werk volgt hij zijn oom, de sociaal-culturele wetenschapper Gilberto Freyre die Nederlanders in Pernambuco twee modellen van kolonisatie toedichtte, nl. van urbanisatie en van plattelandsontwikkeling.

Het werk steunt op de door José Hygino in 1886 afgeschreven documentenbundels uit de Nederlands-Braziliaanse episode. Eerder waren de ‘Brieven en Papieren uit Brazilië’ verwerkt, maar niet de ‘Dagelijksche Notulen’ van de Politieke Raad (1630-1636), de Hoge en Secrete Raad (1637-1646) met Johan Maurits als president, en van de Hoge Regering (1647-1654). In deze thematische studie met uitgebreid notenmateriaal worden de sociaal-culturele aspecten (waaronder de kerkelijke) van de gebeurtenissen gedurende de Nederlandse – consistent maar onterecht kiest de auteur voor de benaming ‘Hollands’ – periode onderzocht.

Allereerst beschrijft hij breedvoerig de ‘Hollandse’ elite en het leven in de stad Recife (tegenwoordig een havenwijk) die met Mauritsstad op het eiland Vaz Antonio het (tegenwoordig oude) Nederlandse centrum voor de smalle kustkolonie vormde. De verovering van Olinda, de opbouw van Recife en Mauritsstad, de bevolkingssamenstelling, de voedselvoorziening en huisvesting, de bouw van bruggen en de interne bestuursorganisatie, de instelling van een schepenenbank als exponent van een nieuwe Nederlandse klasse, nl. de vrije burgerij of ambachtslieden (vaak ex-militairen), alsook de externe betrekkingen van Nederlanders, Portugezen en Brazilianen worden belicht. Schaarste aan grond in Recife veroorzaakte extreem hoge huishuur waardoor de politieke, militaire en kerkelijke autoriteiten daar vaak met weinig woonruimte genoeg moesten nemen. Het leidde ook tot de bouw van verdiepingshuizen, zoals van de in 1636 gebouwde (en zeer recent, in

maart 2002 heropende) synagoge in Recife. Vanuit deze eerste Amerikaanse synagoge werd destijds gecommuniceerd met de joodse gemeenschappen in Saloniki, Griekenland en Istanbul, Turkije.

De Nederlandse regering poogde orde op straat aan te brengen door regelingen te treffen voor loslopende dieren, straat-egalitatie, huisvuil en het ophalen daarvan door gevangenen. Johan Maurits legde de grondslag voor de stadsontwikkeling waarop de Brazilianen vandaag nog trots zijn. Kerken werden geconfisqueerd, slechts een enkele, de Franse, op instigatie van de bekende predikant Joachim Vincent Soler, werd gebouwd.

In een relatief kort tweede hoofdstuk ('De Hollanders en het leven op het platteland') wordt de suikereconomie belicht. De Portugese suikerheren zagen hun macht beperkt nadat ze in Portugese tijd vanaf hun plantages met steun van de kerk de scepter konden zwaaien in heel het Noordoosten. Na hun dood huwden hun weduwen nogal eens Nederlanders, waarbij sprake was van geloofsovergangen zowel van als naar de gereformeerde religie. Gedurende de Nederlandse tijd bleef de suikerfabricage op Brazilianen en Portugezen drijven. Zij beheersten het platteland, maar verloren hun privileges aan de politieke raden van de WIC-bewindhebbers. Zelfs hun macht over neger-slaven werd ingeperkt, daar de slavenhandel evenals de detailhandel, de makelaardij en suikerverkoop steeds meer in handen van Portugese en Amsterdamse Joden overging. Hun groeiende schuldenlast was een andere oorzaak van achteruitgang. Veel soldaten, vooral Franse, liepen naar de Portugezen over, maar roversbenden betekenden geen versterking van hun positie. Volgens de auteur waren de verhoudingen in de Nederlandse tijd vergeleken met die onder Portugese bezetting omgekeerd: de stad overheerste (ook kerkelijk) het platteland.

In de volgende drie hoofdstukken worden de relaties met diverse bevolkingsgroepen behandeld, resp. de negers (en hun slavernij), de Indianen (en hun catechese), de rooms-katholieke Portugezen en 'mozaïsche joden', zowel askenazische als sefardische. Volgens de auteur namen Nederlanders om economische redenen na 1638 het slavernij-instituut over van de Portugezen. Nederlanders waren negers zeer genegen, behandelden hen humaan (p.190v.), maar vormden z.i. volgens de kerk geen huwelijksparitij voor Europeanen en kwamen concreet niet aan scholing toe.

De Mello schrijft de prijsdaling van slaven op het conto van de Joden. Door hun tweetaligheid konden ze veel handel aan zich trekken en

functioneerden zij vaak als makelaars.

Nederlanders stelden Brazilianen aan als commandeurs voor de dorpen, meest door Tupi-indianen bevolkt. Maar Indianen raakten op Nederlanders gebeten, o.m. omdat ze hun kinderen voor educatie en bekering stelselmatig van de ouders weghaalden. Dit werd naast de prijsopdrijving reden voor de politieke opstand in 1645. Toch gingen veel Brazilianen door catechese over tot de gereformeerde religie. De wijze waarop dat plaatsvond krijgt weinig aandacht en over het vraagstuk van de sacramentsbediening wordt in dit werk nauwelijks gerept.

Portugezen bleven volgens de auteur op aandrang van hun kerkelijke autoriteiten zeer oorlogszuchtig. Hun agressie was niet effectief te pareren met het tolerantie-beleid van Nederlandse zijde. In politiek en militair opzicht leverde het infiltratie op van geestelijken die in correspondentie stonden met de Portugese en andere autoriteiten elders, zoals met de Franse koning en machthebbers in het zuidelijker gelegen Bahia. Kerkelijk was dit oorzaak van de geringe invloed van predikanten op rooms-katholieken, Brazilianen en negers. Door de ongeregelde heden konden negers zich groepsgewijs organiseren in het binnenland.

De desbetreffende episode uit de Nederlandse geschiedenis is na deze publikatie o.a. in beeld gebracht door de Engelse historicus C.R. Boxer in zijn *Nederlanders in Brazilië* (Ned. vertaling in 1977 en 1993). De kerkelijke ontwikkelingen zijn door F.L. Schalkwijk in kaart gebracht (*The Reformed Church in Dutch Brazil 1630-1654*, Eng. vert. 1998 van Portugese editie 1986). Toch vormt met name het breedvoerige notenmateriaal in deze studie een waardevolle aanvulling daarop. Ook de verwerking van de Portugese literatuur over de Nederlands periode maakt dit werk belangrijk.

Maar het stimuleert bovenal de interesse voor inbreng en optreden van Nederlanders in Latijns Amerika, waarvoor Brazilianen, niet slechts hun historici, veel waardering houden. Het valt toe te juichen dat er meer publicaties beschikbaar komen over deze Braziliaanse periode voor Nederlandstalig publiek.

Door de thematische behandeling is er sprake van enige herhaling, zoals met betrekking tot de positie van suikerheren. Overigens wordt de keus van thema's, volgorde en samenhang, niet nader verantwoord. Helaas komt 'het platteland', zoals dorpsontwikkeling en onderwijsinrichting, er karig van af, zeker waar het gaat om de religieuze aspecten. Het accent ligt ook dan op de macht van suikerheren. Diverse gegevens omtrent de kerkelijke autoriteiten in Recife worden wel genoemd, maar de rol van de

gereformeerde kerk blijft vaag, ondanks het feit dat de auteur nadrukkelijke aandacht vraagt voor de Franse predikant van Spaanse afkomst, Soler. Evenmin komt de reactie van Joden op de inbreng van en behandeling door Nederlanders uit de verf. Interessant is wel wat wordt gezegd over de rol die Engelsen en Fransen speelden in de val van de Nederlandse bezetting.

Terecht is tot slot een, zij het summiere, geactualiseerde bibliografie toegevoegd.

L.J. Joesse

Kees de Jong, *Menjadikan Segala-galanya Baik. Sejarah Gereja Katolik di Pulau Muna 1885-1985*, Yogyakarta: Kanisius, 2002, 324 pp., ISBN 979-21-0571-9. Price estimated at € 3,-.

The process of “Indonesianisasi”, the replacement of Dutch and other Western missionary personnel by Indonesian staff in the Christian churches, is approaching its end. Many foreign missionaries are old and are conscious that they are the last of their generation. That is also the reason why so many books appear, covering the history of missionary orders and activities. Gijs van Schie, himself a member of the Scheut Congregation (after the small village Scheut, now a suburb of Brussels in Belgium; formally CICM, Congregatio Immaculatae Cordis Mariae, the Congregation of the Sacred Heart of Mary), published in 2000 the history of the Scheut Congregation in Toraja: *Gereja Katolik di Tana Toraja dan Luwu*, (Jakarta: Obor). The history of the small Catholic community on the island of Muna is now published in a separate volume. Muna belongs to the cultural circle of Buton, a Muslim Sultanate on an island southeast of Kendari. After some false starts a new effort to open a mission and a parish in Muna was successful in the early 1930s. A parish house and a church were built and Dutch sisters arrived who opened a few schools and joined the hospital in Raha, the capital of the island. Because of the Muslim majority, the Catholics initially were only found among the pearl divers from the Philippines and Flores and among the Chinese traders. A small tribe, the Mororene, part of the small non-Muslim population of the island, fell attracted to Catholicism, at that time served by a MSC priest. Its chief, Simon Badaru and several of its elderly members were baptised on 15 January 1932. They were the first kernel of the indigenous Catholic community of Muna, nationally famous for its many vocations to the priesthood and religious leadership. Another modest breakthrough

occurred in Lolibu a tiny village on the southern coast of the island. Already in 1934 a young man from this village, Gerardus La Mboki, attended the Catholic school in the major town of the southern part of the island, Wale-ale, was baptised and became assistant to the missionary. After working in several places this La Mboki returned in 1953 to his native village. Since then, this region became the centre for the still small Catholic community on the island of Muna (about 6,000 Catholics among some 270,000 Muslims). Because of the poor conditions in Lolibu, many Catholics of Lolibu migrated to the more fertile region of Wale-ale, to the village of Lakapera. The priest and agriculturalist Father Mingneau CICM was the great organiser of this migration. He also suggested the cultivation of cashew nuts. This proved to be a good choice and the community of more than 3,000 Catholics of this region are now relatively prosperous. This small-scale history of Catholics on the island of Muna has found a good balance between the description of the foreign missionaries (first MSC, since 1937 CICM) and the major agents of the local initiatives who made the mission flourish. Especially on these local agents it has some very nice stories, besides threatening anecdotes (especially from the period of the Darul Islam terror). With this book the renowned Kanisius Publishing House of Yogyakarta has initiated a new series: Pustaka Sejarah. The publisher and the editors of the series (among them Dr. Hasto Rosariyanto SJ, Dr. Budi Subanar SJ, Dr. Eddy Kristiyanto SJ) are waiting for more manuscripts. The book has been nicely printed with good maps and attractive photographs.

Karel Steenbrink

Alle Hoekema, *Dutch Mennonite Mission in Indonesia. Historical Essays*. Foreword by Wilbert R. Shenk. Occasional Papers, no.22. Institute of Mennonite Studies, Elkhart USA, 2001, 148 pp. ISBN 0-936273-31-3.

Bijna 35 jaar geleden verscheen de dissertatie van Th.E. Jensma over de doopsgezinde zending in Indonesië. Dit overzicht moest nodig geactualiseerd en aangevuld worden vanuit een meer eigentijdse vraagstelling. Hoekema heeft hiervoor gezorgd door een zestal reeds eerder door hem gepubliceerde opstellen te bewerken en te bundelen. Hij vertaalde ze tevens in het Engels, waardoor ze voor een breder internationaal publiek toegankelijk zijn gemaakt. Zoals Wilbert R. Shenk, de directeur van het

Mennonitische studieceterum van Elkhart (USA) in zijn voorwoord terecht opmerkt, is Hoekema als geen ander thuis in de geschiedenis van de doopsgezinde zending dankzij zijn werk in Indonesië (1969-1977) en zijn onderzoek van de Indonesische kerkgeschiedenis in de jaren daarna. Het boek opent met een korte schets van het ontstaan van de doopsgezinde zending, een overzicht van haar zendingsgebieden in Indonesië (Muria, Mandailing en Papua), een periodisering van haar geschiedenis en een karakterisering van haar zendingstheologie. Wat het laatste betreft volgde de doopsgezinde zending in het algemeen dezelfde trends als de andere zendingsorganisaties werkzaam in Indonesië. Zij onderscheidde zich alleen door het leggen van enkele bijzondere accenten in de doopraktijk, de gemeentestructuur en de houding tegenover de overheid. Op deze inleidende schets volgen de zes reeds eerder verschenen opstellen. Het eerste opstel behandelt de vraag, waarom Nederlandse doopsgezinden omstreeks 1850 als eersten onder de Mennonieten de bijbelse zendingsopdracht hebben uitgevoerd. Hoekema laat zien, hoezeer de zendingsgeschiedenis is ingebed in de algemene geschiedenis en hoe allerlei niet-theologische factoren bij het ontstaan van de Doopsgezinde Zendingsvereniging een rol speelden, zoals de anti-Engelse stemming van die tijd en de verruiming van de horizon van doopsgezinde ondernemers als de Amsterdamse koopman C.P. van Eeghen, die zich involveerde in de handel met Nederlands-Indië en in allerlei sociale projecten van het Réveil. De bloei van de doopsgezinde zending is slechts van korte duur geweest. Hij viel samen met de periode 1850-1875, waarin de sociaal-economische positie van de Nederlandse doopsgezinden haar hoogtepunt bereikte en hun kerkgenootschap grote aantrekkingskracht uitoefende op Hervormden. In die periode werkten de zendelingen Pieter Jansz en Hillebrandus Cornelius Klinkert in Indonesië. Aan hen zijn het tweede en derde opstel gewijd. Zij hebben zich niet onderscheiden door het maken van veel bekeerlingen, maar door hun bijdrage aan de vertaling van de bijbel in het Javaans en het Maleis. In de tijd na 1875 raakte de doopsgezinde zending in verval. Het was dankzij de steun van de Duitse Mennonieten, die naar Rusland waren geëmigreerd en daar bloeiende kolonies hadden opgebouwd, dat de Doopsgezinde Zendingsvereniging haar werk in Indonesië in die jaren heeft kunnen voortzetten, niet alleen in het Muria-gebied (noordelijk M.-Java), maar ook in Noord-Sumatra. Deze financiële en personele hulp komen in het vierde opstel aan de orde. In het totaal werkten in de jaren 1860-1940 negentien Duits-Russische zendelingen en drie zusters op

beide terreinen. Zij waren vroom en toegewijd, maar conservatief in hun zendingsmethode. Zij hadden weinig oog voor de behoefte van de Indonesische christenheid aan contextualisatie en zelfstandige kerken. In het vijfde opstel beschrijft Hoekema de opleiding van evangelisten en predikers op het doopsgezinde zendingsveld. Zending Pieter Anthonie Jansz, zoon van de bovengenoemde bijbelvertaler, stichtte in 1900 een kweekschool in Margorejo, waaraan tot in de jaren 1920 veel Javaanse onderwijzers zijn opgeleid, die tevens als evangelist en gemeentevorganger optraden. Hierna volgden veel toekomstige predikanten een theologische opleiding elders, bijvoorbeeld in Malang, Jakarta, Semarang of Jogya. Gedurende twee periodes hadden de Indonesische doopsgezinden daarnaast ook een eigen theologische opleiding in Pati, namelijk in de jaren 1950-1955 en 1965-1990.

Het laatste opstel is gewijd aan de oecumenische relaties van de Nederlandse doopsgezinde zending. Dit opstel verscheen in ons tijdschrift in 1998 (5e jrg, nr 1) en hoeft hier dus niet besproken te worden. Ik sluit mij graag aan bij de conclusie van Wilburt R. Shenk: "These essays are rich with insight. Hoekema's intention to present an honest picture is patently clear, but his sympathy and compassion for the people studied results in balanced and sensitive evaluation". (p. VIII).

H. Reenders

Bob de Graaff, *'Kalm temidden van woedende golven': Het ministerie van Koloniën en zijn taakomgeving 1912-1940*. Sdu Uitgevers, Den Haag 1997, 865 blz., ill.; ISBN 90 12 08435 0. Prijs NLG 85,-.

De auteur van dit zeer omvangrijke en degelijk (op de scheve zetspiegel in een aantal katernen na) uitgegeven boek studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit en is sinds 1987 werkzaam bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, maar doceert ook geschiedenis van Japan aan de Erasmus Universiteit. Met dit magnum opus over het ministerie van Koloniën behaalde hij de doctorsgraad in Leiden onder leiding van C. Fasseur. Het boek is een poging het ministerie en zijn beleid te beschrijven vanuit bestuurskundige optieken: hoe kwamen besluiten tot

stand, hoe werd informatie vergaard en verwerkt, wat was het culturele kader waarbinnen het ministerie functioneerde en hoe ging het om met de onzekerheden die waren gegeven met de complexiteit van zijn taakgebied. Schrijver dezes is niet bevoegd tot een oordeel over de vraag in hoeverre deze poging is geslaagd. In ieder geval is het boek in goed Nederlands geschreven en biedt het een massa interessante en goed geordende wetenswaardigheden over een aantal aspecten van het vooroorlogse koloniale beleid en over de auteurs van dat beleid. Een recensie is verschenen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* 111 (1998) 1, blz. 142-143. Ik wil hier alleen nader ingaan op de – korte – paragraaf die handelt over zending en missie (blz. 210-214).

Bij de beoordeling van het boek als geheel dient de lezer te bedenken, dat het niet een geschiedschrijving bedoelt te zijn van het Nederlandse koloniale beleid, maar een beschrijving van het ministerie van Koloniën en zijn taakomgeving, waarbij de koloniale geschiedenis althans in hoofdlijnen bekend wordt verondersteld. Zo ook biedt de paragraaf over ‘de verbreiding van het christelijk geloof’ ‘slechts’ een beschrijving van kerken, zending en missie als onderdeel van de taakomgeving van het ministerie, die zich alleen goed laat lezen en waarderen als men bekend is met de geschiedenis van de verbreiding van het christendom in de laatste decennia van Nederlands-Indië. De Graaff heeft zijn best gedaan zich te oriënteren op dit vrij specialistische terrein. Betreffende kerk en zending citeert hij werken van H. Algra, K.J. Brouwer, I.H. Enklaar, M.C. Jongeling, H. Kraemer (vijf stuks). Aan deze boeken en aan enkele werken betreffende de missie ontleent De Graaff gegevens betreffende de toename van het aantal belijdende christenen binnen de Europese bevolkingsgroep, het regeringsbeleid inzake toelating van zendelingen en missionarissen (art. 123 Regeringsreglement/177 Indische Staatsregeling, de kwestie van de dubbele zending), de relatie van zending en missie met lokale BB-ambtenaren, met de Indonesische nationale beweging en met de islam, en de zelfstandigwording van een aantal jonge kerken. Alles zeer beknopt en zonder duidelijke lijn aan elkaar geregen, met her en der nog wat statistische gegevens er tussen gestrooid. Een duidelijke beschrijving van de organisatorische structuur van zending en missie ontbreekt. Van Boetzelaers grote boek over de Protestantse Kerk in

Nederlands-Indië (toch een nauw met de overheid verbonden organisatie) ontbreekt in zijn lijst van geraadpleegde werken, en daardoor is hem ook de kwestie ontgaan van de administratieve scheiding tussen deze kerk en het koloniale gouvernement, die van 1910 tot 1935 de bestuurlijke gemoederen meermalen intensief heeft beziggehouden. De grote subsidies die de overheid beschikbaar stelde voor onderwijs en medische zorg van zending en missie worden slechts in het voorbijgaan aangeroerd. Ook uit details blijkt dat de auteur het behandelde gebied niet goed kent: de Willemskerk wordt een ‘gereformeerde’ kerk genoemd, in de spelling van kerknamen komen slordigheden voor. In het zakenregister treft de zoekende gebruiker van het boek de plaatsnamen Pingjum en Woudsend aan, maar ontbreken lemmata als ‘christendom’, ‘zending’, ‘missie’, ‘kerk’, ‘Protestantse Kerk’; enkele van deze begrippen treft men aan als sub-lemmata onder het hoofd ‘beleid’ en ‘Nederlands-Indië’. De korte notities die de lezer via deze (deels foutieve) verwijzingen op het spoor komt voegen echter niets wezenlijks toe aan het in de afzonderlijke paragraaf gebodene.

Conclusie: evenals het boek als geheel, hinkt de paragraaf over de kerstening op twee gedachten: ze bevat, als beschrijving van (een klein deel van) de taakomgeving van het ministerie, allerlei historische gegevens, maar wil en kan geen geschiedschrijving zijn. Daarbij zijn althans zending en missie op tamelijk willekeurige wijze en slordig beschreven. Om meer dan disparate en anekdotische kennis van het betreffende onderwerp op te doen, kan men beter elders zoeken.

Tot slot nog deze opmerking: het stoort mij dat de auteur meermalen meent zich raillerend te moeten uitlaten over overtuiging en motivatie van christelijke (in het bijzonder over gereformeerde) koloniale politici. Maar misschien zegt dat meer over De Graaff (geboren 1945, opgeleid aan de VU) dan over de betrokken personen.

Th. van den End

André Capiteyn, *Ivoorzwart. Hollands glorie en de slavenhandel in West-Afrika* (Gent: Stichting Mens en Cultuur, 2001), 127 pp., ISBN 90-72931-91-2, € 16,-.

De tragische figuur van de eerste Afrikaanse gereformeerde predikant Jacobus Elisa Johannes Capitein blijft intrigeren. Deze keer is er een bijdrage uit Vlaanderen van een medewerker van het stadsarchief uit Gent, André Capiteyn, die al eerder enkele reisverhalen over Afrika schreef. Bij een bezoek aan Ghana stuitte hij op de figuur van zijn bijnaamgenoot. In het bijna als een roman geschreven boek geeft hij een verslag van zijn reis door Ghana en daarmee verweven een enigszins geromantiseerde beschrijving van het leven van Capitein. Aan de bestaande literatuur voegt hij weinig toe en de waarde van wat hij toevoegt is moeilijk in te schatten vanwege de mengeling van feit en fictie in zijn betoog.

Een van de hoofdlijnen van het boek is de speurtocht naar de laatste dagen van Capitein. Is hij overleden zoals de registers melden of is hij verdwenen naar het binnenland en teruggekeerd tot de religie van zijn voorouders? Capiteyn suggereert het laatste omdat hij in Kumasi, het centrum van het Ashante-rijk een zwarte pruik en een exemplaar van Capiteins verhandeling over de geoorloofdheid van de slavernij aantreft, gedateerd op diens sterfdag. En doden plegen geen boeken meer te signeren.

De man die Capiteyn in deze richting stuurt is dr. F.L. Bartels, een Ghanees schoolhoofd dat eerder over de neger-predikant geschreven heeft. In het boek komt Bartels om bij rellen in Kumasi. Een korte zoektocht op internet leverde op dat de gegevens over Bartels lijken te kloppen. Hij is zelfs een van de leermeesters van de huidige secretaris-generaal van de VN, Kofi Annan, geweest. Maar klopt de rest van het bloedige verhaal ook? De dood van Bartels heb ik niet vermeld gezien. Het verhaal hangt zozeer van toevallige ontmoetingen en vondsten aan elkaar dat het haast ongeloofwaardig wordt. Mocht het toch juist zijn, dan wordt de figuur van Capitein hiermee nog weer wat gecompliceerder en blijkt nog sterker de funeste invloed van de slavernij op de intermenselijke contacten. Voorlopig houd ik echter nog mijn twijfels maar spreek desondanks de hoop uit dat Capiteyn zijn these nog een keer, echter beter gedocumenteerd, naar voren wil brengen.

Guus Boone

I. van Kessel (ed.), *Merchants, Missionaries & Migrants. 300 years of Dutch-Ghanaian Relations* (Legon, Accra: Sub-Saharan Publishers/Amsterdam: KIT Publishers), 159 pp., ISBN 9988 550 77 4 (Sub-Saharan) 90 6832 523 X (KIT), € 29,-.

Although according to its title this book promises to inform the reader about several missionaries, only one receives specific attention. He is the former slave Jacobus Elisa Johannes Capitein, who after defending slavery during his studies in Leyden became pastor of Elmina. Both Henri van der Zee and David Kpobi have attributed articles to this volume that are heavily indebted to their earlier publications, *'s Heeren slaaf* and *Mission in chains*, and contain no new information. Van der Zee summarizes Capitein's tragic biography whereas Kpobi concentrates on Capitein's theology. He regards Capitein, in spite of his western upbringing, as one of the first authentic African theologians as his work has been translated into the Fanti language.

Additional information on Christian mission is found in Natalie Everts' paper on Helena van der Burgh and Wilhelmina van Naarsen, two Christian women from Elmina in the 18th century. She paints a clear picture of the difficulties these ladies had in coming to terms with their two allegiances, *i.e.* their mother's Akan family with its matrilinear structure and their husbands' Dutch Christian culture. Eventually both became wife of a company official, and Helena even married one of Capitein's predecessors as minister of Elmina, Ludovicus Adama. It is evident that indeed there existed a mixed Euro-African community around Elmina, that could function as a gateway to christianization.

A surprise is Endri Kusruri's article on the African community in Purworejo in Java. Part of this Kampung Afrikan was ceded to a Protestant mission to build a hospital. Most of the "Belanda hitam" (black Dutchmen) became Catholics, although Kusruri reveals that some were baptized twice, as both the Roman Catholic Church and the Protestant Church paid five pennies for each new convert. Unfortunately he does not specify which Protestant church this story is about.

Guus Boone

Boeksignaleringen

The Low Countries. The tenth yearbook published by the Flemish-Netherlands Foundation Stichting Ons Erfdeel, Brugge, 2002.

Voor liefhebbers van de kerkgeschiedenis is deze aflevering van het bovengenoemde jaarboek bijzonder interessant. De eerste 120 pagina's ervan zijn gewijd aan "de beeldenstorm". Met dit begrip worden niet alleen de vernietiging van religieuze symbolen in de zestiende eeuw bedoeld, maar ook de verdwijning van God uit de literatuur en het openbare leven in de eeuwen daarna. Vandaar dat men niet alleen (korte) opstellen aantreft over de beeldenstorm in de kerkgebouwen na de Reformatie, maar ook over de secularisatie en de nieuwe religiositeit in de Lage Landen. Voor de lezers van het *Documentatieblad* is het belangrijk te weten dat tevens aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van zending en emigratie. Immers wat de secularisatie van Vlaanderen en Nederland zo bijzonder maakt, is het feit dat deze landen eens hun zonen en dochters de wereld in zonden om Gods Woord te verbreiden. Door welke religieuze idealen werden deze missionarissen en emigranten gedreven? Hoe gingen zij om met andere religies en hoe ziet het resultaat van hun arbeid eruit? Deze vragen komen aan de orde in een drietal opstellen, namelijk dat van Th. van den End over het verleden en heden van het christendom in Indonesië (98-104), dat van Valeer Neckebrouck over de methode van de missie in de Congo (105-111) en dat van Lammert G. Jansma over de spanning tussen godsdienstige identiteit en amerikanisatie onder Nederlandse emigranten in Noord-Amerika (112-119). Vanwege de toebedeelde ruimte kon het om niet meer gaan dan historische overzichten. Wie hiernaar op zoek is, kan ik deze opstellen van harte aanbevelen.

H. Reenders

Tineke Korvinus, *Een contextualisatie van het christendom in de Javaanse cultuur en samenleving op Midden-Java in de 19e eeuw*. Doctoraalscriptie aan de Opleiding Talen en Culturen van Zuidoost-Azië

en Oceanië, RU Leiden, 2001.

In deze mooi uitgegeven scriptie behandelt Tineke Korvinus de opvattingen van de Javaanse evangelist Sadrach Surapranata, de Nederlandse zendeling Jacob Wilhelm en de zedingsinspecteur ds F. Lion Cachet over de contextualisatie van het christelijk geloof in de Javaanse cultuur en samenleving van de 19e eeuw. Zoals bekend verschilden de drie genoemde heren van mening over de contextualisatie, hetgeen geleid heeft tot een conflict tussen Sadrach en Lion Cachet en tot de breuk tussen de volgelingen van Sadrach en de Gereformeerde zending in zuidelijk Midden-Java in de periode 1892-1933. Na een uiteenzetting over het begrip contextualisatie bespreekt mw Korvinus de opkomst van de eerste christelijke gemeenschappen in Midden-Java vanaf 1860, de persoon en de werkwijze van Kyai Sadrach en diens plaats binnen genoemde gemeenschappen vanaf 1870, de samenwerking van Sadrach met zendeling Wilhelm (1883-1892) en het conflict tussen Sadrach en Lion Cachet (1892). In het slothoofdstuk geeft zij een evaluerende beschouwing over de aard van dit conflict, dat zij omschrijft als een confrontatie van de Javaanse contextualisatie van het christelijk geloof met de Gereformeerde kerkplanting naar Nederlands model.

Na alles wat reeds over dit conflict geschreven is zowel van Nederlandse als van Javaanse zijde, was het niet eenvoudig om nieuwe gezichtspunten naar voren te brengen. Toch is mw Korvinus erin geslaagd vanuit de primaire bronnen met een eigen verhaal te komen, waarin de nog altijd actuele vraag naar de wisselwerking tussen tekst en context, tussen evangelie en cultuur centraal staat. De waarde van de omvangrijke scriptie (150 pagina's) wordt verhoogd door een bijlage (ruim 20 pagina's) bestaande uit een vijftal Javaanse manuscripten voorzien van een Nederlandse vertaling. Deze manuscripten zijn afkomstig uit de nalatenschap van Sadrach in Karangjasa (M.-Java).

H. Reenders

Mededeling

In de eerste aflevering van DZOK van 2001 is onder de titel “Herinneringen aan Nederlands Nieuw-Guinea” aandacht besteed aan de oprichting eind 2000 van ComPaCe: de Commissie Papua Cultureel Erfgoed, die zich bekommert over het in Nederland aanwezige materiaal op dit terrein. Bij die oprichting werd tevens aangekondigd dat de donateurs door middel van een nieuwsbrief op de hoogte zouden worden gehouden van het wel en wee van de commissie. Van die PACE Nieuwsbrief is in 2002 het eerste nummer verschenen. Belangstellenden kunnen nadere inlichtingen inwinnen bij het secretariaat, Beethovenlaan 6, 1217 CJ Hilversum. Telefoon/fax: 035 628 0866. E-mail: papuacultureelerfgoed@planet.nl

Personalia

Dr Karel Steenbrink (1942) is a graduate of the Catholic University of Nijmegen, where he defended in 1974 his doctoral dissertation on Recent Developments of Islamic Education in Indonesia. Between 1978 and 1988 he was coordinator for the cooperation between Leiden University and the IAIN, State Academy of Islamic Studies, in Jakarta and Yogyakarta. In 1992-1993 he was a visiting professor at the Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal. Since 1989 he is an associate researcher at IIMO, the Interuniversity Institute for Ecumenical and Missiological Research, Dept., of Theology, Utrecht University. Among his recent publications are: *Adam Redivivus, Muslim Elaborations of the Adam Saga, with special reference to the Indonesian literary traditions*, Zoetermeer, 1998. Forthcoming (at KITLV, Leiden) is the first volume of *Catholics in Indonesia, 1808-1942. A Documented History*. He has published several articles in *DZOK* as well.

Drs Gerrit Noort (1 april 1960) studeerde theologie in Basel (Zwitserland), Philadelphia (V.S.), Amsterdam en Utrecht. In 1993 publiceerde hij een studie getiteld 'Germaanse cultuur en christianisatie van Noordwest Europa'. Na de afronding van zijn doctoraalstudie missiologie was hij in diverse functies werkzaam voor de Raad voor de Zending te Oegstgeest en was van 1991 tot 1995 als docent verbonden aan de theologische hogeschool van de GKST in Sulawesi (Indonesië). Momenteel is hij als beleidsadviseur zending werkzaam bij afdeling buitenland van het Landelijk Dienstencentrum SoW te Utrecht.

Dr Chr.G.F. de Jong (1949) doceerde van 1983 tot 1992 de (kerk)historische vakken aan de Theologische Hogeschool en de Hasanuddin Universiteit te Makassar (Indonesië); sinds 1993 betrokken bij enkele projecten van de Theologische Universiteit der GKN te Kampen, die behelzen het publiceren van bronnenmateriaal betreffende de kerk- en zendingsgeschiedenis van Indonesië / Nederlands-Indië.

WERKGROEP VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE
NEDERLANDSE ZENDING EN OVERZEESE KERKEN

*THE SOCIETY FOR THE HISTORY OF DUTCH MISSIONS
AND OVERSEAS CHURCHES*

Adres/Address: Stichting WZOK, c/o Theologische Universiteit van de
Gereformeerde Kerken in Nederland, Postbus 5021, 8260 GA Kampen,
Nederland

Telefoon/Telephone: 038 33 71 600

Fax/Telefax 038 33 71 613

Postgiro/Postal account: 234641 (Theologische Universiteit GKN, Kampen)

Bestuur van de Werkgroep:

Board of the Society:

Prof. dr P.N. Holtrop (voorzitter/*chair*)

Dr Th. van den End (secretaris/*secretary*)

Dr A.Th. Boone

Dr A.G. Hoekema

Dr Chr.G.F. de Jong

Dr H. Reenders

De Werkgroep, opgericht in 1993 en op 5 januari 1994 als Stichting ingeschreven in het register van de Kamer van Koophandel te Zwolle (S. 24969), is gevestigd te Kampen. De Werkgroep stelt zich ten doel het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken. Zij tracht dat doel te bereiken door het organiseren van wetenschappelijke bijeenkomsten en door de uitgave van het *Documentatieblad voor de Geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken*, de *Kleine Reeks* en de *Grote Reeks*.

The Society was founded in 1993 and incorporated by act of legislature January 5th, 1994. The Society has its seat at Kampen (the Netherlands). By holding meetings and by publishing the Documentatieblad (The Journal) The Society pursues the research of the history of Dutch missions and (former Dutch) overseas churches.

Kopij-aanwijzingen

Artikelen en andere bijdragen dienen geadresseerd te worden aan de secretaris van de Redactie van het *Documentatieblad*. Artikelen worden persklaar ingewacht, op diskette (IBM compatible, 3.5", MS-DOS, bij voorkeur WP 7 of hoger voor Windows) vergezeld van een exemplaar van de gedrukte tekst. Manuscripten mogen een lengte van 10.000 woorden niet overschrijden, voetnoten niet meegerekend. Voorzover in het Nederlands aangeboden dienen manuscripten te worden uitgevoerd volgens de regels, gegeven in P. de Buck, *Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk* (Haarlem, 1982), Hoofdstuk IV (De vormgeving). De auteur dient zijn artikel vergezeld te doen gaan van een samenvatting in het Engels van maximaal 15 regels en, indien hij/zij nog niet eerder in *DZOK* publiceerde, van een beknopt curriculum vitae.

De Redactie aanvaardt geen manuscripten die reeds (of ook) elders ter publicatie zijn aangeboden. Aanvaarding van een manuscript ter publicatie in het *Documentatieblad* betekent dat de auteur het artikel niet elders zal plaatsen zonder voorafgaande toestemming van de Redactie. De Redactie is niet verplicht ongevraagd toegezonden boeken te (doen) bespreken. De Redactie behoudt zich het recht voor ten behoeve van de duidelijkheid en/of consistentie van de aangeboden tekst kleine veranderingen aan te brengen.

Manuscripts not exceeding 10.000 words, footnotes not including and accompanied by disc. IBM compatible (preferably WP 6.1 or higher for Windows) and books for review should be sent to the Editors of the Journal.

© Stichting Werkgroep voor de Geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken, te Kampen.

ISSN: 1380-3905.

Inhoud

Karel Steenbrink	Missionary relations between the Dutch East Indies and China: 1807-1942	1
G. Noort	Bibliografisch overzicht van het werk van Albert C. Kruyt (1869-1849), zendeling-leraar van het NZG in Midden-Celebes	19
Chr.G.F. de Jong (bew.)	Uit de Dagboeken 3, 4 en 5 van H.A.F. Wieënkotter, zendeling van het NZG op Ambon en Leti (een der Zuidwester-Eilanden), 1826-1828	50
Boekbesprekingen	Gonsalves de Mello, <i>Nederlanders Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië</i> (Joosse); De Jong, <i>Menjadikan Segala-galanya Baik. Sejarah Gereja Katolik di Pulau Muna 1885-1985</i> (Steenbrink); Hoekema, <i>Dutch Mennonite Mission in Indonesia. Historical Essays</i> (Reenders); De Graaff, <i>'Kalm temidden van woedende golven': Het ministerie van Koloniën en zijn taakomgeving 1912-1940</i> (Van den End); Capiteyn, <i>Ivoorzwart. Hollands glorie en de slavenhandel in West-Afrika</i> (Boone); Van Kessel (ed.), <i>Merchants, Missionaries & Migrants. 300 years of Dutch-Ghanaian Relations</i> (Boone)	81
Boeksignaleringen	<i>The Low Countries. The tenth yearbook published by the Flemish-Netherlands Foundation Stichting Ons Erfdeel</i> (Reenders); Korvinus, <i>Een contextualisatie van het christendom in de Javaanse cultuur en samenleving op Midden-Java in de 19e eeuw</i> (Reenders)	92
Mededeling		94
Personalia		95